

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ZELK ZOLTÁN verse 385

*

BERTHA BULCSU: Tatay Sándor és a bazalt színe 386

TATAY SÁNDOR: Csetti és Szilárd (elbeszélés) 389

WEÖRES SÁNDOR versei 401

VASADI PÉTER verse 402

MÁNDY IVÁN: Erkélyen (elbeszélés) 403

BALÁZSOVICS MIHÁLY verse 412

KERESZTURY DEZSŐ versei 413

*

Versről versre

BERDA JÓZSEF: Képzeltetés (A versről Lator Lászlóval Domokos
Mátyás beszélget) 415

*

BORI IMRE: Jugoszláviai szemle 423

BÉLÁDI MIKLÓS: Film és korigény (*Jegyzetek a Dialóg Stúdió
munkájáról, II.*) 428

GALAMBOSI LÁSZLÓ versei 435

BÉCSY TAMÁS: Színházi előadások Budapesten 437

PÁLYI ANDRÁS: Pécsi színházi esték 442

KIBÉDI VARGA ÁRON verse 449

LABANCZ GYULA verse 450

SZALAY KÁROLY: Moldova György szatírái 451

1980

MAJUS

Irodalom a gyorsuló időben

KRIMI A RAKÉTA REGÉNYÚJSÁGBAN (*Bata Imre, Béládi Miklós, Sükösd Mihály és Szabó B. István beszélgetése*) 460

*

SÖTÉR ISTVÁN: Jegyzet Katkó István kisregényeiről 471

KOVÁCS SÁNDOR: Vészi Endre: A tranzitutas 472

FENYŐ ISTVÁN: Almási Miklós: Például a szirup 474

POMOGÁTS BÉLA: Lázár Ervin: Berzsián és Dideki 475

CZINE MIHÁLY: Farkas Árpád: Alagutak a hóban 477

FEHÉR IMRE: Szélpál Árpád: Keréknyom 479

KÉPEK

TRISCHLER FERENC rajzai 388, 400, 436, 459

JELENKOR

XXIII. ÉVFOLYAM

5. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
PÁKOLITZ ISTVÁN

A borítót tervezte és rajzolta
MARTYN FERENC

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással
a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 120,— Ft.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi
80-1464 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNKA

HUNGAROLÓGIAI ÉRTESÍTŐ címmel megjelent a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóiratának első száma. A Bevezetés ismerteti az 1977-ben alakult Társaság céljait és a folyóirat hivatását. „A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság azért alakult, hogy a hungarológiát művelő szakembereket, tudósokat nemzetközi méretekben összefogja, munkájukat széles körben megismertesse, tudományos eredményeiket az érdeklődők számára hozzáférhetővé tegye. A hungarológiát, hungarisztikát vagy magyarságtudományt – eltérően a két háború közötti sorstudományi értelmezéstől – az un. »filológiai« tudományok, a magyar nyelvészet, irodalomtörténet, néprajz gyűjtőfogalmának tekintjük, amely érintkezik a történettudománnyal, művelődéstörténettel és más művészeti tudományokkal is... Szaporodik a hungarológiával foglalkozó külföldi – sok esetben nem magyar származású – kutatók száma, nekik elemi szakmai érdekük, hogy keressék az összeköttetést kollégáikkal, aminthogy a magyarországi nyelvész, irodalomtörténész, néprajzos szakemberek sem hagyhatják figyelmen kívül a hungarológia külföldi eredményeit... a tudományos ismeretcserehez kíván hozzájárulni a *Hungarológiai Értesítő* azzal, hogy évről évre áttekintést nyújt a három tudományág: a magyar nyelv-, irodalom- és néprajztudomány terén folyó munkáról bibliográfiák, szakönyvekről készített recenziók és a különböző hungarológiai műhelyekről, tudományos összejövetelekről, konferenciákról tájékoztató beszámolók formájában.”

Az első szám az 1977-es esztendőről nyújt áttekintést, több mint háromszáz könyvet recenzeál, bibliográfiát közöl és tájékoztat a Társaság életéről.

*

JÓZSEF ATTILA születésének 75. évfordulója alkalmából, a pécsi-baranyai ünnepek sorában április 13-án Bolyban felavatták *Trischler Ferenc* szobrászművész József Attila domborművét.

*

CSORBA GYÖZŐ költő, **ECK IMRE** koreográfus, **GYERMÁN ISTVÁN** hegedűművész és **MARTYN FERENC** festőművész szerepelt Pécsen áprilisban „A hónap művészei” rendezvényt sorozatában. – *Martyn Ferenc* kiállítása április 2-án nyílt meg a Káptalan utcai termekben. *Csorba Győző* szerzői estjét 15-én rendezték az Ifjúsági Házban. *Eck Imre* estjére 21-én, *Gyermán István* hangversenyére 24-én került sor ugyanitt. A sorozat 27-én zárómatinéval ért véget.

*

A **PÉCSI ÍRÓCSOPORT** április 2-án megtekintette a paksi atomerőmű építkezéseit. Tolna megye kulturális vezetőinek vendégeiként az írók Szekszárdra és Bátaszékra is ellátogattak.

*

A **PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ** április 11-én *Bondarev*: A part, 18-án pedig *Fritz Hochwälder*: A közbíró c. színművét mutatta be. Az előbbi *Kazán István*, az utóbbit *Sik Ferenc* rendezte.

*

PÉCS ÉS BARANYA felszabadulásának 35. évfordulója alkalmából *emlékkiállítást* rendezett Pécsen április 2-től a Janus Pannonius Múzeum. – A *Baranya megyei Tárlat*ot április 3-án nyitotta meg *Bihari Ottó* akadémikus a Széchenyi téri galériában.

*

A **PÉCSI NYÁRI SZÍNHÁZ** idei rendezvényeit június 30-tól július 20-ig tartják. A programban a *Pécsi Balett* bemutatja többek között a *Rómeó és Júlia* valamint az *Otello* új feldolgozását.

*

NIKLAJ HAGYOMÁNYOK címmel a Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága kiadta *Hársházi István* munkáját. A krónikairó a Berzsenyi Dániel életéről szóló népi mondákat és anekdotákat gyűjtötte össze, valamint a magyar történelem (1848, 1919) néhány fontosabb helyi eseményét beszéli el. A történeti, irodalmi, néprajzi szempontból egyaránt érdekes könyvet a Niklán élő betyártörténetek zárják.

ZELK ZOLTÁN

Árnyak

*Egy ötesztendős gyermek árnya
bolyong a templomfalakon,
lehajol, malterdarabokkal játszik,
aztán a villámhárítóra lép.
Ikertestvére a fagerendás szobában
a mély ablak függönyére vetül,
míg ki nem hűny a petróleumlámpa
és dunyhaszagu lesz az éjszaka.*

*Aztán évek és évek
s bátyjuk május visszhangzó
boltívei alatt
öreg szakik árnyékai közt lépked
a vagongyár s a gubaszin között.*

*És évek, évek, évek
és árnyak, árnyak, árnyak
Nagybánya piacán,
zuglói kertek rácsain,
angyalföldi tűzfalakon,
toloncház és börtön vasajtaján,
s a láthatárig nyúlva
tengernyi hómezőkön.*

*De oly nagy e család,
ki tudná megtalálni
és fölSOROLNI rejtekhelyüket?
Csak annyi bizonyos:
árnyékaink túlélnek minket,
mindennap föltámadnak.
És jő a perc, mikor majd egycsapatba gyűlve
menetelnek a tuják sorfala előtt –
ha mások nem, ők eljönnek sírunkhoz.*

Árnyékvirágok. Árnyékkoszorúk.

TATAY SÁNDOR ÉS A BAZALT SZÍNE

Amikor az ember összetalálkozik Tatay Sándorral, szeme felcsillan, arcvonásai kiszabadulnak a ráncokból, rosszkedve megenyhül, szorongásai semmibe vesznek. Nyitott szívvel és kíváncsian várja mozdulatait, mondatait, töredezett, félmondatokban felvonultatott tudósításait az életről. Amikor az ember összetalálkozik Tatayval, önéletrajzi regényének a lapjain, angyalföldi tudósításaiban, vagy novelláinak, elbeszéléseinek nagy mesélőjeként, elámul, csodálkozik, gyermekké válik, de felnőtten is gondtalan emberré, mert Tatay úgy ír, hogy az olvasót beveszi a játékba. Ott vagyunk vele, mi is látjuk az élet egyszerű csodáit, az ember lelki védtelenségét, félelmét és megbocsátható gyarlóságait. A könyvekben megnyilatkozó író, és a hús-vér személyiség között gyakorta nagy a különbség. Nem arra gondolok, hogy egyik vagy másik író nem úgy él és viselkedik az életben, ahogy ír, amit művei sugallnak. Csak jelezni szeretném, hogy a megfogalmazott mondatok íze, kicsengése, és az írók személyisége, testi megjelenése között nincs mindig egybeesés. Más az író feje és más az élőlény, aki a fejet hordozza. Tatay Sándorból csak egy van. Szellemi, írói személyisége pontosan olyan, mint a földön járó, gyűléseken mosolyogva interpelláló, máskor anekdotázó, bort kortyolgató Tatay Sándoré. A személyes találkozások alkalmával, hirtelenjében elmondott élményei, tapasztalatai, töprengései ugyanolyan érvényesek, mint a műveiből ismert történetei, legfeljebb nem véglegesek, s a megfogalmazásuk nem olyan gondozott. De az élet ízei, s a törvény keménysége már bent van. Tatayval minden találkozás öröm, és élmény. Amit mond, az mindig meglepi az embert, s az öröm közepette is gyakran zavarba hozza. Tatay mond valamit, és a pályatárs, különösen, ha fiatalabb, nem tudja, hogy a közöltek után hogyan kell viselkedni. Mit kell mondani? Hogyan kell nézni? A találkozás szituációinak öröme és felfokozottsága, sok esetben a váratlanságon alapszik, s erre épül Tatay mindig meghökkentő közlése.

Három évvel ezelőtt tévedésből egy kisebb vitorlášhajó társtulajdonosa lettem. K. M. barátommal a badacsonytomaji strandon a hajó tavaszi mázolásával küszködöttünk, amikor fent az országúton hirtelen fékezett egy sárga autó. Tatay szállt ki belőle, s miközben mosolyogva kezét rázott velem, egy víz felé sikló pillantással felmérte a kalóz állapotát, véleményezte, tanácsokat adott, majd rábökött a kocsijára és zavart mosoly kíséretében, kicsit dicsekedve, de inkább a sors abszurdumán álmélkodva közölte, hogy betétkönyvön nyerte. Ő észre sem vette, de az OTP-ben szólt neki egy ismerős kislány. – Csak órák múlva tűnődtem el azon, hogy Tatay vajon hogyan fedezett fel a parton? A platánfák takarásában dolgoztunk, mélyen az országút alatt. Az autóból a legtöbb ember alig lát valamit. Az autók mellett elmosódottan elsuhan a táj. Tatay, ha autóban ül is lát, és észrevesz. – Legközelebb az írószövetség választmányi ülésének a szünetében találkoztunk össze. Fáradt mosollyal közölte, hogy rossz napokat él. Nem ért valamit. Felakasztotta magát egy ember Badacsonyan. Ráadásul pont az ő pincéjének az ajtajára. –

Júniusban az autószervezben futottunk össze Budapesten. A kora reggeli órákban, háromnegyed hatkor Tatay volt az első ember, akibe beleütköztem. – „Permetezettél már?” – kérdezte. Amikor kiderült, hogy nincs rovarirtószerem, mert beszerezhetetlen, azonnal meghívott Angyalföldre, s megajándékozott egy csomaggal. – Mesélhetnék még Tatayról, hiszen öt évvel ezelőtt jártunk Moszkvában, s a Kremlben adott fogadás során is többnyire egymás közelében álltunk. De inkább azon kellene elgondolkodni, hogy a személyes találkozások alkalmával, miért hat olyan élményszerűen Tatay? Az emberek bizonyára megérik rajt a megbízhatóságot. Világot járt ember, sok mindenhez ért az íráson kívül is, s csak arról beszél, amihez ért. De a szakma? Az írók miért szeretik Tatay Sándort? Író az íróra mindig féltékeny volt. Tatay nemcsak tehetséges író, komoly közönségsikerei is vannak. A pályatársak a sikert soha nem bocsátják meg, legfeljebb akkor, ha még sikerebbek, vagy esélytelenek, s ezt bölcsen belátják. De hol van egy hiúságában is bölcs színész, politikus, vagy író? Ritka madár. Tatayt mégis elfogadják, sokan szeretik. Nem féltékeny rá a pályatárs. Vajon miért?

Kegyetlen dolog, de a sok küzdés, megpróbáltatás, félsiker, tönkremenés és újrakezdés után, amikor sok író már reményvesztett, megnyugszik, megbékél, ha Tatay Sándor sorsára gondol. A pályatársak keserűségébe megnyugvást hoz Tatay Sándor életsorsa, amit a homlokán, s az orra körül megpattant vékony ereken hordoz. Ugyanígy persze Lengyel József sorsa is, aki sok erdőt kivágott, mire itthon egyszobás lakásra lelt, s megírhatta a Kicsi mérges öregúr című elbeszélését. – Tatay Sándort sokan szeretik.

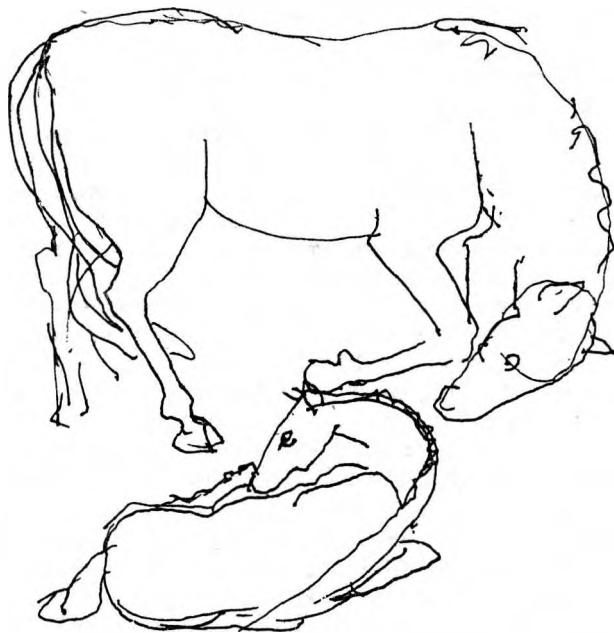
Életútja szép és gyötrelmes. Bakonytamásiból, ahol az evangélikus lelkész család hét gyermeke közül született egyiknek, szorongásokat és csodákat hozott magával a világba. A természet és a szépség meghatározó erején túl, magával hozta a babonás félelmeket és hiedelmeket is, a bajt hozó sárgakezű asszonyról, az akasztott legényekről, akiket a Bakony alján lengetett a szél. Földhöz ragaszkodást, hazaszeretetet, a paraszti emberközösség szeretetét is. Itt Bakonytamásiban éri az első nagy trauma, amikor a kerítés tetején kuporogva a szomszéd kereskedőház udvarára átnéz, s látja, hogy az ember és az ökör egymással szemben állnak. Kicsiny ember és nagy szarvú magyar ökör. Békésen vizslatják egymást, aztán az ember kezében megvillan a bárd, s a recsenés nyomán az ökör összerogyik. A kis Tatay leesik a kerítésről, bele a vérbe. – Életre szóló élmény. Tatay evangélikus teológiára kerül Sopronba, de végül mégis világjáró lesz, mint a hajdani mesterlegények. Bejárja Európát, aztán hazatér, újra tanul, majd ismét újra, mindig másutt. A húszas-harmincas évek fordulóján egy magtermeltető szövetkezet megbízottjaként járja az országot, s közben az agya szociológiai felméréseket végez.

A Nyugat harmadik nemzedékéhez tartozik, de a Nyugatban nem jelent meg írása. Tiszteli a Nyugat köré tömörült írókat, de végül a Kelet Népénél talál megértésre. Szabó Pállal, Sinka Istvánnal, Féja Gézával, később Veres Péterrel dolgozik együtt. Budapestre költözése után egész szülői örökségét, egy hold földet, majd nővére egy hold földjét is a Kelet Népe életbentartására áldozza. De amiért senki sem irigyli Tatay Sándort, az a háború vége, amikor mindenét elvesztette. Harmincötévesen a Badacsonyi tetején egy turistaházban dolgozott. Vízet hordott a konyhára. Itt élt 1953-ig. Negyvenhárom évesen jött le a hegyről, de csak úgy félig-meddig, mert közben megszerette a hegyet, a hegyi embereket, s íróként is belőlük írta történeteit. Így született meg kicsit lejjebb Tatay háza, szőlője a sziklák alatt. És egy kemény, de teljes értékű

élet. Ha nem tudott írni, akkor követ fejtett, akácfákat vágott ki saját, tenyérnyi erdejéből, melyekből aztán egész télen át karót hasogatott.

Tatay Sándor állástalan ember, úgy is mondhatnám, hogy profi író. Profi életet él. Fő állásban, pontosabban fő elfoglaltságban ember. Ír, szőlőt művel, fát vág, permetez, és gondolkodik. A hegyről körülnéz. Messzire lát. Mindig, minden órában tesz valamit, cselekszik. Jó novellákat, elbeszéléseket, regényeket ír. Minden sora hiteles, megrázó, megdöbbentő. Ha olvassa az ember írásait, kedve támad élni, részt venni valamiben, ami emberi.

Most, hogy Tatay Sándor hetvenéves lett, én a szepezdi hegyoldalban, azzal ünneplem író barátomat, hogy Tüzoltó Ferenc kőbányász és kőfaragó történetét olvasom. A szétesett bika szikla belsejét tapogatva, vajon ki mondja azt, hogy ez a bazalt igazi színe? Tüzoltó Ferenc, vagy Tatay Sándor? Formailag Tüzoltó Ferenc, de Tatay Sándor szól hozzám a színek, és a nyugdíjas bányászok értője. Amíg akad egy-egy író, aki tudja, hogy milyen a bazalt igazi színe, van remény. Tatay Sándor nagyon jól ír, és sokat tud.

Csetti és Szilárd

– Gyere, most megmérlek – mondotta Csetti –, mert az az érzésem, amíg engem itt igyekeznek felerősíteni, te odahaza, egymagadban napról napra romlasz.

Valóban ez a legalkalmasabb időpont volt: a beteglátogatás vége. A járó-betegek kikísérhették látogatóikat akár az udvaron át a külső kapuig, a fekvők elnyújtóztak a fogadás fáradalmi után. A régi épület tágas, boltozatos folyosóján csak ketten voltak. Kicsinyek és könnyű testsúlyúak, akik, ha történetesen sokan akarnak méredzkedni, okvetlen lemaradnak, mert nem alkalmasak a brusztolásra.

– Lépj fel, drágám, állj egyenesen és mozdulatlan, Szilárd! Hiszen nevedben a helytállás. Ez bizony csak negyvenhat és felet mutat, vagyis félkilót fogytál. Most pedig te mérj meg engem.

– Hagyjuk, tudom, hogy te híztál hálistennek, de félek, meglátnak.

Amitől félt, bekövetkezett. Csetti harminckilenc kiló volt, tehát gyarapodott éppen fél kilóval, ez rendben is lett volna, hanem, míg hintáztatta feleségét az embermérlegen, a folyosó nyugati végén kitérült az ajtó, és szétvetett lábakkal megjelent benne Zsebella nővér, hatalmas, gazdag testével jól be is töltötte. A már lapos napsugarak átszúrták könnyű műanyagból készült fehér köpenyét, kombinéja köldökig sem ért, combjainak deltájában szálasan csüngött a fekete sörény. Szilárd nem először látta, már ismerte ezt a képet, sőt megjelent néki rossz álmában, mert a szörzet hosszúsága volt hihetetlen és nyomasztó.

Az erkély, melyet Zsebella ellenőrzött, nem maradt-e ott kinn látogató, vagy dohányzó beteg, azért készült olyan szélesre, hosszúra, mert volt idő, amikor a tüdőbetegeket ott levegőztették télen-nyáron, ha kellett, többszörös pokróctekecsben. Azóta teljesen megváltozott, korszerűsödött a gyógyítás módszere. Az erkélyek elvesztették jelentőségüket elől-hátul. Karbantartásukra nem futotta a kórház szűkös kerete. A könyöklők téglái megbomlottak, itt-ott lepotyogtak. Az erkélyeket birtokukba vették a galambok, meghintették szürke ürülékükkel. Némely helyen jelentős réteg épült fel ebből a tartalmas madártrágyából, és apró bogárkák nyüzsgöttek benne. Mert elég volt takarítónőt kapni arra is, hogy keresztfára terített ronggyal feltörölje az ágyak alját, nem hogy galambszart vakargasson az erkélyen.

– Többszörösen áthágták az intézmény rendtartását – harsogta Zsebella nővér, és ujjal mutatott rájuk. – Először is a látogatási idő letelt, a házastársnak nincs helye az épületben. Másodszor házonkívüliek nem használhatják a mérleget. Harmadszor nem is rendeltetésszerűen használták, mert cipőben rálépni tilos. Ami a leghármesztöbb: ketten álltak rá egyszerre! Na, mit tudnak felhozni a védelmükre? Ennyi bűn egyrakáson, te jóisten!

– Ne szólj egy szót se – súgta Csetti. – Ha valóban ketten álltunk volna rajta egyszerre, akkor sem tettünk ki egy testes embert, tudom, de ne szólj.

– Megfogta a férje kezét, és lehajtott fővel osontak ki a lépcsőházba. Zúdul-
tak lefele a magas márványlépcsőkön. Annyira megindultak, hogy óvatlan le-
sodródtak az alagsorba. Ha már így történt, egymásnak estek, mielőtt gondol-
kodtak volna, mit is cselekszenek és milyen veszélynek teszik ki magukat.
Olyan szorosan fonódtak, hogy hiába volt minden erőfeszítésük, képtelenek
voltak elszakadni egymásról. A félelem végül is megkettőzte erejüket. Csetti
volt, aki előre indult, most már felfelé.

– Gyere, édesem, mi kicsinyek vagyunk, ez a szerencsénk, hogy alig ész-
revehetők. Mentsen is meg Isten, hogy felfigyeljenek ránk, a kicsi emberek-
nek legfőbb oltalma, biztonsága az észrevétlenség.

Arcuk forrósága múlt, amint kiléptek az épületből s megcsapta őket a
könnyű szél. A dombok felől esti illat szállt, ám ők nem sóhajtottak elégu-
lten, mint ilyenkor szokás. A természet jelenségeire nem sokat adtak. Mondhat-
nánk nem voltak békében a természettel a méltatlanság után, mely történt
velük nászéjszakájuk hajnalán: hogy Csetti vércseppet köhögött. Egészen hal-
kan köhögött, és mégis . . . Azóta elválasztották őket, és csak égtek egymásért,
amilyen kicsinyek voltak, olyan nagy lánggal.

Végre sikerült kicsit lazítaniuk, karonfogva andalogtak, de még annyira
elmerülve, az utolsó pillanatban vették csak észre, hogy az R épület második
emeletének erkélyéről, a rács mögül köpködnek rájuk a bolondok.

– Pfuj, pfuj, piszkos tüdőbajosok!

Valaha az R épület is a tüdőbetegeké volt, de elvették tőlük, ami a leg-
természetesebb volt, hiszen hála a sikeres gyógymódoknak, a tébécés betegek
egyre fogynak, viszont a bolondok szaporodnak, most ilyen korban élünk.

Kicsiny testfelületüknek köszönhették, és fürgeségüknek, hogy el tudtak
osonni a köpések között és szerencsésen túljutottak hatósugarukon. Ott leül-
tek egy fenyő tövében a támlátlan padra. A függő tekével játszódo pizsamá-
sokat figyelték, vagyis csak bámultak arrafelé, mert a saját sorsukkal voltak
elfoglalva.

– Valamit meg kell vallanom – mondta Szilárd hosszas hallgatás után.

Ez kicsit félelmesen hangzott. Csetti rosszabbra számított:

– Sosem lesz belőlem autóbuszsofőr.

– Hogyhogy?

– Mindenben megfeleltem volna nagyon is, de a lábam végzetesen rövid.
Így fejezték ki magukat.

Csetti két tenyere közé fogta a férje arcát.

– Ne búsulj, angyalom, az Isten akarta. Őszintén szólva rettegtem is,
hogy sikerül. Nem nekünk való az a nagy felelősség. Maradj te csak jegy-
szedő. Igaz, a kereseted jóval kisebb, de ügyes vagy, behozod. Végig a Duna
mellett észak-dél irányban naponta átszeled az országot. Ismeretséget kötöttél
máris sok vidéki jóemberrel. Mindig akad olyasmi, ami ott olcsóbb, itt drá-
gább, vagy megfordítva. A termetedhez is ez a leghozzáillőbb. Ki tudna más
olyan könnyen forgolódni az utazó tömegben táskával a nyakában. A vidéki
asszonyok manapság nagyon kövérek, és te éppen ott végződsz, ahol ezek az
asszonyok annyira megdomborodnak. Engem úgy neveltek, hogy a szerénység
a legkifizetődőbb dolog a világon. Aki szerény, annak minden nap ajándékot
tartogat, de mikor elégítik ki a telhetetlent?

Csetti ekkor ismét kézen fogta Szilárdot és vezette. Némi kerülővel, bok-
rok között vezető gyalogúton közelítették meg a felső kaput. Egy helyen meg-
álltak.

– Oda nézz – szólta Csetti –, vagyis ne fordulj arra, csak a szemed sarkából figyeld. Látod azt a lyukat a kerítés alján. Kutya vájták-szakították, lehet, de az is lehet, hogy valaki szerelmes ember. Sőt én hiszek azoknak, akik ezt tartják. Ha valaki ügyes a betegek közül, és nagyon ha'tja a vére, le tud szokni rövid időre sötétedés után. Tudom, hogyan csinálják.

Átölelték egymást, de lépteiket hallottak.

Hamarosan megérkeztek a portásfülkéhez, de ott is nehéz volt elválniok, csak társalogtak semmitéről dolgokról, mert mást mit is tehettek, míg a portás meg nem sokallta és kiszólt.

– Hagyják abba kérem, mert nem tudok koncentrálni!

Összerázkódtak, de nemhogy továbbálltak volna, csak szorongtak ott, hogy most mi lesz. Végül Szilárdnak ötlete támadt. Fekete táskájából egy konyakkal teli kétdecis üveget vett elő, és odavitte a portás ablakához.

– Uram, ha meg nem sérteném ... kárpótlásul, hogy megzavartuk koncentrációjában.

A portás lecsavarta az üvegcsé kupakját, és szinte nyelés nélkül eresztette le a torkán teljes tartalmát. Megköszönte tisztességgel, sőt vissza is adta az üres üveget.

– Meg kellett volna kérdezned, mire is koncentrálni olyan feszülten – szólta Csettiből az asszonyi kíváncsiság, de Szilárd ezt helytelennek találta.

– Jobb az ilyen dologba nem avatkozni.

A portás viszont előjött fülkéjéből és hozzájuk lépett. Az a két deci nyilván feloldotta feszültségét, mert készségesen társalgott.

– Nekem kicsit szokatlan ez a hivatal. Nem szegődtem én ide portásnak, ki sem bírnám sokáig. A halottakkal foglalkozom, az a dolgom. Csak megbüntettek azzal, hogy most itt vagyok, mert kint hagytam a kocsin magában a halottat, míg bementem a kámba két üveg sörért. Hát ennyi volt az egész vétkem. De röhögök rajtuk, mert két hónapig tart csak a büntetés, és milyen két hónap ez a szép nyári? Egy halott, ha akad naponta. Majd szeptemberben kezdődik, aztán megy fölfelé. Február, március, az az igazi. És a mi szakmánkban nincs felső határ, darabszámra dolgozunk, meg amit a hozzátartozók adnak ... Én nem felejttem el, ha valaki jó hozzám. Ha még itt lesznek szeptemberben, egyszer a vendégeim lesznek. Most csak maradjanak a fal mellett, amíg gondolják. Nem látok semmit.

Ismét szorosan összekapaszkodott a két sorsüldöző. Csetti teste mindig sebesen hevült, pedig láza már nem volt hetek óta.

– Ha mégis előjössz, kívülről megleled azt a rést a kerítésen, ott ahol a kétágú villanyoszlop áll. Ha előssz pénteken, mikor az Angolkisasszonyok féle toronyban az esti harang megkondul, akkor hozd magaddal a szolgálati bundádat. Ne törődj vele, ha meleg is a nyári est, azért csak hozd.

Erről a bundáról álmódott Csetti egész éjszaka. Betakarta, és átmelegedett benne a nyugtalanító nyirkosságig. Érezte birkaszagát, és a gázolaj illatát, melyet összeszedett az autóbuszban. Elégedett álom volt ez, csak a hajnali ébredése volt fullasztó. Mert a hajnali takarítónő akkorra ráborított a testére három széket sorjában. Ekkor vette észre először, hogy összemegy. A három szék mindeideig az állától a lábujjáig tartott. Most hiába nyújtózott, semmilyen erőfeszítés árán sem érte el a harmadik, keskeny kórházi szék szélét, hüvelykje tehetetlenül tapogatott a szék lapján, és félelem fogta el.

– Felébredtünk, aranyos csöppségem? – halotta a takarítónőt.

– Édesdeden és mosolygósan aludt, mint egy maszületett. Ez az ártatlan-

ságtól van. Nem, mint én, aki vesződöm éjszakákon át rohadt férfiak miatt. Én mondom maguknak, kislányok és öreglányok egyaránt; ha okvetlen férfira van szükségük, szedjék fel a legelsőt, ahol lelik, aztán, ha kedvüket találták benne, rúgják ki, mint a kóbor kutyát. Legyenek okosak, használják fel a tapasztaltabb asszony tanácsát, vagyis tanuljanak az én káromon, különben rabok lesznek, kiszolgáltatottak, elnyomottak, mint ez a kisangyal a székek alatt, hogy egyem a lelkét a szentemnek. De én megszabadítom a székek rab-ságából, meg én, hanem engem ki szabadít meg az átkozott jó szívemtől? Senki, a maguk szerencséjére; azért van maguk alól minden reggelre kitakarítva, mert nekem keresnem kell a férfiakra. Egytől sem tudok megszabadulni, míg ki nem szipolyoz a türelmem végéig.

Pénteken este annál a résnél, melyről nem lehetett pontosan tudni, kutyák vágták vagy emberek, Csetti azt mondta Szilárdnak, ez a takarítónő alapjában jó lélek, csak bárdolatlan kissé.

– Az, hogy a hasamra rakja a székeket, a legtermészetesebb dolog. Nem úgy rakja, hogy nyomjon, hanem a székek ülőkéje és támlája között elfér a test. Az enyém kényelmesen elfér, nem teheti a legkövőbb asszonyokra. Meg kell könnyítenünk a dolgát, és mi helyezkedjünk, kedvesem, arra az állaspontra, hogy mindenki jó ember, vagyis a jót keressük bennük, akkor nem kerülünk szembe senkivel, hisz amilyen kicsinyek vagyunk, úgyis mi húzzuk a rövidebbet.

A bundának pedig éppen olyan illata volt, mint álmában, és puha volt és meleg volt, jó volt benne. Mert akár álom, akár szerelem, akár a test és lélek vágya meleg otthonra: csak a birkabőr az, a kondor, fehér, jóillatú.

– A bunda zsebébe tettem a tablettáidat – súgta Szilárd a fülébe, de ő nemet intett a fejével. – Most ne törődj semmivel!

Csak mikor már boldogok voltak ott a bundán, akkor fejtette ki, hogy ő az Isten kegyelmére bizza magát. Így találja helyesnek.

– Majd megmutatom neked Ágnest és Zsuzsannát. Ha magasabbak is, de nem voltak vastagabbak nálam semmivel, mikor ide bejöttek, és korban sem múlnak felül. Most meg már kikerülnék akármelyiknek egy combjából. Közéltének fejenkint a száz kilóhoz. A derekukon, a karjukon, az összedörzsölt vörös combjukon hurkákból lóg a zsír. Mert hisztisek voltak, hogy ők képtelenek elhagyni a napi antibébi tablettájukat. Azok pedig összevesztek valamely más gyógyszerrel, azért történt bennük a hormonkatasztrófa. A mellüket akár külön kosárban cipelhetnék, köhöz legyen mérve. Te, Úristen, mi telik téled felháborodásodban!

– Igazad van – mondta Szilárd. – Legyünk alázatosak, és bizzunk a sorsban, ne hívjuk haragját.

Gyermekáldással nem is bűnhődtek a kedden és pénteken este történt kihágásaikért, hanem a legközelebbi rutinvizsgálatnál Szilárd lelete pozitívnak bizonyult. Ezen nem is csodálkoztak. Hiszen azért történtek a rutinvizsgálatok, mert ritka korunkban a tuberkulózis, de ha felüti a fejét, rendszerint csatlódokat száll meg.

Az orvosok véleménye szerint szerelmeseket nem tanácsos közös emeleten elhelyezni, ha megfertőzték egymást, de házastársaknál más a helyzet, azok nem gyötrődnek oly mértékben epekedés miatt, sőt rendszerint inkább jó hatással vannak egymás gyógyulására. A hiba csak az volt, hogy ezek ketten csupán egy félbe maradt nászéjszakáig voltak házасok. Ha nem gondolkunk a bundára, inkább egymásért epekedő jegyeseknek tekinthetők. A je-

gyességi állapot pedig a legrosszabb nemcsak ilyen esetben, hanem például nemi betegség állapotában is.

Őket tehát közös folyosón helyezték el, ha annak két végében is. Nekik pedig nem volt más törekvésük, mint hogy minél észrevétlenebbek maradjanak, nehogy valakinek eszébe jusson változtatni helyzetükön. Olyan ritkán húzódtak egymás közelébe, ahogy csak kibírták. Am a második héten egy éjszaka kénytelenek voltak áthágni a maguk alkotta korlátokat. Szilárd nem szokott éjszaka szükségre menni. Rendszerint kibírta reggelig egyfolytában, és jó alvó volt. De ezen az éjszakán úgy két óra felé felébredt, nyugtalanság fogta el. Nem is a szükségétől szorongatva, csak a levegőért, a mozgásért ki-
osont a folyosóra, nem tudta, hogy titkos erő hajtja. Csak akkor értette meg szokatlan nyugtalanságát, mikor meglátta Csettit a női vécé ajtajában, sőt hallotta zokogását. Hóna alá dugta a papucsát, úgy rohant oda, hogy zajt ne csapjon. Csetti megdöbbenő látványt tárt fel előtte a női illemhely ajtajának megnyitásával. Csúnya lé árasztotta el a vagy harminc asszonyt szolgáló egyetlen kis helyiséget. Máskor is megtörtént, hogy az ott megfordulók nedvességet hordtak szét lábbelijük talpán, de ezúttal bokáig ért a folyadék. Csetti képtelen volt rövid lábával a küszöbről a vécé kagyló tetejére lépni, amit nagyobbak és ügyesebbek megtettek kapaszkodva a magasan lévő ablakpárkányba. Nem tehetett mást, csak zokogott szorongatottságában.

Szilárd ajánlotta, hogy menjen át a férfiak helyiségébe, de ezt nem akarta a világért sem. Hiszen egyrészt a kórházakban nem zárhatók a vécé ajtók, akárki rányithat, másrészt a legszörnyűbb félreértés támadhat belőle, ha meglátja valaki ügyeletet.

Szilárdban akkor nagy harag támadt. Haragja elsöprő erejű volt és általános érvényű, szinte az egész világ ellen. Ez az a pillanat, amikor az ember nem törődik semmilyen veszedelemmel, mely tetteből származik, azzal sem, hogy szigorú törvényeket hág át. Még mindig hóna alatt a papuccsal, de határozott léptekkel az erkélyajtónál termett. Képes volt megfordítani benne a kulcsot, kilépett a holdas éjszakába, a dűledező támfalból kiemelt két meglazult galambpiszkos téglát és vitte magával. Mindenesetre amellet csendes cselekedett. Az ajtó sem nyikorgott. A két téglát becepelte a vécébe s lerakta ott a háromujjnyi lébe, majd kézenfogta Csettit, aki pirospapucsos lábával most már szárazon eljutott a kagylóig.

Nem történt volna semmi baj, ha történetesen nem szabadnapos a már ismert takarítónő, mert az azért tette a dolgát, míg gondolatait elfoglalta a férfiak aljas viselkedése a kiszolgáltatott magános asszonnyal. Csakhogy éppen szabadnapos volt és helyette egy savanyú, rosszgyomrú öregasszony jelent meg. Mikor meglátta a téglákat, háttal tántorgott ki a keskeny ajtón a fölháborodástól. A folyosón elhajította hosszúnyelű partvisát, és eszeveszetten rohant a főnővérhez. Azzal a szándékkal az első percben, hogy minden indok nélkül beadja felmondását, nem emésztí egészségét fölösleges dühöngéssel, csak felmond, mert nem téglák hurcolására szerződtek, nem culágernek, hanem takarítónők.

De szívének háborgását mivel csillapithatta volna, ha nem jogos és nemes dühkitöréssel.

A főnővér különböző színben csillogó vizeletek között ült éles reggeli fényben, címkéket ragasztott az üvegekre. Nehogy Zsebellára gondolunk, arra a darabos, kissé durva, terebélyes, amellet hamar lecsillapuló asszonyra.

A főnővér külsőre nagyon is finom, törékeny jelenség volt. Csupán keskeny ajka, feszes szájtartása árult el bizonyos könnyörtelenséget, továbbá részvétlenséget az ultramarin-kék szemfestéke, a merevített pillák. A szemek köré fölrakott sok sötét színhez élénk piros haj járult.

– Nem téessze szegődtem – ömlött a szó a takarítónőből –, nem állatok alól ganézni, hanem kórházba. Nem is állatkertbe majmok közé, holott nem ember, csak majom lehet, aki ész nélkül téglákat hordoz, még hozzá galamb-piszokkal vastagokat, bogaraktól nyüzsgőket.

A főnővér kissé rézsut tartásban felemelte a fejét, ahogy azt a profesz-szorától tanulta, és így szólt:

– Kérem, szorítkozzék a tényekre, a véleményalkotás az én dolgom, sőt még nekem is vannak fölötteseim.

A takarítónő ámulatában eltátotta a száját. Hogy így merjen vele valaki beszélni. Kis ideig nem jutott levegőhöz, majd annál inkább.

– Jegyezze meg magának, hogy én nem szorítkozom, és nem mérséklődöm, hanem kikérem magamnak az ilyen antidemokratikus hangot és itthagynom magát a vizeletei között, boldoguljon, ahogy bír, alászolgája!

A főnővérben volt annyi tartás, hogy nem szaladt utána, de elfogta a félelem, hogy ezért néki kell vállalnia a felelősséget. Mert ha felmond egy tanársegéd, vagy lelép az adjunktus, az semmi. De útjára bocsátani az utolsó vénasszonyt, aki még takarítani hajlandó a jelen kórházi körülmények között, az enyhén szólva vétek, és ezért a felelősségre vonások sora, ki tudja, hol áll meg?

Most aztán szaladhat bűnbak után. Szaladt is, ám annál sokkal rangosabb volt, hogysem patáliát csapjon, mint Zsebella vagy egy takarítónő. Sorra járta a kórtermeket, mindenütt gondosan becsukta maga mögött az ajtót, csendre és mozdulatlanságra intette a betegeket, majd feltette a kérdést: ki vitte be a téglákat a vécébe? Csendesen beszélt, de az ügy komolyságához mértén vésztijszó hangon. Természetesen a női termeknél kezdte, mivel a női illemhelyen történt a visszaélés. Mindenki bizonyos volt benne, hogy a vesékbe lát. Később egyéni kihallgatások következtek, és a szálak hamarosan Csettihez vezettek. A legtermészetesebb is volt, hogy néki kellett a téglák, róla tudták, hogy rövidke lába a levegőben kalimpál, és fel kell tornásznia magát az ülőkére. Viszont az is igaz, hogy erejét meghaladja két régi méretű téglának a becepelése a rátapadt malterrel együtt.

Csetti a leghatározottabban tagadott. Volt benne ugyan becsület, és a lelki-furdalás a fizikai fájdalomig gyötörte, de tisztában volt a cselekedet horderejével, sőt sejtette következményeit, és a paplan alatt ismét elkezdett zsugorodni. Már bizonyos volt benne, ha megmérnék két székkal a hosszát, addig sem tartana homloktól bokáig.

Akkor következtek a férfi kórtermek. A többi csak a forma kedvéért járta végig a főnővér, előre arra koncentrált, amelyben Szilárd feküdt, sőt egyenesen az ágyához állott, úgy tette fel a már többször megismételt kérdéseit. De még előtte, nem tudni, mi okból, mindenkit az ágyba parancsolt, aki fenn császarkált-mászarkált.

– Felteszem a kérdést másodszor.

– Felteszem a kérdést harmadszor!

Szilárd akkor feltartotta az ujját, de egy öreg tüdőrákos a sarokból rákiáltott.

– Kuss, Szilárd!

– Magát ki kérdezte? – sziszegett rá a főnövér. – Adok tíz percet az illetőnek, jelentkezzék nálam, nem kell a nyilvánosság előtt vallomást tennie. – Jelentőségteljesen Szilárdra nézett. – Magával pedig még számolunk – mondta az öregnek, és ennyivel megelégedett annál, akinél minden nap várható volt a sugárvérzés és a halál.

– Akinek az Isten hatalmat adott, annak adott hozzá tébolyt is, mondta a földön már sebezhetetlen öreg, mikor a nővér betette maga mögött az ajtót. Szilárd pedig ez alatt az idő alatt határozottan érezte, hogy megy össze a paplan alatt. Azért hirtelen kiugrott az ágyból, mintha ezzel megakadályozhatná a folyamatot. Hiába mondták aztán neki a kórteremben az együttérzők, hogy mindenki egyért, és egy mindenkiért, őt megállítani nem lehetett.

A főnövér elől már elvitték a vizsgálati anyagot a laboránsok, mire odaérkezett. Csak az üres tálca volt előtte. Valamit egy nagy könyvbe jegyzett, fel sem nézett az érkezőre, vagyishogy felesleges is lett volna felfelé néznie, ültő helyéből is letekinthetett rá, már odáig fajult a helyzet.

– Nos?

– Bevallom, én vittem be a téglákat. Ez férfiúi kötelességem volt, egyetért ebben velem az egész kórterem. Vállalom a felelősséget, hívják oda a professzor urat, hogy előadhassam neki az igazságot.

A főnövér felpattant.

– Hova akarja maga hívni a professzor urat? A klozettba? Mondja csak, Szilárd: hova?

Szilárd, akinek már szinte minden mindegy volt, megkötötte magát.

– Úgy gondolom, legfelsőbb fokon itt minden a professzor úrra tartozik.

A főnövér egyik ámulatból a másikba esett.

– Igen? Azt állítja, hogy a mi világhírű professzorunknak klozettvizitet kell tartania, mint egy jutasi őrmesternek?

– Voltaképp azt – felelte Szilárd, mintegy az utolsó szó jogán. És csodálatosképpen erre a makacsságra a főnövér megingott. Leült, majd rövidesen felállt újra, hogy ítéletet hirdessen. Ugyanebben a pillanatban kopogtatás, és nyílt az ajtó, belépett Csetti, akit lelkiismerete szintén arra készítetett, hogy vallomást tegyen. Ám látnia kellett, hogy már a kész tények előtt áll.

A nővér szentenciája máris felhangzott.

– Először is megtiltom, hogy ebben az ügyben a professzor úr nevét ajkukra vegyék. Másodszor megparancsolom, hogy a téglákat vigyék vissza a helyükre.

– Az illemhelyet pedig felmossuk – tette hozzá Csetti.

– Ez nem parancs, ez önkéntes vállalás, és nem szabad róla tudni senkinek. – Így fejezte be a főnövér.

A két kicsi ember nemsokára végigvonult a folyosón a két téglával, mint a kipellengérezettek a középkorban, mint a kukoricatuskóra térdeltetett diákok az új korban, és mint az árurejtegetők a még újabb korban. Mint a nyakoncsipett terroristák a legeslegújabb korban, kötényükben a ketyegő pokolgéppel.

Ez már a folyosón cigarettázó betegek szemeláltára történt. Jellemző, hogy alig észrevehető volt rajtuk a részvét, inkább megkönnyebbültek a végleges megoldásra. Sőt a két fiatalasszony, a hormonaik megbomlásának áldozatai, még röhécseltek is halkan. De nekik megbocsátható, hisz elég volt a bajuk.

A büntető parancsnak volt még egy záradéka is, mely ugyan a nyilvánosság előtt nem hangzott el, éspedig hogy a miniatűr házaspár úgy éljen ezután a folyosón, mintha nem is tartoznának össze. Legfeljebb a látogatási idő alkothat kivételt e szabály alól.

Szerencsére akadtak jó emberek, akik vállalkoztak a postás szerepére a két szerelmes között. Legelsőnek éppen az éjszakás nővér. Tudniillik ez a nőszemély valamiképp kilógott a fehérruhások sorából. Egy évtizeddel előbb maga is beteg volt, és leválasztották az egyik tüdejét. Aztán itt maradt. Elvégeztet valamilyen tanfolyamot is, de ez sem emelte igazában a többiekkel egysorba. Olyan maradt, mintha a mennyei seregben előfordulna valaki, akinek nincs szárnya, vagy a hátára ráírnák: halandó. Egyszóval úgy járt a betegek között, mint akivel akármilyen megtörténhet éppúgy, mint velük, az ágyban fekvőkkel. A helyzet odáig fajult, hogy nem félt tőle senki, még Szilárd sem, Csetti sem. Sőt a piciny ember rábizta feleségéhez írott levelét, mely így szólt:

„Édes Szerelmem! Elhatároztam, hogy csak azért is nőni fogok, ha török, ha szakad. Sajnos már többször tapasztaltam az életben, hogy amit nagyon akar az ember, az rendszerint visszafelé sül el. Ez esetben is így történt. Képzeld, álmatlan éjszakámon annyira belelovaltam magam a cselekvés szükségességébe, hogy a nagyvizitnél felültem az ágyamon, és megszólítottam a professzor urat. Minden ment volna, mint a karikacsapás, ha tüstént meg nem akad a tekintetem a főnővéren, és Zsebellán, akiknek olyan döbbenet ült az arcukon, mintha levette volna kalapját a Flórián szobor. Azt is tudnod kell, hogy a mai nagyvizit olyan hirtelen jött, mint a fergeteg, a nővéreknek éppen csak a felületről sikerült eltüntetni minden rendetlenséget. Felpolcolni, begyűrni, paplan alá dugni stb., hiszen ezt ismered, és soha ilyen sebtében nem történt, éppen ezért soha ilyen labilis nem volt a színpad rend'e-ragyogása. Minden óvatlan mozdulat megbonthatta. Én meg, mint az alvajáró, csak felültem. Már a nyelvemen volt, hogy kimondom a téglákat, és a megáradt vécét. És kipakolok mindent, ami a szívemet nyomja, mert nem akarok többé összefelé menni, hanem erőt és bátorságot venni magamnak, nőni, csak nőni! De a főnővér tekintetére torkomon akadt a szó. – Bocsánat – mondtam –, a derekam... minden bizonnyal az időjárás. Oh! – szólt erre a tanár úr. – Az időjárás! Hát az nem az én szakmám. Forduljon bizalommal a Kerényi Nárciszhoz. Ez valóban szellemes mondás akkor is, ha az én bőrömrre ment, de azért a nevetés, ami követte, túl harsány volt s nehezen akart vége szakadni. Akkora tömegből, ahányan ma követték a professzort a fehérek közül, mindig akad, akinek eljár az esze, és nem figyel az összefüggésekre, csak azt veszi észre, hogy nevetni kell. Így aztán megkésik, idétlenre sikerül a nevetése, mert nem is tudja miért kell. De meg kell vallanom, a legnagyobb idétlenséget én magam követtem el, mert feltámadt bennem a dac, hogy csakazértis észrevétem magam, nagy elhatározással röhejre nyitottam a számat, de milyen rosszul sikerült: rekedtre, görcsösre. A professzor is zavarba jött, és hozzálátott kezet mosni, holott nem is nyúlt beteghez. Egy darabig néma csend. Két nővér törülközőt tartott olyan feszesen, mint az ugróponyvát a tűzoltók, majd megindult a menet, elől a professzorral, utána meg áradtak, de egy ottmaradt. Nem tudom, ki az. Doktornak nézném, de nem volt nyakában a hallgató készülék, vagy csak nem láttam a nagy szakállától. Ő hozzám lépett és azt gondoltam, mindjárt leken két pofont. De ahelyett így szólt: „Uram, honnan jött maga? Az őserdőből? Tán egyenesen a kenyérfáról? Nem tanult meg disztिंगválni? Nem ért semmit abból, ami körülötte történik? Mi

volt ez a förtelmes röhej? És egyáltalában, még mosolyogni sem a maga dolga. Van, akinek nevetni kell, van akinek szabad, van akinek hangosan, van akinek diszkrétebben, de magának? Itt fekszik egy tucat ember, ezek sem jártak külön iskolába illetlen órákra, mégis ösztönösen érzik, mit szabad nekik, és mit nem. Maga meg csak vihog, mint a fakutya. (Ez a szó nagyon fájt.) Szerintem ott lenne a helye a szemben lévő épületben a rácsos folyosón.” Ezzel otthagytam, én pedig nemhogy nőtem, hanem, mintha a takaróm nőtt volna. De Te tudod, édesem, hogy sosem a takaróm nő, hanem mi megyünk össze. Még az a szerencse, hogy mások nem veszik észre rajtunk, erre ügyeljünk is, rejtjük el a fogyatékosságunkat, mert helyzetünk annál tarthatatlannabb lesz, minél inkább nyilvánvaló, hogy elfogyunk.”

Csetti még reggeli előtt megírta válaszát, és rábízta egy jókülső idegengere, aki pemzlivel jött és bekente az ablakok réseit láthatatlan folyadékkal, mely megöli az esetleg betolakodó férgeket. Ez a levél pedig így szólt:

„Ne búsulj, édesem, és főképp ne szégyenkezz, mert tudod az milyen következményekkel jár. Nem követtél el hibát, sőt már az is hősiesség, hogy felültél az ágyban vizit alatt felszólítás nélkül. Nem sokkal azelőtt, hogy ide kerültél, láttam egy filmet, mely angol kórházban játszódott. Abban az volt a csodálatos, hogy a betegek, mintha a kórház személyzetével egyenlő értékű emberek lettek volna, úgy társalogtak nővérekkel, orvosokkal. Ez csak ilyen magyar átok, angyalom, hogy minket a történelem folyamán annyiszor nyomtak el rettentő nagy hatalmak, hogy mindig készek vagyunk a hatalomtartókat valamiféle emberfeletti lényeknek tekinteni, hogy ne legyen még nagyobb szégyen az elnyomottságunk. Szóval, kérlek, könyörgök, ne félj és ne szégyenkezz, mert mi marad belőlünk a végén, ha ez így megy... Oh, pedig sajnós, én is elcsúsztam egy almahéjon. Nem volt a leveled nagy újság, mert híre jött bátor viselkedésednek. Előadást tartottam lámpaoltáskor a kórteremben, hogy egész életemben jellemző volt rád a bátor szókimondás, és már szinte éreztem, hogy nyúlnak a csontjaim, boldogan szenderültem álomba, csak éppen ez az elragadtatás hozta rám a bajt. Éjjel álomban, vagy félálomban úgy éreztem, betöltöm az ágyat egész hosszában. Sajnos annyira éreztem, hogy álmomban beszéltem, sőt kiáltottam: „Asszonyok, nézzétek, végigérem az ágyat.” Felébresztettek, és keresztben feküdtem, takaróm a vánkos volt. Lett itt akkora röhej, mint a tanár úr viccein nagyvizitkor, sőt az első, aki kiment pisilni, elújságolta a szomszédoknak, és áthallatszott onnét is a hahota. Most már meg sem merném próbálni, mert örülnék, ha végigérném a vánkost a kinyújtott testemmel.”

Néhány nap múlva nagy szerencse érte Csettít és Szilárdot. Elküldték őket fülvizsgálatra, mert tudvalevő, a gümőkör mai gyógyszerei egyes esetekben károsodást okoznak a fülben. Tisztára véletlen volt, hogy két osztályos orvos egyszerre cselekedett ebben az ügyben, méghozzá az a csoda is, hogy összetalálkoztak lefelé menet a lépcsőn, mindketten utcai ruhában, mint a szabad emberek. Ekkor még nem szóltak róla egymásnak, de mindkettőben felmerült a sejtés, hogy van Gondviselés, mégpedig nem a messze kék egekben, hanem itt az intézményben, minden bizonnyal a fehérruhások között, mert ilyen véletlenek nincsenek. Karonfogva mentek a mindenféle pavilonok, betűkkel jelzett hatalmas épületek között, parkon át, virágos bokrok alatt, míg nem megérkeztek az orr-fül-gége osztályra. Ott nagyon-nagyon sokáig ültek egy fehér lépcsőn, de felettük szállt az idő észrevétlen. Némi szorongás

ugyan volt bennük, hogy mit dognak majd a fülükbe, orrukba, vagy a gégejükbe, de ez alig vetett árnyat együttlétük örömére.

A fülvizsgálat lényegében semmi volt. Aki elvégezte, annak ugyan volt egy tükör a homlokán, de ezt semmire sem használta, sehová be nem nézett, csak mondott valamit halkán, és nekik ismételni kellett. Mindketten hibátlanul vizsgáztak. Jókedvvel indultak vissza. Egy betonpad körül még kergetőztek is.

– Látod-e – ujjongott Csetti –, mondom hogy mindez nem véletlen. Van valaki jóakarónk közöttük, valaki titkos, mert hiszen ezeket a számokat, meg neveket a fülünkbe sughatták volna akár a kórteremben, de valaki akarta, hogy ketten, utcai ruhában kísétáljunk. Szilárd mindig hajlamos volt száguldani Csetti lelkesedésének szekerén. – Az is lehet – súgta –, hogy aki gondoskodik rólunk, maga a Legfőbb.

– Pszt! Inkább fogjál meg! Szaladok!

Így érkeztek el hamarosan egy drótkerítéshez, amelyen belül teniszezték. Két férfi, két nő, olyanféle vegyespáros. Természetesen nem a betegek, hanem valakik a fehérek közül. Lehettek doktorok, de lehetek másfélék is a számlátlatlan seregből. Kicsi ujjukkal belekapaszkodtak a dróthálóba s úgy lestek. Valóban örömet lették a szép labdamenetekben.

Egy úr kinyitott a dróthálón egy rozoga ajtót és kiszólt nekik.

– Gyerekek, gyertek be labdát szedni!

Csetti odasúgta férjének, nem szabad elvenni kedvüket a remek játéktól azzal, hogy ők nem gyerekek. Bebújtak a kisajtón, vagyis csak a nagyobbaknak kellett ott lehajolniok, ők besétáltak, és már szaladtak is a labdák után. A játékosokat annyira lefoglalta a meccs, hogy nem néztek a labdaszedők arcába, és nem gondoltak rá, hogy inkább törpékkel, mint gyerekekkel van dolguk. A kis házaspár viszont szaporán és kedvtelve szedte lábát, versengtek a labdákért, és kivívták a fehér játékosok teljes megelégedését. Az idő múlt felettük, de nem törődtek vele, hisz szolgálattételre rendeltettek, s az ilyen ember nem felelős az időért. Mikor a meccs véget ért, mindegyiknek kezébe nyomtak egy-egy kerek tizforintost.

– Menjetek, vegyetek rajta fagyaltot.

Mindketten úgy találták, hogy ha visszautasítanak a pénzt, zavarba hozná az elégtű játékosokat. A fagyaltozást viszont parancsuk vették, úgy érezték, ha másra költenék azt a pénzt, annyi lenne, mintha elsikkasztanák. Felét már el is nyalták a fagyaltnak a büfében, amikor megpillantották ott egy sarokasztalnál ismerősüket, a portássá degradált halottmosót. Különös fiatalember társaságában ült, és Coca Colát fogyasztott, mert szeszes italt itt nem árultak. A fiatalembernek aranyszőke, hullámosra ondolált válláig érő röpke haja volt, amellet sötét bőre, vastag fekete szemöldöke, nyomott orra. Arcra cigánynak látszott. Ismerősük odaintette őket. Nem tagadhatták meg a kitüntető hívást, odatíptek, kezét nyújtottak a két férfinak. – Kis kollégám – így mutatta be az ideiglenes portás a szökét. Rövid közömbös társalgás után előjött a szó kicsike termetükről, emiatt hangot is adtak kisebbségérzetüknek. De a két ember nem győzte őket vigasztalni.

– Ezen ugyan sose búsuljanak. Mert önöket aztán mindenki szereti, és szeretni fogja ebben az intézményben. Annak az ápolónak, annak a műtősnek, sőt az orvosnak is sokkal kellemesebb egy keskeny és rövid kis ember, mint valami háttömeg. Azt a kicsikét forgatni az ágyban, azt emelgetni, azt felmetzeni sokkal kellemesebb, és még a mi helyzetünkben sem mindegy, mekkora

tömeget emelgetünk. Hisz a fizetés egyforma. Mondtam én már valaha egy sovány kis emberkére valami csúnyát, mikor a kezem között volt? Soha, mindig csak a hatalmasokra.

Elfogyasztottak a két jóbaráttal még egy nagy üveg Coca Colát, és szinte gondtalan indultak pavilonjukba. Nem csodálták volna, ha játszva felérik a hatalmas kórházi kapu kilincsét, mert egész odaig úgy érezték, nőnek. Nem nőttek, de az önbizalmuk még tartott, Szilárd felemelte Csettit könnyedén, mint egy táncos akrobata, Csetti rákapaszkodott a kilincstre, és az ajtó kinyílt.

Megy ez még könnyebben is – gondolták, míg felfelé siettek a lépcsőn, ám a nővérszobában minden összeomlott. A főnővért Zsebella helyettesítette, neki kellett átadniok a fülészeti leletet. Illedelmesen köszöntek, és közeledtek az íróasztalhoz a cédulájukkal, mire odaértek, annyira kicsinyek lettek, hogy Zsebellának át kellett hajolnia az asztal fölé, szerencsére az ő természetével ez nem jelentett gondot.

– Mit képzelnek? Hol vannak maguk? A Nimród szállóban talán? Nem szégyenlik magukat, ellógni az egész napot egy fülvizsgálat ürügyén?

Szilárd el akarta mondani, hogy felsőbb parancsra labdát szedtek, de erre már nem került sor. Zsebella semmi megjegyzést nem tett arról, mintha ámulatba ejtené egyre fogyó természetük, hanem lenyúlt értük, és gallérjuknál fogva átemelte őket az íróasztalon. Szó sincs róla, hogy ezenkívül tetlegességre vetemedett volna, de míg szorosan tartotta őket a markában, majd a két térdén, olyan erkölcsi prédikációt vágott ki, hogy azalatt teljesen megsemmisültek. Szóhoz nem juthattak azután sem, hogy letette őket a flasztarra. Kitakarodtak, mint a betlehemesek, akik nem mondhatják el a verset. Csetti a folyosón azt mondta: „Most vegyünk erőt magunkon, és tegyünk úgy, mintha mi sem történt volna, ez az egyetlen fegyverünk, hogy meghúzódhatunk észrevétlen, meglásd, ha kicsinységünket alázattal és kedvesen viseljük, megnyerjük a szeretetüket.” Szilárd azonban ökölbe szorította a kezét: „Én nem húzódok meg, protestálni fogok, ha kell magánál a magasságos istennél...”

– Ne, azért ne használd ezt a kifejezést, maradjunk a tanárúrnál.

– Miért? Nincs ebben semmi sértő. Ő nem tehet róla, hogy isten, az istenek nem maguk teremtik magukat, ők ebben teljesen büntelenek, az emberek alkotják őket. Az igaz, hogy minden isten ezerféle dologért felelős, és elég a baja, de a saját léteért nem felel, azért csak az emberek felelnek, akik teremtették. Én hát nyugodtan istennek nevezem a szemébe is, ha úgy fordul, sőt, ha kell letérdelek elébe, és imádkozom. Akármilyen formában, de kipakolok neki, az szent.

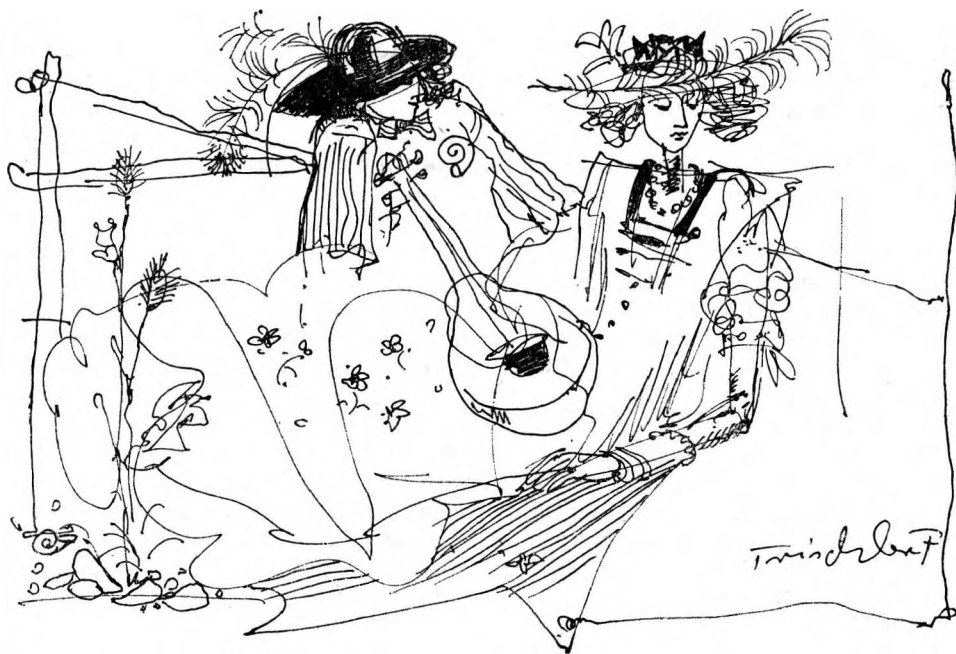
Másnap még jóval a vizit előtt megindultak, hogy megkeressék a Legfőbbet. Ekkor már könnyű volt a dolguk, mert hála kicsinységüknek, arra bóklásztak, amerre kedvük tartotta, senki sem vetett ügyet rájuk.

Az a kupolás helyiség külön építményt alkotott, vagy harminc méterre az ő kórházi pavilonuktól, és még nem készült el az üvegfolyosó, mely majd összeköti a főépülettel. Onnan a fehérruhások hűvösebb időben, vagy reggeli órákban fekete malaclopóban közlekedtek, és ezen a reggelen a szokottnál hűvösebb volt.

Ami még megvolt Csettiből és Szilárdból, az a kettő törhetetlen elszánt-sággal közeledett a kupolás építmény felé. Ez voltaképp egy félbenmaradt építkezés bizarr betetőzése volt, nagyrészt üvegfalakkal. Nagy kórházi egységet terveztek oda valamikor, de a betervezett horribilis összegre hirtelen a nemzetgazdaság más területén lett halaszthatatlan szükség. A sután álló falak-

ra könnyűszerkezetű kék kupolát borítottak, és ebben legalább elhelyezhették a Legfőbb Irányítást. Az üvegajtóhoz vagy nyolc lépcső vezetett elég magas lépcsőfokok, a két kis embernek mégis sikerült egymást áttaszítani fokról-fokra. A harmadik lépcsőfoknál megálltak pihenni. Felháborodással vették tudomásul, hogy a negyedik lépcsőt egy vasrács helyettesíti feltűnően ritka bordákkal, szerencsére egy darabon kókusz szőnyeggel. A rács alól vízcsobogás hallatszott. Lehetett az az épület szennyvize is, de lehetett forrásvíz. Nagy nehezen feltornázták magukat azon a helyen, ahol a kókuszszőnyeg feküdt, nehezen, mert az az akadály a szőnyeg vastagságával magasabb volt a többinél.

Már fenn voltak a márványköves lapos előtérén, amikor belülről kizúdult egy hatalmas ember, vagy inkább angyal, talán bukott angyal fekete szárnyakkal, de minden esetre férfiangyal kecskeszakállal. Mintha kirúgták volna valahonnan, olyan sebtében jött. Az a nagy fekete a hátán, ha ember volt, malaclopó, ha angyal, hát angyalszárny. Mindenesetre a földig ért, és elsodorta a két emberkét. Gurultak lefelé a lépcsőkön, és nem tévedtek, hogy a negyedik fokon az a rács túl széles, áthullottak rajta, mint a rostán a pelyva.

Változások

*Ha nádszál voltam,
meghajoltam,
ha állat voltam,
kóboroltam,
ha ember lettem,
sorsom bömből,
fejemre olvas
a nagy könyvből.*

Mi van a földben?

*Mi van a földben
a felszín alatt?
Képzelek székeket
és asztalokat,
a fekete király
ott mulat
s érzi feje fölött
a lábakat.*

Szonatina

*A múltból ráánkmaradt a hold.
A hold g-mollban.
A hold troheuszokban.*

*A holdból ráánkmaradt a múlt.
A g-moll a holdban.
A troheusz a holdakban.*

Ihlet

*A papíron átúszik a folyam.
A padlón hullámszik a tenger.
A koponyában csörögnek a színes kavicsok.
A halott sétál a kertben.*

Intérieur

*A szegénység szobája sárgás-barna.
De reggel fehér és éjszaka fekete.*

Ketyeg. És a csövek szuszogása!

*Hirdeti a szögletben egy esernyő,
hogy órá bármikor szükség lehet.*

VASADI PÉTER

Át

*Úgy kellene, hogy mozdulatlanul.
Egyhelyben, folyton, mégis.
Hozzám hamar, de hozzád hamarabb.
Mielőtt följutna az iv,
oda ereszkedjék, hová
megérkezni akart.
A befejezés kezdetet előzne,
s minden következő íves
szakasz hátrálna egyre;
végül, mi száguld,
mindig egy pontban van.
E pont az „át”, túratlanul,
mert megtalálta végtelenjeit
a sűrűségben, ami önmaga;
nem tágul, mint a gáznemű
hazugság, tömör a robbanásig.
Az „át” magába tolható tűz,
előre lángol s vissza is,
kónuszosan lobog. A „től-ig”-ot
az „át” nem ismeri;
az „át” örök, mivel személytelen.
Ami személytelen, mégis örök,
az legszemélyesebb.
A csupa „át” a lét maga.
A valóság át meg át.
Ezért egyhelyben, mégis, folyton.
Elégve. Már-már mozdulatlanul.*

Erkélyen

Öntözött. Öntözgetett. Meglehetősen kedvetlenül. Meggyőződés nélkül. És ezt megéreztek a növények. Az erkély növényei. Oly porosak abban a faközöld ládában. A kúszónövény ugyan felkúszott a kopott, mállóvakolatú falra, dehát...

Alig lehetett megmozdulni a parányi erkélyen. Óvatosan megfordult. Lenézett az utcára, a térre. Teherautók az ablak alatt. A tér sétányán a kutyasétáltatók. Egy lány farmerben két kutyával. Az egyik borúsképu bulldog. Kiöregedett detektív. A másik előkelő, hosszúszerű. Soha nem beszélnek egymással. A lány mögött felbukkant egy fekete hajú fiú, fekete kutyával. Na, hála Istennek!

Ő meg ezen a rozoga erkélyen.

Ő, igen, az erkély a meghasadt, megfeketedett kövével! A párkányból hiányzik egy darab. Mintha kiharapták volna. Az egész úgy omlik, akár csak maga a ház.

Egy kis vizet loccsantott a köre. Aztán csak úgy állt az üres kannával.

Bármikor leszakadhat ez az erkély. Egy lány mondta is: hallja, én azért nem jönnék ki ide!

Egyszer majd elszáll az erkéllyel együtt. Körülötte potyogó kövek, kődarabok. Átrepül a fák között. Át a téren.

Átizzadt ing az éjszaka.

Ez jelent meg előtte. Ez állt azon a cetlin odabent az íróasztalon. Egyetlen egy kusza sor.

Átizzadt ing az éjszaka.

Mit akar ezzel? Miféle történetbe gabalyodik bele? Ugyan! Nem gabalyodik ő bele semmibe. Nincs semmiféle történet. Különben is az ő története! Csak az az éjszaka az ötvenes évekből. Az ötvenes évek mélyéből.

Nem tudtam elaludni. Pedig nagyon fontos lett volna. Legalább egy-két órát... Dehát reménytelen! Csak forgolódtam abban az összegubancolódott takaróban. A párnát igazgattam. Lázam lehetett. Nem mertem megmérni. Kapart a torkom. Szúrt, égetett. Odamentem az ablakhoz. Kibámultam a sötétségbe. Szemben egy ablak sárgás fénye. Az egyetlen fény. Beteg mellett virrasztanak. Soha nem hal meg és soha nem kel fel. A virrasztók váltják egymást. Örökké ég a villany. A betegség háza.

Ezt néztem egy darabig.

Vissza az ágyba.

Mozdulatlanul feküdtem. Szemem lehunyva. Kezem összekulcsolva a mellemen. Alszom. Tulajdonképpen én már alszom. Felültem. A kispárnát bevágtam a sötétbe.

A reggel bizonytalan szürkésege. Az elhajított párna a sarokban.

Felkelés. Indulás a pályaudvarra. Aztán az út Pereszlénybe. Könyvis-

mertetés egy tanulóotthonban. Popov: Acél és salak. Üdvözljük az író elvtársat!

Az író elvtárs akkor már régen nem írt semmit. Kikopott mindenhol. Dehát már nem is volt honnan kikopni. A folyóiratok is megszűntek, ahol valaha néhány novellája...

Hányan lehattunk abban a dohányfüstös fürkében? Furcsa, de én megint csak azt a sarokba hajított párnát láttam. A lehetetlenül összegyűrt lepedőt.

Vasutasok kártyáztak. Akadt, aki levetette a súlyos, fekete vasutaskabátot. Aki csak úgy kigombolta. Egy nő ivott. Úgy ült ott kikopott bundában. Hátradűtötte a fejét és ivott. Vagy inkább itatták. Egy férfi föléje hajolt az üveggel. A nő alig hallhatóan nevetett. A szája elé tette a kezét. De csak azért, hogy mindjárt el is húzza.

– Miért csinálja ezt?

Oly tisztán hallotta ezt a csöndes hangot. Mintha most szólt volna fel valaki a térről. Vagy csak úgy a levegőből.

Egy öreg férfi a kupében.

– Miért csinálja ezt, kérem? Hát nem látja, hogy ...?

És mindjárt egy öreg nő.

– Hagyd! Ne szólj bele!

Úgy ültek összebújva a sarokban.

Én meg elővettem Popovot. Megpróbáltam belenézni. A Balázs Mikszáthtal utazik valahova Kecskemétre. Én meg Popovval.

Az a sáros padló! Az előregedett ülések! Fűtenek itt egyáltalán?

A két öreg összebújt. A vasutasok kártyáztak. A bundás nő aludt.

El se tudtam képzelni, hogy valaha is megérkezünk.

Ködben futott a vonat. Futott? Mászott. Zötykölődött. Megállt, kifutadva.

Néhányan leszálltak.

Egy postás ment át a fürkén hatalmas, fekete oldaltáskával. Felém tartott. Mi az, levelet hozott? Ide hozott nekem levelet? Talán Fiam Adrientől?

Az engedély! A belépési engedély!

Nem estem neki mindjárt a zsebeimnek. Nem forgattam ki mindjárt azokat a zsebeket. Inkább csak úgy észrevétlenül az ujjaim hegyével. Ez a katonakönyv. Ideiglenesen alkalmatlan. Mi az, hogy ideiglenesen? Mit akarnak ezzel? Az ujjak egy pillanatra elakadtak. Aztán tovább... A Szövetség igazolványa. Még nem zártak ki. Csak éppen behívtak. Elbeszélgettek velem. Egy savószemű nő az asztal túlsó oldalán. Régen nem láttunk téled semmit, Zsámboky elvtárs! Rámfüggesztette tekintetét! Készül valami? Készül... igen. Egy regény... regényféle. És mégis miről? Egy labdarúgócsapatról. Elképedt arc. Egy labdarúgócsapatról? És, hogy állsz vele? Úristen! Hogy állok vele?! Mindenesetre mondtam valamit. Ő meg csak nézett. Meglehetősen kedélytelenül. Mi még nem mondtunk le rólad Zsámboky elvtárs.

Még nem mondtak le rólam.

Közben a kutatás. Egy kartonlap. Meghívó lehet. Ki hív meg engem? És hová? Ez megint a katonakönyv. De az engedély! Belépés a határsávra! Majd le kell pecsételtetnem. És ha kilépek, akkor is. Belépek és kilépek. Csakhogy én nem lépek be, mert... Dehát miért nincs egy tárcám! Egy nyomorult tárcám, amibe...

– Elveszett valami?

– Nem, semmi.

Az öregúr egy darabig még felémhajolt. A felesége visszahúzta.

Én meg előttük a rendőrség engedélyével. És olyan kimerülten!

Felálltam. Kibámultam.

Ködbefulladt házak. Kisértetházak.

Kimentem a folyosóra.

Elhagyott, fagyott mező. Szennyos hókupacok.

Vissza a kupéba.

Ők meg csak néztek. A két öreg. Ki ez az alak? Feláll, leül. Megint feláll. Végigtapogatja a zsebeit. A táskájában matat. Belelapoz egy könyvbe. Mindjárt be is csukja.

A többi, mint az álomban.

Ahogy az az alak bolhaszínú kabátjában leszáll a vonatról. Az állomás körül imbolyog nevetségesen kis táskájával. Valakitől kérdez valamit.

– A rendőrség?

Domboldalon a rendőrség épülete. Családi ház. Itt valamikor vendégeket fogadtak. A házigazda kijött a kapu elé.

Egy kövér rendőr pecsételte le az írást valami előszobafélében.

– Visszafelé is le kell pecsételtetni!

– Visszafelé is.

Mikor lesz ez a visszafelé? Mindenesetre megint hajnalban kell felkelnem. Addig egy ágyon, vagy egy széken.

És most az Otthonba! De mégis merre?

Ezt a rendőrségen kellett volna megkérdezni. Dehát ott nem kérdeztem semmit.

Most pedig:

– Merre van az Otthon? Az ipari tanulók? Kérem, merre?

Kérem, merre?

Kérem, merre?

Vékony híd egy vékony patak felett. A híd karfáján egy kékköpenyes lány, felhúzott térdel. Hóna alatt iskolatáska.

Semmiféle híd! És semmiféle lány! Az máshol lehetett. Egy másik úton, egy másik városban.

Odalent a téren egy fehérsörényes férfi félkarral átölelt egy fát. Mint-ha táncbavinné. Lassan leereszkedett a földre, derűs otthonossággal. A fa mellett üldögélt. Rózsás mosollyal fölfelé bámult. Zsámboky felé intett. Az hátrébb húzódott.

Nem volt patak. Nem volt híd. És nem volt lány.

Kertek. Elhagyott, egymásbaroskadt kertek. Lehullott levelek. Sárgák, sárgászöldek, faközöldek, rozsdavörösek lomha halmokban. Mikor hullottak le? Ezen az őszön? Tavaly? Vagy még régebben? A kert megtelt velük. És megtelt gyűlölettel. A halott levelek gyűlöletével.

– Nem gondolt rá, hogy belép a pártba?

Honnan jött a hang?

Megintcsak egy szobából. Megintcsak az asztal túlsó feléről. Alig látam valamit a nő arcából. Hátrahúzódott a lámpa fényköréből. Talán csak ahogy az álla mozgott.

Tulajdonképpen régen vártam ezt a kérdést. Hogy elhangzik majd egy szobában, egy beszélgetésben. És mégis alig tudtam kinyögni.

– Még nem tartok ott.

– Még nem tart ott?

Azt az állat néztem, a száj alig látható vonalát. Aztán kibukott belőlem.

– Isten... (a nő megrezzent), hiszek benne.

A nő megmerevedett.

Én pedig megismételtem.

– Hiszek benne.

Aztán csak ültünk belesüppedve a csendbe.

Egy kéz felemelkedett a túlsó oldalon. Átnyúlt az asztalon. Alig érezhetően megérintette a kezemet.

– Én is.

A kert korhadt padjai. Az ülés összetört. Vagy éppen már el is tűnt. Csak azok a levegőbe meredő karok. Váratlanul egy karcsú, sárga pad. Szinte elegáns. Az ám, maga az elegancia! Hallja, uram, ön igazán jól tartja magát! Csak vigyázzon, mert egyszer még... Szóval, jó lesz vigyázni!

A kertek elmaradtak.

A házak visszahúzódtak. Akárcsak a Duna a maga sértődöttségében. Egyszerre csak ott találtam magam a parton. Oly váratlanul, hogy majdnem belesétáltam.

Börtönszürke épület. Magányosan, fenyegetően. Az Otthon. A kapun felirat. Nem olvastam el. Ha egyszer kérdik, hol jártál, milyen Otthonban? Nem tudom, nem emlékszem.

Kutyák kísérték át az udvaron. Lompos, álmostekintetű kutyák. És egy nyurga, hajlotthatú fiatalember. Ő igazoltatott a kapuban? Vagy csak most tűnt fel? Most csatlakozott hozzám? Sállal, kabát nélkül. A sál gondosan a nyaka köré tekerve. Érzékeny a torok.

– Hát igen... én is elég sokat bajlódok a torkommal!

Meg se hallotta. Csak jött mellettem sáljába bugyolálva. Fulladj meg!

– Az irodába megyünk.

A kutyák némán követtek. Még csak véletlenül se vakkantották el magukat. Olykor egy pillanatra megálltak. Felém fordultak. Kérdezni akartak valamit?

Kékköpenyes fiúk mentek át az udvaron. Vasreszelék arcok. Lehullott forgácsdarabok.

A kutyák mélyen lehajtották a fejüket. Szinte a követ súrolták. Ezeket egyszer megalázták. Rettenetesen megalázták.

Az irodában égett a villany.

A falon arcképek. Ugyanazok az arcképek mindig és mindenhol. Hivatalban, iskolában, szobában, folyosón. És most itt is.

Nem néztem fel. Nem akartam látni azokat az arcokat.

A lámpa fénykörében egy idősebb, piros kardigános nő. Mögöttem a torokfájós, ahogy átadott.

– Az előadó elvtárs!

A nő felcsillant, ahogy átvett.

– Jávor elvtárs?

– Zsámboky János.

A nő tekintete kihunyott.

– Nem tudom, miért csinálja ezt velem a Morvainé! Soha nem tudom megkapni Jávor Dezsőt!

A kísérő hallgatott.

En is hallgattam. Hát persze! Jávor Dezső azért mégiscsak más. Minta-előadó. Őt nem lehet csak úgy megkapni a Társulattól.

A nő a papírjaimat vizsgálgatta. A kísérő még nem mozdult. Ki tudja, hátha vissza kell vinni.

A nő egy sóhajban.

– Rendben!

Intett, hogy üljek le. Belemerült valamilyen határidőnaplóba.

A kísérő eltűnt.

Belesüllyedtem a kabátomba. Mellettem a táska.

A nő jegyzett. Egyik ujjával a haját csavargatta. Ceruzája átsiklott egy ívre.

– Még várni kell.

Bólintottam.

Talán mégiscsak le kéne vetni a kabátot. Legalábbis kigombolni. De csak a sálamon lazítottam.

Suttogás a hátam mögött. Valaki bejött, valaki kiment.

Megint nyílt az ajtó. Iratot tettek le az asztalra.

A nő, ahogy belenézett: Nahát, ebből az ügyből aztán már elég!

Kiment. Magamra maradtam a lámpával, az arcokkal a falon.

Ügyek. Miféle ügyek? Új vezetőt kaptak? Valaki megszökött? Elkap-ták és visszahozták?

Az ujjaim elindultak a kabátgombokon. Elindultak és visszahúzódtak.

Egy férfi a lámpában. Előrehajló, közönyös hát. Egy füzetbe írka. Hátradőlt. Belemeredt a levegőbe. Egyáltalán, mintha egyedül lenne.

Talán nincs is más a szobában. Csak egy székre hajított kabát. Egy táska a szék mellett.

– Kaphatok egy csésze teát?

A férfi kissé sértődötten nézett rám. Sértődötten és bizalmatlanul. Egy darabig még úgy ült mozdulatlanul. Felállt és kiment. Egy bádogbögrével tért vissza, meg egy porcelántányérral.

– Köszönöm.

Biccentett és otthagytott. Valahogy felfigyelt ez a teaügy.

A tea langyos lötyty. A tányéron előregedett, félbetört kekszek. Roncs-darabkák egy nápolyiból. Honnan szedhette össze? Mindenesetre eltűnt. Akárcsak az a nő. Többé nem jönnek vissza. Lehet, hogy éppen rólam beszélnek egy szobában.

Kibújtam a kabátomból. A teát kortyolgattam.

Döngő lépések a folyosón. Menetoszlopok vonulása. A brigádok vonulása.

Valaki mindjárt benyit.

Felálltam. Mégis... ne találjanak készületlenül.

Senki se nyitott be. A lépések is elhaltak.

Néhány percig még úgy álltam az ajtó felé fordulva.

Odakint a sötétség. Csak a lámpák fénye az udvaron. A kutyák kerin-genek egymás körül. Olykor egy-egy éles vakkantás. Mély, hörgésszerű hang.

Mintha énekelnének egy távoli szobában. Nem, semmi.

– Indulhatunk!

Egy férfi az ajtóban. Az arcát nem lehetett látni a homályban.

A táskából kivettem Popovot. Megpróbáltam mosolyogni.

– Hát akkor...

- Ha megengedi, előremegyek.
 Hideg köfolyosó. Zöldesszürke ajtók. Tantermek? Műhelyek?
 A vezető lekanyarodik egy vaslépcsőn.
 - Erre, elvtársam!
 Mi ez? Börtönfolyosó? Pince?
 A férfi hirtelen felémfordult.
 - Én éppen csak néhány bevezető szót... Hogy is hívják az elvtársat?
 - Zsámboky János.
 Egyszerre ott álltam előttük. Mintha hirtelen belődítettek volna a terembe. Abba a föld alatti terembe.
 A fiúk félkaréjban. Kékköpenyben, overálban. És olyan fáradt arccal!
 Ha leülhetnének, elaludnának. De nem ülhettek le.
 Néhány lépésnyire megálltam előttük.
 Elhangzottak a bevezető szavak. Csönd. De nem a várakozás csöndje.
 Meghallottam a hangomat.
 - Acél és salak...
 Messziről jött ez a hang. Idegenül, porosan. Olykor váratlanul megcsikordult.
 - Ebben a regényben... az építés nagy regényében...
 A hang megint visszahullott a semmibe.
 Megpróbáltam egy tekintetet elkapni. Reménytelen... De valaki figyel. Valaki a sorok közül. Aztán majd megírja a jelentést.
 - ...arcok merülnek fel előttünk. Megismerjük őket... ezeket a kemény... *Csak azt ne mondjam, hogy példamutató, csak legalább azt ne!*
 A cipők! Az előttem sorakozó cipők! Inkább bakancsok. Nehéz, súlyos bakancsok. Mikor tisztítják őket? Este, lefekvés előtt? És mikor kapnak újat? Évente? Minden évben egyszer?
 - Mert ennek a regénynek abban van az ereje... a jelentősége...
 Egy patkány iszkolt át a termen. A későnjövőők dühödt igyekezetével. Megállt előttem. Rámnézett, féloldalasan. *Na, mi az? Mit tud nekem mondani?* Mérhetetlen gúny a tekintetében. És, mintha kissé ittas lenne. Vita-iratok szerzője. Gúnytól csöpögő vitairatoké. Ingerülten megrázta magát. *Ne haragudjon, de maga nem vitapartner! Azzal eltűnt.*
 Mi meg úgy maradtunk dermedt mozdulatlanságban.
 Megint meghallottam a hangomat. Aztán semmi... Álltam és vártam.
 Mire? Kérdésekre? Miféle kérdésekre?
 Meghajoltam.
 - Köszönöm a figyelmüket!
 Valaki hozzámlépett. Megrázta a kezemet.
 A sorok megmozdultak. A brigádok kivonultak. Elhagyták a termet.
 Az a röhögés odakint! Micsoda pofákat vághattak! *Ez az alak, öregem! Figyelted? Ahogy ott állt és csak nyekergett. Azt se tudta miről beszél! Bele se szagolt abba a könyvbe! A kezébe se vette! Dőltek a röhögéstől.*
 Nem, ezek nem röhögtek. Pofákat se vágtak. Egyszerűen elvonultak. Zsámboky áthajolt az erkély kőkorlátján.
 Felemelte az öntözőkannát. Megrázta. A semmit rázta ki belőle.
 És aztán? Vacsoráztam? Csak adtak valami vacsorát? Vagy mindjárt felvittek abba az emeleti szobába?
 A kabátommal többször is összeakadtam. Valaki mindig utánam hozta.

Nyakoncsípték, mint valami megbízhatatlan alakot. Aki meg akar lógni. Vagy egy kicsit körülnézni. Hohó! Azt aztán nem! Gyerünk csak, barátom!

Szoba az emeleten. Az emelet egy elhagyott sarkán. Egyedül a kabátommal, meg a táskámmal.

Valaki beszólt.

– Mikor indul az elvtárs?

– Reggel. A hat tizessel.

– Van órája?

– Óráám? Nem... nincs óráám.

– Akkor majd beszólok.

Azzal otthagytam.

Odamentem az ágyhoz. Megnyomogattam. Nem sértődött meg. Nem volt benne semmi sértődöttség. Vaságy. Katonaágy. Kiszuperált katonaágy. Egy veterán. A takaró nem a legmegnyugtatóbb. Meglehetősen vékony. Na, majd a kabát.

Egyelőre még odadobva a székre. De már tudta mi vár rá.

Talán le se fekszem. Úgyse keltenek fel. Senki se kopog be. Dehogyanem! Igazán nem akarják, hogy a nyakukon maradjak. Elegük volt belőlem. Különben nem is rossz ötlet... Ha reggel besétálnék az irodába. Ahhoz a nőhöz, aki Jávor Dezsőt várta.

Reggel majd megint átmegyek a kerten. Az elpusztult kerten.

De előbb még ez az éjszaka. Nem nagyon fűtik a szobát. Egyáltalán miféle szoba ez? Vendégszoba? Azért egy jobb vendéget nem dugnak be ide. Parányi mosdó a szekrény mellett. A táskából előszedtem a fogkefét. Fogkefe, fogkrém, szappan.

Gyors mosdás. Rendkívül gyors mosdás.

Rekedtes ugatás az udvarról.

Az örök. Az Otthon örei. Mintha rajtuk kívül senki se lenne. Csak ők. Meg én ebben a szobában. Tudnak rólam. Minden mozdulatomról. Ahogy eloltom a villanyt. Ahogy vetkőzöm. A kabátomat ráteritem az ágyra. Bebújok a takaró alá. A szűrős takaró alá.

Elhallgattak.

Besurrantak az épületbe? A folyosón kószálnak? Az ajtó előtt?

A szék. A magányos szék az asztal mellett. Egy pillanatra szétfoszlott. Majd megint kiemelkedett a sötétből. És most már őket is lehetett látni.

A két öreg. Akikkel a vonaton... Most meg itt ebben a szobában. Ezen a széken egymás mellett. Összepréselve. Ülnek és egymás kezét fogják. A férfi, mintha mosolyogna. A nő valahogy riadtabb. De asszonyom! Nem kell semmitől se tartania! Addig ülhetnek itt ameddig csak akarnak!

Nesztelenül nyílt az ajtó. Egy nő beszólt.

– A Sanyika kívülről tudja a János vitézt!

Elhallgatott. Várta, hogy mondjak valamit. Kint állt és várt.

– Beküldjem?

Fel akartam emelni a fejemet. Rákiáltani. Csukja be az ajtót és menj!

– Nem akarja meghallgatni?

– Nem! Nem!

Keservesen kínlódva felemeltem a fejemet.

- Kívülről elmondja az egészet!

- Nem! Nem!

Visszazuhanok. Úgy feküdtem mozdulatlanul. Itt vannak... mellett. Az anya, meg Sanyika. Összehúzzák magukat az ágy szélén. De az anya mindjárt megadja a jelt. Ránt egyet Sanyika karján. Vagy éppen csak megböki. És az már kezd is a János vitézt.

Bánom is én! Szavalja el a János vitézt! Szavaljon amit akar!

Egy utcán álltam a napfényben. Az éles, koratavaszi napfényben. Egy darabig csak a háztetőket bámultam. Aztán sétára indultam. Kabát nélkül.

Egy magas, fekete nő a túlsó oldalról.

- Hallja! Azért ez könnyelműség!

- Ugyan, Adrien! Én márciusban már kabát nélkül járok!

- Aztán majd meghül! Tudja, hogy mennyit bajlódik a torkával!

Felnevettem.

- Ne félse a torkomat, Adrien!

Felnéztem az égre. A hideg kék égre. Kissé megborzongtam. De akkor egy kávéházból előött egy pincér. Egy öreg, lúdtalpas pincér.

- Mindjárt kitesszük a teraszra az asztalokat!

Bólintottam. Átszóltam a másik oldalra.

- Hallja, Adrien! Mindjárt kiteszik a teraszra az asztalokat!

- Azért ez még nem olyan biztos!

- Nem olyan biztos? Most mit akar ezzel?

Csak hogy Adrien már eltűnt. Akárcsak a pincér. Megborzongtam, de most már kedélytelenül. Legjobb, ha beülök a kávéházba.

Hol a kávéház?

Sötét lyuk két lehúzott redőny között. Sötét lyuk a fal üregében. Mégis... valaki mozog odabent.

Beszóltam.

- Mikor nyitnak?

Nem jött válasz.

A redőnyt döngették egyre dühöttebben.

Aztán már csak ez a döngetés.

Mereven ültem az ágyon. Körülöttem a sötétség. Kívülről a döngetés.

- Negyed hat!

- Igen... köszönöm!

A kopogás abbamaradt. Távolodó lépések a folyosón.

A félig lecsúszott takaró. A kabát az ágy végén.

Felemeltem a takarót. Egy pillanatra visszafeküdtem. Mintha tulajdonképpen most akarnék úgy igazán elaludni.

Az asztalnál álltam pizsamában. Belehajoltam az asztal lapjába.

- Fiam, Adrien!

Meddig állhattam így? Egyszerre csak átjárt a rémület. A jeges rémület. Megvesztem?! Mire várok?! Hiszen már legalább fél hat! És még a rendőrség! A pályaudvar! Egyáltalán, hogy jutok ki innen? Majd csak jön valaki.

Senki se jött.

Felöltözve a szobában. Kezem a táskán. Valahogy olyan ragacsosnak éreztem magam. Rámragadt valami, ami már...

Csak tűnődj, te állat! Közben lecsúszol a vonatról!

Fogtam a táskámat. Az ajtóból visszanéztem. Talán el akartam búcsúzni a szobától.

Elveszve a folyosó sötétjében.

A lépcső! Meg kell találnom a lépcsőt!

Apró fénypont valahol a mélyben. Arra lehetnek a szobák. A mosdók. Egy pillanat és megmozdul a ház. Hiszen már felkeltek a fiúk. Álmosan tántorognak a mosdók felé. Nyitják a csapokat. A csapok prűszkölése. Nevetgélés, káromkodás. Ahogy lökdösődnek a zuhany alatt.

Semmit se lehetett hallani. De a lépcsőt megtaláltam. Oly hálás mozdulattal fogtam meg azt a barna korlátot.

A fénypont, mint egy ködbefulladt lámpa.

Az egyik lépcsőfordulónál megálltam. Kezem a korláton. Még egy pillanat és leülök a köré. És aztán csak aludni, aludni!

Lenéztem a mélybe. Még egy-két emelet és aztán...

Éles, hideg levegő.

Az udvar.

Árnyak jöttek felém. Árnyak foszlottak szét.

Tompa morgás. Rövid, bosszús vakkantás. Valamivel hosszabb. Elnyújtott vonítás.

A kutyák.

Körülvettek. Körülöttem keringtek. Már nem is ugattak. Csak úgy járkáltak körülöttem. Idegesen szaglászta. Idegesen és érdeklődve. Egy-egy mozdulatomra felmordultak. Társaik érkeztek a sötétségből lázasan loholva. Lelkesedésük kissé lelohadt, ahogy a közelembé értek. De azért mellettem maradtak.

Lobogó, sárga tekintetek. Leheletük az arcomba csapódott. A gőzölgő leheletük.

Nem mozdultam. Nem mozdulhattam.

A falhoz préselve a kúszónövény mellett.

Előtte a háztetők. Nyitott és csukott ablakok. A tér fája. A sétány. Letört gallyak, ágak a sétányon. Egymásba gabalyodva, akárcsak a lehullott szarvasagancsok.

Lassan sötétedett.

Nem mozdult. Mintha nem is lenne mögötte szoba. Egyáltalán semmi.

Váratlanul felemelte az öntözőkannát. Bement a szobába. Az asztal körül körözött. Mániákusan rötta a köröket. A kannát a térdéhez ütögette.

Megállt.

Az asztal fölé hajolt. Előtte a cetli azzal az egyetlen sorral.

Átizzadt ing az éjszaka.

Májust remélve

Öregszem...
Hajlamos vagyok rá
hogy el-lirizáljam
a verset egy jószóért, mosolyért cserébe.
Pedig a jóhízműséget
kiirtották belőlem rég.

*

*Ha majd elhagy a lét
májust remélve mit mondjak
tükrök közé üzött
megkérgesedett magamnak?*

*Akár az idő, havazik el a beszéd.
Puha torlaszokba gyűlik,
élég egy megnemföntolt mozdulat,
pisszenés:
 megindul a lavina
magával sodorva
a legkeményebb tartást,
 a lequégő képmutatást.*

*Pedig volt olyan idő, mikor hittem:
vannak letarolhatatlan rétek
állig nyújtózó illatos tüvekkel,
be nem mocskolt erdők, vizek.
ezüsbé hanyatló hajnalok,
hogy vannak tejtiszta álmok, szavak...*

*Most egy út elején tudom:
van olyan elhagyatottság,
mikor kart-karbaöltve énekelünk,
egymáshoz csak annyira a közünk
hogy önmagunkat kutatjuk minden
csillogó tekintetben...*

A viaskodás szonettjeiből

I.

*Viaskodás? Ki s mért viaskodik?
Sárkánnyal Szent György, Góliáttal Dávid,
a Jóhírt hozó széllel az a másik,
békével indulat, ésszel a szív –*

*magammal vívok vagy velem akit
nem látok, érzem csak, hogy lázít,
kápráztató fény s éjfelete kárpit,
a Mindenségben él s bennem lakik;*

*ki halálom után, ha van, bíróság
elé állíttat, tétet mérlegére,
hol szent szeretet mér vagy szent harag,*

*kiveti rám a bűnhődés adóját,
vagy új musttá szűr, hogy kiforrjak végre,
vagy elfoszlát, hogy hírem sem marad.*

II.

*Jó volna meztelen, pátosztalan
csak a tényeket felsorolni végül:
alap, beton, téglá, a ház fölépül,
az ember tesz-vesz, szél, felhő rohan;*

*de céltudók közt sem tudják sokan:
pályák megtörnek hit, szerencse nélkül,
eláll a sebes szél, az ifjú vénül,
csak kívánó nőstényt kap meg a kan.*

*Bár szóra bírhatnám a tárgyak néma
költészetét, prést, patkót, vasalót,
lámpát, rongybabát, mit emlék tömött ki!*

*de hallgatnak a tárgyak, az aréna
üvölt és magábanyeli a szót:
beszédes tárgyakból is tud röhögni.*

III.

„Mit ér az élet, hogyha nincs hazám?”

*– De van! Csak szűnjön a panaszmalom.
Van? Hadjáratok földje, csupa rom!
– Termőföld. Otthon. Gyümölcsös. Karám.*

Vértrágyával jobban terem talán?

*– Szőlő, barack a futóhomokon.
Halál-árnyak! Százados fájdalom!
– Mindig megújuló elan vital.*

*Csak ne világpókok hálóiiban!
Kétségbesésből születhet remény?
Hegedhet seb, mit magán kerge kos vág?*

*– Volt itt már gazdag élet bősz vihar
nyomán, vállalt rend, csel helyett erény,
friss életkedv s jó nemzeti okosság.*

IV.

*Ezek pannón szonettek: egy latin
értelem bogozgatná bennük ész, hit
rendtartó s követhető számvetésit,
mit vérrel, titokkal borít a kín.*

*A végső kérdések! A kankalin,
nyárfák, sziklák hogy mit miért nem kérdik:
mint ők, tenyészni volna jobb, de én itt
állok a kérdő lét limesein.*

*Verseim nem zenélnek, s ezt a tárgy
teszi, melyről szólnának tiszta aggyal
figyelve a növő anarchiába,*

*honnan a barbár tőri a határt;–
mert ha utat vág rajt egy pillanatban
új tébolyt gyújt tejünkre nomád láza.*

VERSRŐL VERSRE

BERDA JÓZSEF: KÉPZELŐDÉS

A VERSRŐL LATOR LÁSZLÓVAL DOMOKOS MÁTYÁS BESZÉLGET

(Elhangzott a Magyar Rádióban. Szerkesztő-rendező: Lajta Kálmán)

KÉPZELŐDÉS

B. Miklósnak

*Szobrász, ki túléled földi életem
s megmintázod majd, a magad mulatságára,
bátor ritmusú szobrom, ne feledd testem és
lelkem valóságát kifejezni; hogy hegyeket,
völgyeket, erdőket barangoló rövidnadrágos
kamasz voltam túl a férfikor delén is, ki
fiatalos hévvel csavarogta a honi
tájakat, kopott, koldusalamizsnás
hátizsákkal a hátán; görcsös bottal
a kezében, mire büszkébb volt, mint
a püspök pompás pásztorbotjára, mely
által áldást oszt a hívők seregére. –
Így láss, így képzelj, így fejezz
ki engem magad örömeként is,
s akkor meglátod: miként él
tovább a kegyelem állapotából fogant,
magad munkálta mű, mely mindig az Embert
örökíti meg a forma folytonos
forrongásában is; hogy túl a halálon
se szűnjön meg életünk értelmének
boldogságban bőséges varázsa, ámen.*

DM: A *Képzelődés*, melyben Berda József instrukciókat ad Borsos Miklósnak, hogyan mintázza meg az ő emberi lényét – először, tudtommal, a költő *Ostor és olajág* című kötetében volt olvasható, 1957 kora nyarán. Abban a könyvecskében, amely Berda húsz kötetéből – az ő számára is és költészete szempontjából is – a legfontosabbak közül való. Annak ellenére, hogy megjelenése pillanatában nem volt, mert az 1956 őszét követő dermedt irodalmi állapotok következtében nem is lehetett jelentőségéhez és szépségéhez méltó, nyilvános kritikai visszhangja. De hogy a verset magát mikor írta? Ezt nem sikerült megállapítanom. Az tény, hogy Borsos Miklós – még 1952-ben – készített egy plakettet a költő arcmásával és „Berda Jóska”-felirattal (reprodukciója megtalálható az 1961-ben megjelent *Így igaz* című Berda-kötetben), s az is elképzelhető, hogy a plakett inspirálta a verset. Azzal a reménnyel is, hogy a vers viszont a szobrász barátot ösztönözheti majd, hogy elkészítse a költő „teste és lelke valóságát kifejező” szobrot; de arról már nem tudok, hogy ez a szobor el is készült volna. Elkészült, és ránk maradt azonban ez a különös, a magyar líra kórusában meglehetősen szokatlan, és sokakat – valljuk meg – meg is botránkoztató hangzatokkal élő költői életmű, amelynek alapján elkészülhetne végre az immár tizenöt esztendeje halott költő szellemi szobra is. Ezt azonban jobbára csak a róla elnevezett asztaltársaságok, költészetének és emberi lényének régi és

újabb barátai melengetik magukban; az irodalomtörténetírás viszont (nem számítva Kovaiovszky Miklós szép tanulmányát, amely a költő válogatott verseit tartalmazó, 1974-ben megjelent *Száguldj, Szabadság!* utószavaként olvasható, és nem tekintve Tatay Sándor Berda-portróját, amely a *Lődorgések kora* című önéletrész egyik fejezete) nem siet a maga eszközeivel felmutatni ennek a költészetnek a karakterisztikumát, eredetiségének a jelentőségét, és jelentőségének erkölcsi, költői jelentését. Mi lehet ennek az oka?

LL: – Az egyik oka nyilván az, hogy Berda József nagyon szokatlan hangon szólalt meg. Nemigen van közeli rokona sem a magyar lírában, sem a modern világirodalomban. Legfeljebb Petőfi vagy még inkább Csokonai életművének a pereimen találni olyan pajzán, tréfás-kópés verseket, amelyek némiképpen a Berda-hang előzményei lehetnek. Vagy kereshetjük kajánul egyetlen verseinek távoli őseit Pálóczi Horvát *Ötödélszáz énekeiben*, azokban a huncut, vaskos vagy éppen tragár dalokban, amelyek a látható irodalom alatt tenyésztek. Csakhogy Berdánál a testi örömek olyannyira felszabadult magasztalása még játékos mezben is eltökélten komoly dolog. Mintha az antik költészet gátlások nem nyugozta derűje, életöröme szólna meg lírájában népi-paraszti, vagy mondjam inkább: proletár hangszerelésben? Mert Berda abból a társadalmi közegeből jött, amely Kassákot, József Attilát (többször is megidézték barátját) küldte. Szülei, az ő szavával: „a két szelíd tótok” munkások voltak, kétkeziek. Apja, még Berda néven, Morvaországból vándorolt ide kazánkovácsnak, s bizonyosan törve beszélte fia anyanyelvét. Anyja, míg fiatalon meg nem halt, „jobb házakhoz járt mosogatni”. Ez a társadalmi helyzet, a külvárosokban (Angyalföldön született, Újpesten élt haláláig) belerögződött nehéz tapasztalatok mindig ott kísértének Berda sorsában, költészetében. Nemcsak a szokatlan hang, a bárdolatlan (hagyományos értelemben egy cseppet sem költői) szabadszájúság taszíthatja az olvasót, hanem ez a nyugtalanító életanyag is.

DM: – Azt hiszem, egyik lényeges akadályát nevezted meg (ha ugyan nem a leglényegesebbet) az ő befogadásának. Berda csakugyan teli tudóból szólaltatta meg azt a hangot, amely korábban a magyar költészetnek csak a peremén hangzott fel, de nem azért nehéz megbarátkozni vele, mintha a 18. századi, vagy a 17. századi gyökérzete miatt anakronisztikusnak éreznénk. Azzal nehéz megbarátkozni, amivel ez a hang összekapcsolódik: Berda helyzetével, amely mindenfajta társadalmi, erkölcsi, politikai stb. képmutatás számára elviselhetetlenül feszélyező helyzet. Berda maga is tudatában volt ennek, s bátor, szabad és szomorú társadalmonkivüliségének a tudatában saját magát is olyan figurának érezte, amilyenek Tersánszky Józsi Jenő írásainak a világában nyüzsögnek. Ezért írhatta, a hatvanas évek elején, Tersánszkyt köszöntő versében – kettejük helyzetének a jellemzésére – a következőket: „mi mindig karámon / kívül élünk, mint a sintérek által / kergetett kóbor kutyák s mégis itt / vagyunk még, míg a kutyafogó hurok / nyakunkba nem kerül végül.” (*Hetvenkedéssel*.) Ismétlem: bátor, lelkiismeretesen költő volt világeletében, aki latin vagy görög nyelvsággal és gátlástalansággal zengte a természetes élet örömeit, de nem szabad őt ennek alapján a szegénység idillikus zsánerképeibe zárva elképzelni (mint például az irodalomtörténeti kézikönyv 6. kötete teszi). Berda életének, haláláig ágyrajáró életének egyszerűen nem volt nem lehetett alternatívája; ő nem „Rousseau leckéjét” élte, hanem az alternatíva-nélküli proletársorsot, amely őt – igenis! – megalázta. Olyannyira, hogy még a hatvanas években is így fakadt ki, *Elég volt!* című négy sorosában: „Csak nyomorom által tudtok megalázni, / emberiségemben soha. / Hogy hazugságot hazugságra halmozzak? / Inkább vigyen el a Szent Mihály lova!” – S erről a költőről írják, hogy „a nagy erkölcsi célok, szellemi eszmények iránti szkepszis” meg „kispolgári pesszimizmus” töltötte meg költészetét...

LL: – Hát igen, ilyen helyzet kevés magyar költőnek jutott osztályrészül. Kezdődik azzal, hogy Berda tulajdonképpen az utcán nőtt fel. Egyedül, gazdátlanul. Ha a verseit olvassuk, azt hiszem, aligha lehet észrevenni, hogy csak négy elemet végzett. Nem volt kedve tanulni, bukdácsolni, végülis kimaradt az iskolából. Csakhogy

Berda, bár abban az időben valahogy divat is volt östehetségnek lenni, sosem kérted sem a származásával, sem tanulatlanságával, pedig volt idő, amikor vagy egyikből, vagy másiból lehetett némi tőkét kovácsolni.

DM: – Ha már erről beszélsz, muszáj idézni 1948-ból fennmaradt önéletrajzá-
nak néhány sorát: „1902-ben születtem, Budapesten, az akkori alvilág városnegye-
dében, a „sötét”-nek csúfolt Angyalföldön. Apám kazánkovács, anyám mosogatónő
volt jobb módú házaknál. Szemérmesen vallom be: autodidakta vagyok. Erről nem
szívesen beszélek, mert sokan kultuszt csinálnak ebből. Autodidaktának lenni nem
mindenáron erény, és nem mindenáron bűn. Erény – maga a Mű.”

LL: – Ha már idéztél ezt az önéletrajz-részletet, hadd mondjam el, hogy mit
jelentett Berda autodidakta-volta: azt, hogy ha az iskolához nem is volt hajlandó-
sága, bevette magát a könyvtárakba, és rengeteget olvasott. Kovalovszky Miklós
írja róla, hogy szívós munkával, vasszorgalommal szerezte meg azt a műveltséget,
amire érzése szerint egy költőnek szüksége volt. Vagyis nem elégedett meg azzal,
amit társadalmi helyzetétől érzelmekben, indulatokban, rokon- és ellenszenvekben
öröklül kapott. Ő ki akart emelkedni helyzetéből, művelt költő akart lenni. Nem
hiszem, hogy tévednék, ha azt mondom, hogy mindig olyan megbízható (erkölcsi
és esztétikai) ízlése nemcsak természetes költő-tehetségének köszönhető: érzik rajta
a pallérozottság is. De azért társadalmi helyzete kényszerei mondhatni haláláig el-
kísérték: rajta ragadt a szegénység, a kiszolgáltatottság: gyermekkorában inasko-
dott, nyilván anyagi okokból még papnak is majdnem elment – s még szerencsés-
nek mondhatta magát, hogy (ahogy az antik költészet modern örököséhez illik)
mindig akadtak mecénásai. Nemcsak Kosztolányi, akiről olyan hálásan emlékezik
még önéletrajzában (nemcsak a használt ruháért, az anyagi segítségért, hanem a
szellemi támogatásért is), de egyszerű emberek is, iparosok, vendéglősök, és hát
persze Újpest városa: attól kapott egy időben ingyen ebédjegyet. Berda versei mögé
mindig oda kell gondolnunk ezt a helyzetet, akkor is, ha éppen nem arról beszél.
Az, hogy mindig „a karámon kívül élt”, „mint a sintérek által kergetett kóbor
kutyák”, ahogy a *Hetvenkedéssel* című, Tersánszky Józsi Jenőnek írott versében
jellemzi helyzetét, sorsát, többféle jelentéssel szerepel életművében. A társadalom
pereme „különös-kedves kalandok” színhelye is, ahogy ugyanebben a versében írja,
a társadalmi szokások-kötelmek nem béklyózták függetlenségét, ahol az ember, akár-
csak a harminc körül megénekelte „éjszakai kutya”, „szabadon úzi tiszta szerelmét,
szabadon kóborog s úgy örül a széles világnak, mely hajlékot ad neki mindenütt”.
Tagadhatatlan, hogy Berda költészetében a nincstelen függetlenség csavargós-har-
sány vagy áhitatos, szentferences derűje is meg-megszólal. De méginkább a levet-
hetetlen, lerázhatatlan szegénység gerjesztette elkeseredés. Mert az a helyzet, amely
egy-egy pillanatban boldog függetlenségnek tetszik, a másokban szinte elviselhetet-
len a húsába vágó nyűgeivel. „Büdös szegénység ez már, nincs benne semmi vi-
gasztaló”, fakad ki a harmincas évek elején *Panaszkodó levél* című versében, s tud-
juk, hogy nem költői túlzás, ha így folytatja: „Se ruhám, se / cipőm, mi testem
s lelkem öröme válna! / Nincs mód gyakran tiszta inget váltanom, / s nincs
külön szobám sem, hol magamnak / vidám ura lehetnék, hogy ne kellene / túrnóm
a szegény-állapot orrfacsaró bűzét / s a vele született apró férgeket egyben; / – pe-
dig ember vagyok én is, hidd el: igaz / ember!” – Szinte bármelyik évből idézhet-
nénk a napról napra élők „ide-oda kapkodó szegénységét” panaszló sorokat, ver-
seket. Legszerényebb igényei, vágyai is áthághatatlan korlátokba ütköznek. „Mint
minden szegénynek, úgy kell meghalnom majd nékem is, anélkül, hogy széles e
világban kedvem szerint körülnéztem volna” – írja 1939 táján. Ez a mohó világ-
habzsoló csakugyan nemhogy külföldön, de még a magyar vidéken se tudott ked-
vére körülnézni. Szó szerint kell értenünk azt is, ha *Filozófia* című versében azt
írja, hogy „a magam hajlékára vágyom, egyszerű szoba-konyhás házra”, mert egész
életében albérlő, ágyrajáró volt, s csak nem sokkal halála előtt kapta meg Újpesten
azt a szoba-konyhás lakást, ahol albérlőként élt egy asszonynál. Lehetne-e szoron-
gató szegénységéről megrázóbb képet festeni? „Elfogyó hús és romlott levegő lettél

csupán, / ki suhanó árnyékát sem veszi észre, / s érzi, madárijesztőként hadonászó karja / fájón ökölbe szorul..." És huszonegynéhány évvel később, az ötvenes években sem vidámabb hírt tesz közzé magáról: „Még mindig ganéjszagú vagyok a szegénységtől". De Berda keze ritkán szorult ökölbe: lázadó indulata, amely első verseiben (olykor Ady, olykor Kassák hangján) még nyíltan meg-megszóltalt, később költészete mélyére húzódott. De ha jól odafigyelünk, mindunalan meg-meghalljuk keserű hangzait.

DM: – Berda olyan szókimondó, rendkívüli nyíltsággal beszélő költő, hogy akár az életben elfoglalt helyzetét, hétköznapijainak a minőségét (magyarán: nyomorúságát) emlegetjük, akár költészetének az ízeit, legcélszerűbb csakugyan őt magát idéznünk. De miért nehéz azonosulni ezzel a helyzettel, illetőleg költészettel? Azért, mert aki nem szegény, aki kívül van ezen a nyomorúságon, amitől a költő „ganéjszagúnak" érzi magát, abból ez a hang és helyzet rendszerint a polgárra jellemző szociális „lelkifurdalás" kellemetlen csikarásait váltja ki, amikor ezt hallja ráadásul: „Meddig tűritek ezt még? Hát gyilkoltam, zsvány voltam én is? Mikor ér véget gyötrő koldusállapotom?" Berda maga is fuldoklott ettől az állapottól; egyik utolsó verse az „*Elvitte a huzat*" is a rákövesült szegénység bizony kellemetlenül hangzó panaszát zengi, amikor azt írja, hogy: „A mostani, majdnem szívem szerinti / Haza se adta meg nékem azt az örömt-irgalmat, / hogy kimondhassam végre; köszönöm, hogy / emberszámba vettek azért, mert én is / tettem valamit az emberi méltóság / tiszteletbentartásáért..." Ez a csalódottság szülte az ő vitriolos epigrammáit az ötvenes-hatvanas években, amelyekből – jellemzésül – csak kettőt idézek. Az egyik a *Kutyanyelven*, így szól: „Bárki bármiként ugat: / mindig lesznek kegyurak!". A másik, a *Lecke*: „A változó örület / máglyát gyújthat alád." – / Nincs feloldás. Minden / gyilkos mindenkor galád." A változatlanul lent maradt ember keserősége inspirálja ezeket a verseket, aki azonban lent is megőrizi a maga emberi méltóságát: „Bárki bárhogyan üldözhet még, / nem tud barbárrá változtatni már. / Magas rangot adott a sors: ember / vagyok s még mindig proletár!" Az *Így igaz* című, 1961-ben megjelent kötetének címadó négyesorosa ez a vers. És bizonyára ez is közrejátszik abban, hogy Berda „ganéjszagú" versei nagy eszétikai értékeket hordoznak. Németh László írta róla, még 1930-ban, hogy „Berda bátor cselekedete... a csavargó költő szabad szíve, s amit mi bátorságnak érzünk benne, az a szomorú szerénység, amellyel magáról beszél." Ez éppúgy végigkíséri költészetét, mint az aranylő húsleves vagy a ropogós kacsasült vagy a gombapaprikás dicsérete.

LL: – Akár azt is mondhatnám, hogy Berda epikureizmusának éppen makacsul ráakaszkodó szegénysége a költői és erkölcsi fedezete. Nem is értem, hogy lehet lírájából erkölcsi szkepticizmust kihallani. Ugyan ki ragaszkodhatott nála jobban a maga erkölcséhez, a mindig biztosan érzett emberi becsületesség, tisztaság mércéjéhez? Erkölcsi szabályai meglehet, egyszerűek, de cseppet sem elvontak. Nem volt ugyan politikai alkat, ahhoz talán nagyonis gyermeketeg kedély volt, de pontosan tudta, mi jó, mi rossz a körülötte kavargó világban. Csakis kikezdehetetlen, *semper idem* erkölcsi érzékével magyarázható, hogy nem evett meg semmiféle maszlagot. Ha egymásután olvassa az ember a Horty-időkben megjelent kötetei címét, már szinte az is önmagáról s a korról való, nagyon is komoly vallomás. – 1931-ben az *Irgalmas szegénység* s az egy évvel később megjelent *Örökkévaló lobogással* helyzetét s lírája természetét jellemzi. S ha aztán az 1934-től 1940-ig kiadott köteteket nézzük, nem is kell magyaráznunk, hogy milyen visszhangot vert benne az egyre fenyegetőbb történelem: *Indulat*, *Emelt fővel*, *Méltó a szóra*, *Sötétség*, *Béke*... Az 1939-ben kiadott *Sötétség* ezzel a „megjegyzés"-sel jelent meg: „Olyan nagy a kód, hogy a legkörültekintőbb költő sem ismeri ki magát. Éppen ezért kénytelen voltam – sajnos, nem első ízben – kihagyni ebből a kötetből sok olyan verset, melyek kötetemet még teljesebbé tették volna." S rögtön a gyűjtemény első versében ezt olvassuk: „Csupa tilalom már az élet". S néhány lappal később: „Ne olvass plakátot

többé, ne hallgasd a részeg próféták káromlásait". Vagy a már címével is hitet tevő
Szeress már minket. Szabadság!

Most szeress, most válts meg minket, te büszke, –
csúf századunk kitagadottja!
Körös-körül a sötétség hatalmai terpeszkednek immár.
Ököl és bomba hirdeti jogát az Ember birodalmában!
Szajháké a szó, – hiába küzd a józan értelem,
sötétséggel szemben a fény! Hiába könyörög
a kisebbségi száj, mely tiszta forrásodból akarná
csillapítani szomját: nincs segítség! nincs vigasztalás!

Ki ne érezné, milyen mélyről, mennyire a zsigerekből szakad fel ennek a versnek az indulata. Vagy az 1943-as kötetében megjelent *Vallomás*: „Nehéz a becsület, ezt vallom én is, öregem, / s mégis egyre üvöltöm-kiáltom: bitang kínok / között haljak meg inkább, semhogy / megtagadjam múltam – önmagam!” – Az emberiség *categoricus imperativusa* később is mindig működött benne: „Óh, ha kibőfíteném most, romlott levegőként, valamennyi zsarnok agyalágyult jelszavát is”, írja valamikor az ötvenes években. És még hány verset sorolhatnék fel, hány sorát idézhetném annak bizonyosságául, hogy Berda emberi, politikai tisztességében soha egy pillanatra sem rendült meg.

DM: – De hogy mit jelentett egyéb vonatkozásokban is ez a szegénységgel párosult tisztesség; hát arról is érdemes néhány szót ejteni. Hogy mit jelentett az ő „teljes vonalú *birtokonkivülisége*”, ahogyan Illyés Gyula írta róla szólván a Nyugatban, még 1929-ben. Így például Berdának (nézd meg válogatott verseinek az envelopját) nagyon sok kötete jelent meg; bár inkább csak füzetek, vagy húsz darab. De kik voltak Berdának a kiadói? A mecénásai: újpesti iparosok, asztalosok, kocsmárosok, hentesek, szabó- és szűcsmesterek, de orvosok is, művészek, akik megértették és szerették a Berdában jelentkező emberi és költői értékeket. Ők támogatták fillérekkel, pengőekkel, olykor – nem is olyan ritkán – ennivalóval, szalonnával, kolbásszal vagy tojással – de kiadója a szó hagyományos értelmében nem volt. Igazi kiadó először 1944-ben adta ki Berdát, Cserépfalvi, amikor a költő Baumgarten-díjat kapott. A háború után egy kötete jelent meg, ismét mecénásai támogatásával, aztán jöttek a személyi kultusz évei, s Berda szabadszajú költészetének a kiadásáról szó sem lehetett. Az *Ostor és olajág* volt tulajdonképpen az első, igazi, új verseit tartalmazó kötete (az 1954-ben megjelent *Élj és énekelj!*, nehezen kiverelkedett, szűkmarkú válogatást tartalmazott csupán korábbi verseiből). Ez a magyarázata annak, hogy Berda, kényszerűségből persze, mint egy kolduló barát mindent begyűjtött iszákjába, amit barátai adhattak neki. Könyveinek a szerkesztője voltam. Rengeteg cédulát, levelet, üzenetet kaptam tőle, amelyek rendszerint egy-egy versküldeményt kísérték, és rendszerint előlegkérésekkel zárultak. Filléreket kért előlegként is – mert ő erre volt berendezkedve. 1954-ben például a következő szövegű (piros ácsplajbással írt) cédulát találtam az asztalomon: „Örülnek, ha megírnád; hogy áll az előleg-reménységem ügye? Juhász Feri nagy darab hazai szalonnát ígért nekem. Azt mondotta, ide hozza. Itt van? Ezt is ird meg! Ölel: Berda József. (Újpest, Gellért u. 31.)” Persze, aki ennek alapján azt gondolná, hogy Berdát csak az előleg, csak az oldalszalonna érdekelt, az nagyot tévedne. Hadd idézzek itt néhány sort egy másik leveléből, amelyet 1961-ben vagy 1962-ben írt, a leveleit ugyanis nem mindig dátumozta. Akkor is verseket küldött, nehezen készülő *Égni! Elégni!* című kötetéhez, és – többek közt – ezt írta a kísérőlevélben: „... íme egy újabb csokor a többihez. Ami a 'Huncut hangon' című ciklusomat illeti: nem polgárpukkasztás, 'drasztikum' akar ez lenni, inkább játékoskodás a nyelvvel, a nyelvezettel azért, hogy íme, a profán örömek megéneklése is – gazdagíthatja anyanyelvünk színességét! Egyébként előre is jelzem: a színpadi kereskedőkről szóló verset mindenképpen hagyjátok ki, nehogy az előadók bojkottáljanak.

(Tudtommal így se mondták a verseit, soha – DM.) Bár szívem szerint íródott: mégsem „objektiiv” vers. Ölel „öreg” barátod, Berda József. U.i.: Emlékezz! Te szerkesztetted az Ostor és olajág-at. Konfucius-mottóval kezdődött; s most „Égni! Elégni!” címmel *talán megjelenet*ő könyvem egy Kosztolányi-mottóval kezdődjék, hozzám írott egykori leveléből. (Te akkor egymás után mindkettőt akartad. De én sokallottam.) Most újra mellékelek Kosztolányi hozzám írt levelének ex catedra, individuális Ars poetikáját kinyilatkoztató sorából egy részletet. (A többi – mivel a személyi kultuszt nemcsak a politikában, hanem a hivatalos kultúrfronton is utálom – a túldicsérőt – nem idézem.) – Ilyesmiket ír, lám, az olyan költő, aki – akarata ellenére – készülődik a halálra.” Ekkoriban ugyanis már sokat betegeskedett: 1964-ben például egy Karinty Frigyes-mottóval kezdte egészségi állapotának levélbeli beszámolóját: „Legjobb volna megdögölni és kiölni a nyelveimet.” Majd így folytatta: „Csóttól szakadnak reám a nyavalyák mostanában. (Csoda, hogy „élek”) 5 hetes bélihurut után jött a baleset (9 hónapból 2 hónap gipsz, 7 hónap 5–6-féle gyógytorna.) Aztán a Szívkórház, s most újabb nyavalya zúdult rám. *Térdizületi gyulladás!* Elektroterápiai kezelésre és injekciókra járok. Hát nem vagyok „méltó” arra, hogy megdögöljek? (*Végül is minden szenvedésnek van határa* – igaz?!). Miután *bottal sántikálok* s remek orvos-barátaim ajánlata szerint kímélnem kell a lábamat, amennyire lehet; ezért küldöm posztán itt csatolt verseimet. A többi Reád bízom! Ölel „öreg” barátod: Berda József. U.i.: Lesz némi forintokra újabb kilátás? Talán be tudok akkor jönni. Talán...” – Nagyon fontosnak tartom, hogy az említett két mottót is idézzem végül. A Kosztolányié, amely végül is nem került rá a könyvre, így hangzik: „Nekem főképp az „illetlen” versek tetszettek, a péklegények, meg a zaválás kéjéről írtak. Ezek valósággal kiharsantak. Csak akkor kell verset írni, mikor ésszel nem lehet megközelíteni, amit mondani akarunk s annyi bennünk a bátorság és a csiklandó csikótűz, hogy semmire se vagyunk tekintettel.” (1931. VIII. 24.) Berda ezt annyira megfogadta, hogy – ars poetika gyanánt – epigrammákban számtalanszor meg is írta; nemegyszer szórul szóra: „Ügy buggyanjon ki a véredből / való buzdító vers, / ahogy rádjön a nagy kandúh, / – miként szeretni mersz!” (*Lendület*, amely épp az *Égni! Elégni!* c. kötetből való.) A Konfucius-mottó pedig azért fontos, mert kulcsmondata Berda költői és erkölcsi magatartásának. „Az igazság nem tér el az emberi természettől. Ha az, amit igazságnak neveznek, eltér az emberi természettől, nem kell igazságnak tekinteni.” Konfucius. – A *semper idem* ugyanis: ragaszkodás, egy életen át, ehhez az igazsághoz.

LL. – Ha már említetted a Kosztolányi-levelet, amelyben Kosztolányi szokása szerint olyan pontos-biztos érzékkel-ítélettel veszi észre azt, ami Berdában a leglényegesebb, a legújszerűbb (s egyszersmind, persze, a hagyományos széphez szokott fülnek a legszokatlanabb), Berda verseinek „kiharsanó”, profán áhítatát, „illetlenségét”, szóljunk néhány szót Berda költészetének erről a csak rá jellemző s ezért nagyon is jelentős rétegéről. Azt hiszem, aki először veszi kézbe Berdát, s aki a magyar költészetnek egy kicsit mindig emelt hangjához szokott, bizony megütközik rajta, hogy lehet az asztal és a test „alantas” örömeit ilyen áhítatos ódáiban ünnepegni. Hadd idézzem az 1936-ban megjelent kötetéből az *Ünnepi alkalomra* néhány jellegzetes sorát:

Asztalt ékesítő izes falatok, ti tökéletes
remekművek: kacsák, libák és disznók,
kik nagyhatású tálakon párologtok majd és
várjátok a legünnepebb pillanatot, mikor
nehéz óborok által locsolva a legméltóbb
helyre kerültök: áhítat tölt máris, ha
rátok gondolok, igaz barátaimra.
Csak ne volnátok olykor hűtlenek hozzám!

Ne higgyük, hogy ez csak afféle tréfás felköszöntő! Berda játékosan ugyan, de egyszersmind halálosan és megindultan komolyan magasztalja az izes ételeket. A „csak ne volnátok olykor hűtlenek hozzám” persze ezúttal is a párolgó tálak mögé festi azt a sötét hátteret, amely előtt még ünnepibben ragyoghatnak az izes falatok. Berda fedezte fel s tudta közvetíteni az ételek poézisét. Kinek ne futna össze a szájában a nyál, ha így dicséri a húsleves: „Érzed-e, mondd, a velős csont, az illatos-izes / zöldség s a még fűszeresebb gyömbér testet-lelket / gyógyító erejét?” – Nagy kedvvel idézném azokat az érzéki gyönyörűséggel, s valamiképpen a közvetlen érzéki gyönyörűségnél mélyebb áhitattal is sugárzó sorait, amelyben a szép kacsat dicséri, vagy mondjuk a gévagombát („kecses-kedves vagy mint a formáit mutogató érett asszony”) vagy más gombok ízet-színét-zamatát jeleníti meg olyan szakszerű és érzékletes-hamvas költészettel, hogy jellemezzem azt a testies, anyaghoz kötött életörömet, amely egyforma áhitattal lobban fel egy tömött liba vagy egy százkilós asszonyi test látványától. Akárhogy is, ez Berda költészetének egyik legfontosabb, mondhatni: legsúlyosabb tartalma: nem idill, nem zsánerkép, nem is egyszerűen kópés-diákos kedvtelés. Az élet talán legmúlandóbb szépségeit úgy tudja magasztalni, hogy meg tudja érezni (és persze: éreztetni) bennük a nem múlandó akár azt is mondhatnám: örökkévaló szépséget. Mert Berda profán, köznapi áhitata a szent dolgok áhitatával rokon.

DM: – Hogyan látod az ő költészetében a forma és a műgond viszonyát? Ezt azért kérdezem, mert a Berda-versek formája, amellettt hogy egyéni, meglehetősen egyforma, sőt: sok vélemény szerint egyhangú is. Németh László például azt tartja róla, hogy „egyszerűsre kivágott forma, amely gyakran igénytelen.”

LL: – Való igaz, hogy Berda formái cseppet sem változatosak. Sokat írt és egyenetlenül: életművében bőven találni hevenyében papírra vetett, talán egy jó vacsora, talán a pár pengős tiszteletdíj reményében vagy barátai felderítésére rögtönzött, igénytelenül megformált verset. Hadd tegyem még hozzá, hogy kötött formában írott versei többnyire suták, lomposak. De java verseiben én a formát is hibátlanul érzem. Legnagyobb erénye éppen az, amit Németh László „egyszerűsre kivágott” formának mond. Én úgy mondanám, hogy a Berda-versek formája a vers lélegzetéből születik: a szeszélyesen változó metrum, a hangsúly, a mondatok, a dikció természetes áradása, a szöveg nehézkedése, a gondolati vagy inkább azt mondanám: indulati feszültségének ingadozása hozza létre. De persze, tágabban, a vers formájához hozzátartozik a megformálás minden eleme-mozzanata, így a mondatok építése, tagolása, lendülete, megsűrűsödése-iramlása, s az is, amit az imént dikciónak mondtam: Berda nyersen-gorombán vagy prózaian köznapi és ünnepien-ódaian-himnikusan zengő szólamokból szövődő versbeszéde.

DM: – Ez a dikció a szabadvers keretein belül engem a latinokra emlékeztet: főleg Catullusra. Ugyanazzal a közvetlenséggel találja anyagát, mondanivalóját, mint Catullus – képek nélkül.

LL: – Igazad van: Berda költészetéből nemcsak a magyar líra olyan változatos és hatásos formai eszközei hiányoznak, hanem a képek is: ha ezzel vagy azzal él is egyik-másik versében (s mint mondtam, nem valami szerencsésen), verseit valami más rendezi a rá olyan yira jellemző formába. Az előbb azt mondtam, hogy ezt a formát a vers lélegzete teremti meg, a mondatok természetes irama, a vers nehezen megmagyarázható feszültség-ingadozása, érzelmi és stílári hullámozása. Hadd tegyem most hozzá, hogy van Berda izzásának még egy forrása: a vers érzéki heve. Nemcsak arra gondolok, hogy Berda milyen érzéki kapcsolatban van a világgal, anyaggal, testekkel, tárgyakkal, hanem arra is, hogy ez a minduntalan fellobbanó érzékiség valahogy a nyelvében, a szavaiban is mindig ott lobog. Neki a nyelv is olyan, „mint a zsírral és fűszerrel teli étel, mint a legnemesebb ital”, „húsosan gömbölyű, már-már tapintható anyag”. Ha versei olyan nehezen leírható formai szépségéről beszélünk, erre a testes szavakból épülő „néha izesen ledér, máskor szelíd” zenéjű nyelvre is gondolnunk kell, a „nehéz szavak vidám és szomorú önkivületére”.

DM: – Sokat tűnődtem azon, hogy ez a pontos szavú költő miért tagadta,

hogy ő „polgárpukkasztó” költő? De lassan-lassan megértettem, hogy azért nem vállalta ezt, mert ő mélyebben és végzetesebben állt szemben azzal a világgal, amelyet lelki rokona, Tersánszky Józsi Jenő „a rendesen tisztálkodó társadalomnak” nevezett. S itt kell még egyszer érintenem a költészet által kiváltott hipokrizist, változó korok makacs allergiáit. Képzeljünk el egy embert, aki pontosan ismeri a maga helyzetét, ki is mondja, hogy: „Én a világ ülepén csak pindurka pattanás vagyok”, vagy, hogy „én is veréb vagyok, kit bárki bármikor lecsúszlizhat”, de őt ez a rettenetes kiszolgáltatottság sem képes megtörni, hanem ennek tudatában *mer* úgy beszélni, a szatíra ostorát suhogtatva verseiben, az bizony elviselhetetlenül kellemetlen emberré válik azok szemében, akiknek a hamistudatát leönti vitriolos epigrammaival. Ez talán a legnagyobb morális hősiesség, amely Gömbös Gyulának éppúgy az arcába vágja a magáét (*Egy politikus arcképéhez*) a harmincas években, mint a „Népköztársaság Corvin-láncos reális realistájának” vagy a „jól verselő kaptafajancsiknak” és a „Keresztlevél-tánc” haszonélvezőinek az ötvenes és a hatvanas években. – Végül: még egy kérdésem volna; Berdának sok verse fejeződik be azzal a szóval, hogy ámen. Mire mond „ámen”-t a húszas évek közepétől a hatvanas évek közepéig, haláláig – ez a líra?

LL: – Berda arra mondott mindig áment, amit semmiféle társadalmi konvencióra nem tekintő józan eszével, vagy méginkább természetes ösztöneivel jónak ítélt. Ember-állapotunknak azokra a javaira, amelyeknek testi mivoltában nyomorúságba ragadt, de mindenféle nyomorító kényszer ellen berzenkedő lénye olyannyira szükségét érezte. Az élet olyan áhítatosan megénekelt érzéki javaira, a tapintani, ízlelni, szagolni valókra, a kifogyhatatlan örömet kínáló, sokféleképpen megtestesülő anyagra, a „fejedelmi rangú” tömött libára, a pőfetegre, a „derűs formájú növényi kácsára”, vagy egy „illatozó gyönyörű lánytestre”. A petrezselyemmel, paprikával teli piaci szekerekre vagy a tisztára mosakodott hajnali erdőre. De azokra az emberi értékekre is, amelyek annyiszor voltak szenvedői szorongó történelmi helyzeteknek. Hadd idézzem az *Óda a legörökebb világnézethez* néhány sorát:

Szűld meg az értelem ékes világát végre;
adj jogot s még inkább gyermeki örömet minden
isten teremtette embernek: cigánynak, négernek,
pogánynak, kereszténynek, zsidónak, latin
és szláv fajtájú népeknek vagy megtisztult
germánnak és mindenki másnak, ki
emberibb világot akar itt és mindenütt, hol
a tisztesség akarja megfogalmazni rangját!

JUGOSZLÁVIAI SZEMLE

ALEKSANDAR TIŠMÁRÓL – MÉG EGYSZER

Előző szemlénk utolsó mondataiban részletesebb beszámolót ígértünk Aleksandar Tišma munkásságáról. Időnkét, a rendelkezésünkre álló szöveg-terjedelmet, vagy pedig erőnkét meghaladó feladatra vállalkoztunk-e, nehéz lenne eldönteni ebben a pillanatban. Részletesebb pályakép megrajzolására most sem vállalkozhatunk, mert belátjuk, egy esszécske teherbíró képessége ezt nem engedi meg. Hadd mondjuk el azonban, hogy Tišma költőként kezdte pályafutását, 1956-ban jelent meg *Lakott világ* című verseskötete, majd 1961-ben a *Kocsmá* című kötete. Nem hangosak a versek ezekben a korai kötetekben, s nem is én-költészet az, amit művelt. A narráció a hangadó bennük, a költői én alapállása a megfigyelőé, s most olvasva őket, a melankólia halk zenéjét véljük kihallani soraiból. S mi több, azt is megkockáztathatjuk állítani, hogy ezekben a költeményekben már megszólalnak azok a kérdések, amelyek prózáját emelték magasra. Például ilyen az a verse is, amelyet az újvidéki *Híd* című folyóirat 1956-os nyári (június-júliusi) kettős számában találtunk Saffer Pál fordításában. Címe: *Aljasok*.

Ülnek a kávéházakban
magányosan,
ki nem ivott
borospohár mellett
szemük sarkából
irigykedve nézik
a lármás részégeket,
a hetyke nótázást,
a zenész homlokára
tapasztott százast
és leereszkedő

megpaskolását
az asszonyoknak,
akiket aztán ők
vezetnek ki
a zavartan ernyedt tömegből,
hogy árnyékszékekben
vagy kamrákban
a megalázásért
megalázással fizetve
erőszakkal
magukévá tegyenek.

A nem éppen „költői” fordításban is ott vannak Tišma művészetének vezérszavai: a *megalázás* és az *erőszak*. Az 1965-ben megjelent, sorrendben második novelláskönyve már *Az erőszak* címet kapta, az elsőnek pedig *Bűnök* (1961) a címe. Első regényét 1969-ben adta ki, amit 1972-ben a *Blahm könyve*, majd 1976-ban *Az ember használata* című regénye követett. Ez a kötete aratta a legnagyobb sikert, ezzel érdemelte ki a *Nin* (Nedeljne informaativne novine) című hetilap regénydíját is. A cím magyar változatának pontosságában azonban nem vagyunk biztosak. Miniket (miként múltkori szemlénkben jeleztük is) Tömörkény István novelláskönyvének címére emlékeztetett az „Uportreba čoveka” kifejezés. Az *Élet és Irodalom* 1979. VI. 9-i számában a *Visszaélés az emberrel* címet találtuk, és valószínűleg ezen a címen kerül majd a könyv a magyar olvasó kezébe. A fordító gondján könnyíteni nem feladatunk, a címkeresés azonban jelzi, hogy Tišmát a tárgy-egyen „szituációja” foglalkoztatja. „Az ember hajlamos arra – mondta az *Élet és Irodalomnak* adott nyilatkozatában –, hogy más embereket úgy használjon, mint tárgyakat, sőt, visszaél velük, hogy elérje célját, vagy elkerüljön valami közelgő bajt...” Nemcsak Tišmától tudjuk, a háború és a béke időszaka egyaránt tele marokkal szórja az író elé az ilyen élethelyzeteket, az ilyen sorsokat. Csak szét kell nézni a történelem, a köz- és magánélet tájain, hogy meglássuk az ember életét gúzsbakötő szálakat! Nyilván

legkönnyebben a háborús helyzetek tárják fel mélyüket, hiszen nem lehet véletlen, hogy annyi író az elmúlt egy-két évtized során a történelem felé fordult figyelmével, s legnehezebb feladatnak a kortárs-világ ábrázolása látszik, méghozzá a „cselekmény mögött meghúzódó gondolat” közlése szempontjából. Tišmát művészi és gondolati vetületei a legkülönbözőbb „szituációkban” érdeklik, s nem a könnyebb ellenállás vonalán halad, amikor a II. világháború időszakát a figyelve körébe vonja, hiszen bátran cserkészi be a háború utáni évtizedeket is. A kritika utolsó novelláskötetével kapcsolatban az „erőszak” fogalomkörének kibővítését emlegeti: a szeretet és a szerelem nevében gyakorolt erőszak kérdését helyezve előtérbe, tehát ismétcsak a tárgy-egén problémáját, amivé az ember az erőszak nyomása alatt válik. S hogy ne hagyjon kétséget afelől sem, mennyire nem vehetőek újdonságszámba ezek a kérdések, az Andrić-díj átvételekor tartott beszéd-esszéjében arra figyelmeztette a tiszteletére összegyűlt hallgatóságot, hogy novella-triptichonjának „egyik szárnya”, az *Ibika háza* című elbeszélése tulajdonképpen prózai elsőszülöttje – még 1951-ben írta, s akkor a kritika Ivo Andrić hatását vélte benne felfedezni.

AZ ÚJ NIN-DÍJAS

Az elmúlt öt esztendőben a szerb-horvát nyelvterületen megjelent regények legjobbjának járó irodalmi díjat majdnem egymás után háromszor is vajdasági, illetve vajdasági származású író nyerte: Petko Vojnić-Purčar és Aleksandar Tišma után most Pavle Ugrinov. S mert eddig nem nagyon emlegették, a magyar olvasóközönség sem figyelt fel rá, hadd írjuk ide néhány életrajzi adatát: Bácskában, Moholon, született 1926-ban. Polgári neve Vasilije Popović, polgári foglalkozása pedig a színházi rendezés. 1956-ban verseskönyve jelenik meg, 1958-ban pedig első prózai kötete. Az ún. „antipróza” művelője volt, ám a jelek szerint az utóbbi évtizedben mintha jobban érdekelné az „élet” az „irodalom” ellenében. Regénysorozatba kezdett tehát, *Bűvöletek* címmel adta ki első kötetét, amelynek cselekménye az 1936–1945 közötti időszakot öleli fel. Díjazott regénye lényegében ott folytatódik, ahol amaz megszakadt: most az 1945–1949-es időszakot idézi meg, átmentve többek között hősöket is előző regényéből. Címének lefordítása fejtörést okozhat. A jugoszláviai magyar kritika az *Adott élet* címen emlegette, abban a tudatban különben, hogy valójában a leckeszerűen feladott életről beszél a szerző. Ilyen értelemben talán a *Feladott élet* lehetne a cím megközelítően pontos fordítása.

A bánáti kisvárosból indul el egy fiatalember tanulni a háborús sebeit még magán hordozó Belgrádba, hogy partra lépve a véletlen találkozások irányítsák lépteit, „összeköttetései” pedig a karrierjét egyenqessék, kissé talán már a „deus ex machina” jellegét is öltve. A harmincöt esztendővel ezelőtti Belgrád világába csöppen tehát – a forradalmárok útjait éppenúgy keresztezi, mint a volt uralkodó osztály tagjait, akik azokban az években lázasan keresték helyüket a nap alatt. Mi tagadás azonban, az olvasóban a kivételezettség benvomását váltíák ki Ugrinov hősei. Forradalmárai („angyali” és „ördögi” változatukban) és szélhámosai egyaránt. Mintha az irreális határára került hősök élnék a nagyon is konkrét életet, amely örül és lelkesedik május elsején, és forrong, megosztottá válik 1948-ban, hogy kivesse magából azokat, akik nem tudják vagy nem akarják forradalmi valóságát elfogadni. A regény mikro-részleteiben a meggyőző, alakjai ellenben feltűnően vérszegények. Ezzel magyarázható, hogy Ugrinov műve mégsem vált azzá, aminek szánta: a „szenvédélyek, eszmék és áldozatok labirintusává”.

E sorok írója felajzott érdeklődéssel olvasta. Többek között bánáti emlékképei és bácskai pillanatfelvételei miatt is. Az öreg Gulyás János, valamint Vilmos fia és Judith lánya sorsa miatt, és Szerencsés József, a béres, szereplésének okán. Nagy rokonszenvvel megrajzolt alakjai ők a regénynek, s abból az időkből lépnek élénk, amelyekben a jugoszláviai magyar irodalom eddig még nem tett jelentősebb felfedező utakat. Mondanunk sem kell talán, hogy a moholi gyermekévek emlékei

üzennek ebben a regényben. A szerző főhősét kiviszi a bácskai tanyavilágba, s ott adja meg neki a lehetőséget, hogy megélve családjá „történelmi” drámáját, a paraszti életforma felbomlása folyamatában az élet sorsváltásának a tényét ismerje fel. A hős itt dőbbsen rá, hogy lezáródott a paraszti múlt korszaka, és egy új vette a kezdetét: a városi jövő a csábító immár. S a szerző, nagyon rokonszenvesen, nagyon meggyőzően, mintha „önnön eredetére” mutatna az ilyen jelenetekben!

Dicsértük – íme – ezt a regényt, mert a Nin-díj mintegy ránkényszerítette, hiszen az elmúlt évtizedekben sok, valóban időtálló művet ékesít e díj. De nem hiszszük, hogy Ugrinov regénye ilyen. Inkább rendkívül érdekes, mint valóban jelentős.

VITA A FOLYÓIRATOKRÓL

A legjelentősebb belgrádi napilap, a *Politika*, február derekán zárta le szombati kulturális mellékletében heteken át folytatott véleménykutatását a folyóiratokról. A tapasztalatokat összegező cikket olvasva arra a meglepő adatra bukkantunk, hogy a Szerb Szocialista Köztársaság területén nem kevesebb, mint négyszázötven folyóirat jelenik meg. Az újság kíváncsiságát azonban nem csupán a folyóiratok számának nagysága váltotta ki, sokkal inkább a közvélemény elégedetlenségének a ténye. A megkérdezettek mellének szegezték tehát a kérdést: „Miért szürkék és jellegtelenek a folyóiratok, és mit kell tenni, hogy jobbak legyenek?” Megszóltak szerkesztők, kiadók, írók egyaránt, s miközben a megjelentetés anyagi feltételeinek problematikus voltát világították meg, fény derült néhány elvi vonatkozású kérdésre is. Tünetértékűnek lehet például tartani, hogy igen sok folyóirat szervezetileg valamelyik kiadvállalathoz tartozik, státusuk azonban mégsem definiált valami következetesen, ebből pedig szinte egyenesen következik, hogy a szerkesztőségek az anyagi lehetőségek és a folyóiratokkal szemben táplált elvárások malomkövei között örlődnek, különösképpen, hogy ezeket az elvárásokat maguk a szerkesztőségek fogalmazták meg, amikor a folyóirat megjelenésének a szükségességét bizonygatták. Mindebből pedig az következik, hogy igen sok a tematikus szám, az ilyenekről általában úgy vélekednek ugyanis, hogy gyakran a könnyebb ellenállás vonalán halad a szerkesztőség megjelentetésükkel. Másfelől pedig jellemző és tünetértékű, hogy sok a folytatásos közlemény. Jövőndő könyvek nagy fejezetei jelennek meg ilyen módon a folyóiratokban. Valójában azonban a létezésük értelmét az adhatná meg, hogy vállalják az „irodalom motorjának” a szerepét. „Ezért a folyóiratok mellett – olvassuk az összegezésben – egész »irodalmi szírelvények« suhannak el, polémikus összeütközések és leszámolások játszódhatnak le, de ezek csendes békéjüket nem zavarják.” Holott tudjuk, az irodalom, a kultúra, a társadalom folyamataival való megismerkedésünk elválaszthatatlan folyóiratoktól. „Szatócs filozófiának” nevezik a fentebb jelzett szerkesztői gondolkodást, egy szerb szólásra apellálva (ti. hogy mindenki őrzi a maga kis szatócsboltját).

A „PERCIZMUSRÓL”

A belgrádi televízió egyik kulturális műsorában láttuk Judita Šalgo érdekes, hatperces kísérletét. A szerzőnő (?) egy nagy tekercs papírszalaggal a kezében jelent meg a képernyő előtt, mellette vagy húsz-harminc fiatal lány és fiú sorakozott fel, akiknek az volt a feladatuk, hogy átvegyék és tovább adják a szerzőnő kezéből átvett szalag végét, s miközben a szalag mind hosszabb lett, nekik hangosan olvasni kellett a ráírt szöveget, olyan gyorsan, amilyen gyorsan a szalag haladt a szemük előtt a kezükben. Mindenki mondta a magáét tehát, és egy általános hangzavarba veszttek a mondatok. Kezdetben nyilván a hangok száma folytonosan gyarapodott, majd a szalag fogytával csökkenni kezdett, végül a megmaradt utolsó hang is elhalt, a szalag végigfutott a mutatóványban részt vevők kezén. A néző a „percizmus” nevű „irányzattal” találkozott, amit angolosan – mondta a szerző – nevezhetünk „time-

izmusnak" is. Nos, ennek a kísérletnek a szövegkönyvét a Zágrábban kéthetenként megjelenő *Oko* (Szem) című lap közölte *Kikövetkeztetett* (levezetett?) *szövegek* címmel. Az első résznek viszont Az én hat percem a címe. Ízelítőül íme három bevezető bekezdése. A kommentárt természetesen az olvasókra bízom:

„Ebben a pillanatban az irodalom iránt az egyetlen kötelességem, hogy a szöveget pontosan hat perc alatt olvassam el. Ez az időbeli korlát az a művészi forma, amelyben magam kifejezem.

Egy meghatározott tartalomnak egy meghatározott idő-szeletbe kell férnie. Az idő pénz, az idő irodalom. Az Újvidéki Televízió amelynek alkalmazottja vagyok, minden perc munkámért 0,76, életem minden percéért pedig 0,19 dinárt fizet.

egy perc alvás

egy perc hallgatás

egy perc várakozás

egy perc döntéshozatal

minden perc, tehát ezek a percek is 0,19 dinárba kerülnek.

Egy perc alatt idézhetem részletes bibliográfiámat. Másfél perc alatt tömör életrajzomat. Két perc alatt – ismertethetem irodalmi nézeteimet. Két és fél perc alatt – amit mondani akartam. Három alatt mindazt, ami nem sikerült. Három és fél perc alatt, ami megtehető lenne. Négy alatt – amit nem tehetek, és amit nem merek tenni. Négy és fél perc alatt – elmondhatom, amit emlékezetem őriz. Öt alatt – amit elfeledtem. Hat perc alatt – mindent megtagadhatok.

Egy irodalmi nézet annyit ér, amennyit két bibliográfia. Ami nem sikerült, mint két életrajz. Mindaz, amit elfeledtem, kétszer annyit ér, mint az, amit mondani akartam...

EGY KÖLTEMÉNY HETVEN ÉVE

Az egyik legszebb szerb vers születésének hetvenedik évfordulóját ünnepelte a sajtó és a vers minden délszláv barátja. A költő Laza Kostić, a vers címe *Santa Maria della Salute*. Kostić az utolsó romantikus, és az első modern költője a szerb irodalomnak, verseit azonban a szürrealisták nyomán tanulták meg igazán becsülni, s azok küzdötték ki kivételes polgárjogát is a szerb költészet történetében. Az álom és való határán lebegő érzékeny képzelet diadalai az ő költeményei, köztük az ünnepelt is. A magyarországi olvasónak talán úgy tudnánk megvilágítani Laza Kostić költészettörténeti helyét ha arra kérnénk, hogy képzelje el: a magyar líra történetében azon a helyen, ahol Reviczky Gyula áll, egy Vörösmarty Mihályra emlékeztető, nagyformátumú, nagy képzeletű lírikus foglal helyet. S esetleg Vajda János, akinek költészetével rokonjellegű Laza Kostićé is. A képzelet síkján éppenúgy, mint azzal, hogy mind a ketten egy álom-alakot kergettek. Vajda János Gina emlékével küszködött, Laza Kostić „Gináját” Lenka Dundjerskinek hívták.

Lenka annak a csébi (čelarevói) nábobnak a lánya volt, akit Hunyady Sándor tett ismertté a magyar irodalomban. Laza Kostić 1891-ben találkozott a húszéves, nagyon szép lánnyal, aki azonban négy esztendő múlva, éppen huszonötödik születésnapján hirtelen meghalt tifuszban. A nálánál harminc esztendővel idősebb költő álmainak asszonyát látta benne már életében, hogy 1896-ban, s azután éveken át, kísérje jelenéseivel álmaiban is. A költő senkinek nem mesélt ezekről az álmokról, de minden álmát figyelmesen feljegyezte, s mindet francia nyelven! Nyilvánosságra 1929-ben kerültek Laza Kostić álomszövegei, s belőlük derült ki, hogy harminc álombeli „találkozása” volt Lenkával. Azt is megfigyelte a költő, hogy egy-egy álomlátása után mindig esős idő következett, ezért is jegyezte meg: „a mezők szomja a lelkem bőjtjével azonos”.

Az ünnepelt vers a Lenka-szerelem nagylélegzetű kibeszélése, „története”, attól a pillanattól kezdve, hogy meglátta, az álomban való találkozások felett érzett elragadtatásig. Íme két részlet belőle Ács Károly kitűnő, műfordítói bravúrról valló tolmácsolásában. Az első a „meglátni” pillanatról beszél:

És rám tekintett. Lelkem mélyébe
 ily villanás még sohase ért;
 egy ilyen forró tekintet fénye
 felolvasztaná ürok jegét;
 mire csak vágytam, nékem ígérte:
 örömmre mézet, csömörrre kéjt,
 minden kincsét szívének, ölének,
 – egy pillanatért az öröklétet! –
 Santa Maria della Salute.

A záróversszak „látomás” – kettejük találkozásáról az álmok után a halálban,
 „hol szüz ölére lel” a lánynak:

Minden vágy itt újra feléled,
 sok ezer húrral zendül a lélek,
 ámulatára a mindenségnek,
 istenekének, emberekének,
 s a csillagrajok új útra térnek,
 felszakad az úr fagyos sötétje,
 minden szögletbe hajnalfény süt be,
 s a lelkek esnek szent örületbe,
 Santa Maria della Salute.

A „SZOCIÁLIS IRODALOM” JUBILEUMA

A délszláv népek irodalmában a „szociális irodalom” sajátos képződmény. Az 1920-as években már megfogalmazatlanul jelen volt az irodalmi és politikai életben, hiszen az a követelmény, hogy az irodalom s a többi művészet elsőrendű feladata a társadalmi és a politikai harcok szolgálata, már ismert volt. De csak az évtized végén konstituálódott, amikor Pavle Bihaly Belgrádban megindítja a *Nova literatura* (Új irodalom) című folyóiratát és a folyóirat címének rövidítéséből nevet ad könyvkiadói tevékenységének is. Ilyen módon vált fogalommal a „Nolit” szó, amely ma is az egyik legnagyobb belgrádi kiadóvállalat nevét adja. Ebbe a mozgalomba tartozott Jovan Popović kezdeményezése is, amikor 1928-ban arra az elhatározásra jutott, hogy egy olyan almanach kiadását készíti elő, amely az akkor jelentkező fiatal írók szociális líráját mutatná be. Alapvető követelmény lenne, hogy a költemények erőteljesen forradalmiak legyenek, és a társadalmi rend elleni tiltakozás ihlesse őket. Az almanach az *Elvtársak könyve* címmel el is készült az 1929-es esztendő folyamán, megjelenését azonban a cenzúra (amely az 1929. január 6-án bevezetett királyi diktatúrával igen éber lett) megakadályozta, a rendőrség a kinyomtatott íveket elkobozta, az almanach munkatársait pedig bíróság elé állította. A könnv ugyan Kikindán készült, ott élt Jovan Popović, a kikindai patikus forradalmár fia, a vizsgálat azonban kiterjedt Ljubljánra és Szarajevóra is, ahol a munkatársak éltek. 1930. első hónapjaiban álltak bíróság elé a fiatal költők, s ennek ötvenedik évfordulójára emlékezett az irodalomtörténet mostanában. Tíz hónapi vizsgálati fogság után a kikindai bíróság 1930. április 3-án hozta meg felmentő ítéletét, és helyezte szabadlábra a hat vádlottat. A „szociális irodalom” a harmincas években jelentős tényezője volt Jugoszlávia szellemi életének, hiszen erőteljes képzőművészeti mozgalom is kísérte, és az irodalmi „baloldal” harcaiban ezek a törekvések álltak szemben az irányzatosságról más nézeteket valló Miroslav Krleža felfogásával. Az pedig már a magyar–délszláv irodalmi kapcsolatok kutatójának a feladata, hogy feltárja, a forradalmi magyar irodalomhoz milyen kapcsolatok fűzték Jovan Popovićot, aki a magyar irodalomnak állandó olvasója volt, s aki egyik parnasszista verse mottójaként Ady-sorokat idézett, s mi több, magyar nyelvre is maga fordította néhány írását!

FILM ÉS KORIGÉNY

Jegyzetek a Dialóg Stúdió munkájáról, 1977–79.

II.

OKNYOMOZÁS A BEFEJEZETLEN MŰLTBAN

A mai magyar filmművészet másik ága a történelmi közelmúlthoz nyúl vissza, azzal a bevallott szándékkal, hogy az egykori eseményeket a jelenhez vezető út előzményeként idézze fel és egyúttal értelmezze is őket. Föl sem merült itt történetfilozófiai aggály, módszertani kétely a megismerendő tárgyat illetően: e filmek alkotói abból indulnak ki, hogy a történelem feltárható s az ellenőrzött tények révén, az események úgy csoportosíthatók, hogy azokból a történelem mozgásiránya biztonságga kiolvasható és az alkotásban újraéleszthető a múlt abban az alakban, „ahogy az valójában volt”. A közelmúltról filmet készítő — a Jancsó—Hernádi szerzőpárost kivéve — a történelem-megismerés eme általános — és a tudományos módszertan illetékességi körével érintkező — szintjén próbálnak újat mondani, mégpedig a valószerű ábrázolás, a történeti elbeszélés keretében. Érvényesül ez mindenekelőtt a tárgy kiválasztásában, a téma körülírásában s azon kívül a rendelkezésre álló források, adatok kezelésében, amely persze itt is az események olyan kiválasztását jelenti, amely utalást tartalmaz az „utána történt”-re. Az elmúlt esemény mint az időbeli folyamatosság része jelenik meg e filmekben, nem „modell”-ként, nem úgy, mint a történeti tipológia elvont ábrája, hanem a jelenérdekeltségű társadalomismeret, nemzeti azonosságtudat valamiképp még érvényességét őrző tartozékaként. Az események eszerint oksági-következményi kapcsolatba lépnek egymással: ez a szemlélet hatja át a *Magyarok, Októberi vasárnap, Ménesgazda, A téglafal mögött* című filmeket.

A közelmúltról szóló filmjeink persze nem történelmiek abban az értelemben, ahogyan ezt a jelzőt a kosztümös-díszletes alkotásokkal kapcsolatban használni szoktuk. Márcsak azért sem lehetnek azok, mert e filmek tárgya időben nem esik messze tőlünk s a rendezők pedig, akik a témákat feldolgozták, személyesen átértékelték azt a kort, egykori jelen idejüket idézik fel munkáikban, belevihetik személyes élményeiket s egyúttal távolságot is teremthetnek hozzá. 1944 és az ötvenes évek eleje: az apák élete, mely a fiak számára történelem, az alkotók szemében saját életük egy darabja, a fiatalságuk; közelmúlt, mely belefolyik a jelenbe. A *Magyarok*, az *Októberi vasárnap*, a *Ménesgazda* és a *Téglafal mögött* egyformán azt kérdezi, hogy ami történt, miért úgy történt, ahogy; pátoszuk mélyén is ugyanaz a tisztázó szenvedély rejlik: lássunk végre tisztán és mondjuk el a fiaknak, hogyan éltek, mit csináltak és mit nem csináltak az apák. Ez a kérdés a hozzátartozó válasszal együtt, a hatvanas években hangzott el és fogalmazódott meg először. Mit lehet ehhez hozzátenni — kérdezhetnénk most már mi — nincs vajon a téma agyonnyúzza, túlbeszélve? A hatvanas évek „új hulláma” teljesítette küldetését — vajon, nem filmes pótcselekvés manapság már ez az örökös mulatlegetés; nem fölösleges a bűnökben, hibákban, mulasztásokban vájkálni? Nemhogy nem hiba, hanem további fontos kötelessége a magyar filmművészetnek, hogy folytassa a múltvizsgálatot, s az elkészült filmek igazolják is, hogy nincs kimerített téma és bármihez hozzá lehet nyúlni százegedszer is. Csak épp új nézőpont, feldolgozási mód, művészi lelemény kell hozzá és hiteles, színvonalas irodalmi alapanyag. A múltnyomozó irány szoros kapcsolatot tart a mai

magyar irodalommal, ami föltétlenül előnyére válik és alkalmat adna a „rendezői” és „irodalmi” forgatókönyvek összevetésére is, mely most már elodázhatatlan feladatként súlyosodik a filmszakmára.

A *Magyarok* igazi könyvsikerből született s a film a maga nyelvén ugyanarról szól, amiről Balázs József regénye, bár a rendező némileg megtoldotta a történetet az író másik művéből átvett motívumokkal, melyek inkább magyarázó keretbe fogták, mintsem elmélyítették az alapgondolatot és a főhős sorsát. A *Magyarok* fő mondanivalójának átütő ereje egyszerű igazság fölismerésében rejlett, kimondta azt, hogy a nép, a parasztság sem nem jó, sem nem rossz, hanem mindenekelőtt szegény és elmaradott, s ebből következően végtelenül kiszolgáltatott volt. A regénynek ezt az eszméjét vette át a film és elevenítette meg kivételesen hiteles figurákban, környezetrajzban, mozgásban, ruházatban, mozdulatokban. S anélkül, hogy erőltette volna, de egyáltalán nem mellékesen, beleszólt a népszemléletről régtől folyó vitába is. Ismerjük az időt, mikor azt kívánták a művészettől, hogy eszményítse a népet, ideálképet alkosson róla, melyen csupán a véletlen botlások, vagy a jellemhibák ejthettek szeplőt. Ezzel az eszményítéssel, népmítosszal szakítani kellett, s ez végbe is ment a hatvanas évek magyar filmművészetében, amit Kovács András filmjével kapcsolatban Lukács György hangsúlyozott is („ha az uralkodó osztállyal szemben morális tisztasággal állna a nép, az uralkodó osztály nem tudná vele szemben hatalmát megőrizni”). A *Magyarok* nem a morális felelősség oldaláról nézve ábrázolja a falusiak vendégmunkás csoportját — noha ezt a vonást sem hagyja figyelmen kívül —, hanem mást hangsúlyoz: azt, hogy az ország lakosságának egy része, a nemzeten belül, gyarmati sorsban élt; magára hagyatva, kiszolgáltatva s a nemzethez anynyi köze volt, hogy halványan pislákoltak benne az etnikai azonosságtudat motívumai és foszlányai. (A regény egy helyen utal rá, hogy a kis csoport tagjai a Nyírségből, Békésből, Szatmárból verődtek össze.) Az egyik kritika fölényes okossággal „történelmi vakság”-nak nevezi a falusiak valóban megdöbbentő politikai tájékozatlanságát, ahelyett, hogy szomorú valósággként fogta volna föl, amiként a regény tette. A film, a rendező alkotói beállítottságát követve, a tragédia irányába mozdította el a történetet s ezáltal épp azon az írói szemléleten és stíluson módosított, melynek legfőbb ismertetőjegye a túlélézést kerülő szűkszavúság volt.

Az *Októberi vasárnap* egyetlen, de sorsdöntő nap története, valójában áldokumentum, vagy az új szöszörnyeteggel élve, játékfilmdokumentum. Kovács András ebben a filmjében mindenekelőtt az események forráskritikailag ellenőrzött pontos visszaidézésére törekedett s a szigorú időrendhez ragaszkodás, a történetk aprólékosan hiteles visszaállítása eredeti formájukban föltöttebb hatásos megoldásnak bizonyult. A tétovázás, a tehetetlenség, a taktikázás, a késve cselekvés, a háborúból kilépés rosszul időzített és kellően elő nem készített bejelentése egy rendszer tükrésként jelent meg a filmkockákon s a dokumentum illúziójának a felkeltése igen meggyőzőnek bizonyult s az is, hogy a rendező egyetlen eseményre összpontosította a figyelmét. Ha a *Magyarok* a „lent” világát, az *Októberi vasárnap* a „fent” köreit idézte érzékletes valószerűséggel. Mondani sem kell, hogy mindkét film szószzerinti oknyomozást folytatott, útbaigazító célzattal, vagy beszéljünk nyiltabban, azért, hogy a mai ember történelmi tisztánlátását elősegítse. E két film — de ide vehető a *Méneggazda* is — a társadalmi berendezkedés jellegének, működésének s benne szereplő emberek magatartásának, sorsának alakulását próbálja megragadni, vagyis ennek a művészetnek a nyelvén fontos etnikai, történelmi, szociológiai jellemzőket igyekszik tetten érni. Nem mintha az egyént, az egyéniséget háttérbe nyomná s illusztratív szerepre kárhozná, de mégis: az efféle alkotásokban a közösség története, sorsa kap nyomatékot, a történelem mozgásirányaira esik az erősebb világítás s az egyéni emberi sors a közösség egy csoportja megszemélyesítőjeként lép elő. Fábián András, Gáspár Dániel vagy — másik oldalról — a kormányzó szárnysegédje nemcsak önmagát képviseli, hanem egy szociológiailag és lélektanilag körülhatárolható társadalmi képlet jegyeit is magán hordja. Ez az ábrázolási mód, abból következően, hogy a „tipikusság”-ot kell érzékeltetnie, kevés meglepetéssel szolgálhat, eszköztárába nem tartozik bele a sokkírozó hatáskeltés, nem hivatkozhat a látvá-

nyosság elemeivel – sikere azon áll vagy bukik, legalábbis nagyrészt, hogy milyen fokú a rendező gondolati és kivitelezői eredetisége. Filmi „varázs” helyett az intellektuális koncepció. Az irodalom – valljuk be – nem kínálja tucatyszám az izgalmasabbnál izgalmasabb témákat, márpedig épp a tematikus választáson sok múlik. A realizmus tematikai kínálata nálunk meglehetősen kimerült, gyakori a fáradt önismerlés, a kisrealista kevesetmondás – érthető, hogy a filmgyártás lámpással keresi az új témájú könyveket és azonnal lecsap rájuk. Az „oknyomozó”-nak nevezett négy filmet a tematikus újdonság és merészség emelte az élvonalba, azaz hogy a rendezői koncepció, mely színvonalas irodalmi nyersanyagból, illetve forgatókönyvből meríthet ihletet. Azt, hogy kis házra valót gyűjteni parasztok mentek dolgozni a náci Németországba, a magyar irodalom nem is érintette Balázs József regényéig; az ok.óberi vasárnap eseményeivel Kovács András filmjéig jobbára a történészek foglalkoztak, s arról, hogy a „személyi kultusz” nemcsak a Rákosi-klikk vezetési módszereiben és annak következményeiben jelentkezett, hanem behálózta az ország intézményrendszereit, s beleszólt a felső vezetéstől messze távoleső emberek életébe is – hajlamosak voltunk megfeledezni. Mi sem egyszerűbb ma már annál, mint leplezni az ötvenes évek elejének szektás, voluntarista politikáját és kritikusan ábrázolni, az éleződő osztályharc elméletének és gyakorlatának számlájára írni az okozott károkat. A *Ménészgazda* mindenekelőtt azt mutatja meg, hogy az ötvenes évek elején ténylegesen is létezett az osztályharc, nemcsak felülről koholták, hanem a társadalom különböző osztályai, rétegei között valóságosan is létrejött és kiobbant; természetesen, soha nem függetlenül felső politikai harcoktól és befolyásoktól. A film tehát nem kenderőzi el a valóságosan létező ellentéteket; sőt, azt érzékelteti, hogy az osztályharc kikerülhetetlen volt s a népi demokratikus formájú proletárdiktatúra megteremtése megtorlásokkal, véres áldozatokkal járt együtt. De erre a spontánul képződő folyamatra mintegy rátelepül a manipuláló, láthatatlan, titokzatos és kiszámíthatatlanul cselekvő hatalom, amely behálózta az élet minden területét és tönkreteszi azokat a kádereket is, akik őszinte meggyőződéssel szolgálták a forradalom ügyét, s miközben a vakhitű engedelmeskedőknek kedvez, teljes káoszt, meghasonlást, rettegést idéz elő az egyéni lelkiismeretben és a morál rendjében. Ugyanerre teszi a hangsúlyt *A téglafal mögött* is, csak jóval szűkebb kört, novella méretű területet világítva be. Makk Károlyt az ember belső drámája érdekli, nem a társadalmi, politikai mechanizmus működése, hanem annak lelki-erkölcsi következménye. Az, hogy mi történik a szorító helyzetbe került emberrel. Déry novellája, amiből a film készült, 1955-ben jelent meg, nagy szenzációt keltve, s kiállta az idő próbáját, ma is eleven, hiteles légkört idéző írás. Nem tapadt hozzá az akkori idők „kötélhúzásos” taktikázó politikájához, Déry ki merete mondani, hogy áthidalhatatlan szakadék van jelszavak, politika és valóság között; a film egy epizód a *Márványember* teljes korszakot átfogó nagy történetéből. Makk Károly filmje a politikai voluntarizmus és a valóság ellentétére épül, s ebből a széleskörűen is ábrázolható konfrontációból azt emelte ki, hogy milyen emberi gyötrelmeket idézett elő a szocialista meggyőződés és az üzemi élet mindennapjainak ütközése. Bódi betegsége abból ered, hogy nem bírja elviselni a két malomkö közötti őrlődést; nem bír úrrá lenni eszköz és cél ellentétén, „fáj a feje”, mert a rossz cél szolgálatát nem bírja lelkiismeretével összeegyeztetni. A *Ménészgazda* a voluntarista politika eszközeivel manipulált társadalmi struktúra működését keltette életre – *A téglafal mögött* azt, hogy a struktúra következményei hogyan csapódtak le az emberek mindennapi életében. Az 1951-ben játszódó film finom eszközökkel érzékelteti, hogyan terjed az emberek között a félelem, gyanakvás, megrettenés légköre; harsány eszközök mellőzésével fejezi ki az érlelődő tragédia baljósságát, a robbanás előtti hangulatot. Makk rendezői karakterét jórészt az enteriőrök megfogalmazása egyéníti, – ebben a filmjében nemcsak Bódi lakása, hanem a gyáruddvar, az üzemcsarnok, a téglafal melletti sívár senkiföldje is főként közelképekben jelenik meg és enteriőr jelleget vesz magára, a szocializmus vaskorszakának kopott, vörös drapériás időszakát elevenítve föl. S ebbe a hangulatba illeszkednek a szereplők: az öngyilkos munkás, a mártír és a fejfájós Bódi, aki hűségével, pártfegyelmeivel együtt is – a rendszer áldozata, de nem a mártírja.

A *téglafal mögött*höz szorosan kapcsolódó *Philemon és Baucis* öreg házaspárja pedig a bűn:elen kívülállás tragédiáját testesíti meg. A két film egymást kiegészíti; egymás nélkül egy-egy epizódot alkotnának, jelentésük együtt fölerősödik és kiszélesül: az ötvenes évek elejéről, közepéről olyasmit mondanak el, amit filmművészetünk eddig alig érintett.

VALÓSÁG ÉS ÁLOM A TÖRTÉNELEMRŐL

Mondhatnánk úgy: vízió a 20. századi magyar történelem jellegéről, vagy azt: realizmus és utópia a modern magyar történelem útjairól, lehetőségeiről. A *Magyar rapszódia* és az *Allegro barbaro* efféle címeket, körülírásokat hív elő, de mindegyik részleges érvényű csupán; Jancsó Miklós két filmje nem, vagy nehezen tűri a meghatározásokat, kisiklik a fogalmi hálóból, legfeljebb az ún. megközelítéseket tűri el, mert nem lineárisan egyjelentésű, hanem kizakartan többjelentésű alkotásnak készült. Mindebből mégsem következik az, hogy a trilógia két nagy fejezete racionálisan nem értelmezhető: szimbólumai, víziói ellenére; sőt annak ellenére is, hogy többféleképpen fogható föl, a *Magyar rapszódia* és az *Allegro barbaro* kikényszeríti az intellektuális magyarázatot, megköveteli külön nyelvének lefordítását. Mert igaz, hogy a jelenetek, képek, ismétlődő és új motívumok nemcsak önmagukat jelentik, hanem azon kívül mindig valami mást is: ezek a jelek rendszerré állnak egybe s a jelrendszer pedig jelentéshordozó szerepet kap a filmben. Jancsó két filmjének külön szótára és nyelve van, s ha megismerjük szavait, kísérletet tehetünk arra, hogy közel férközzünk a grammatikájához is.

A trilógia még befejezetlen, a *Concerto* nem készült el, de mégsem elhamarkodott azt mondani, hogy a *Magyar rapszódia* és az *Allegro barbaro* a Jancsó—Hernádi páros legnagyobb vállalkozása és határkö egyúttal a magyar filmtörténetben is. Lehet, hogy nem ez a trilógia lesz Jancsó legjobb filmje, ám az elkészült két rész máris jelzi: a rendező ebben az alkotásában összefoglalásra törekedett — saját eddigi műveit és a filmnek mint önálló művészetnek a lehetőségeit illetően is. Lehet megközelíteni erről az oldalról is, ennyit legalább elismerhetünk. S ha szintézis ez a két film, elég csupán a címszavait sorra vennünk, azzal is érzékeltetünk valamit ebből az igényből. Kezdjük azzal, hogy erős hangsúlyt kap benne a külsőségekben és magatartásformákban egyaránt megragadható múltidejű és feudális tartalmú nemzeti jelleg kiméletlen bírálata. A *Magyar rapszódia* dübörgően ünnepélyes zenéje, díszes felvonulása, úri-katonai ceremóniája a Monarchia-korabeli békeévek birodalmi Magyarországát, a millennium körüli idők hangulatát kelti életre, az *Allegro barbaro* a dzsentri úriság dölyfét, elegáns arroganciáját, csendőröktől védett hatalmaskodását. A feudális-úri tartalmú Magyarországot veszi célba elsőnek a film; azt, ami Jancsó szemében az elmaradottság és a bűn fő forrása: a nacionalizmust. A másik címszó alá az elnyomásnak és az erőszaknak kell kerülnie, mely jelenthet leszámolást az ellenféllel, gyilkolást, háborút, áldozatszedést, esetleg öngyilkosságot. A harmadik vezércím��ónak a forradalmat tekinthetjük, mely szintén hordoz erőszakot is, de főként a megtisztulás, feltárulkozás, önfeláldozás, emberi kiteljesedés vágyának formájában ölt alakot. Persze, még megközelítően sincs itt szó valószerű ábrázolásról, bár Zsadányi István életútja helyenként érintkezik Bajcsy-Zsilinszky Endre életrajzával. De ez mellékes, mert Jancsóknak ugyan szüksége van történelmi eseményekre és személyekre — nem történelmi sci-fit csinál — de csak azért, hogy egy elgondolt, kitervelt folyamatot építhessen fel. Nem az érdekli elsősorban, hogy mi történt, az oknyomozó filmek „így történt”-jével, illetve „miért így történt?”-jével szemben ő az „így történt”-et folyton átjátszatja az „így kellett volna történnie” képzeletbeli síkjára. Ennélfogva állandóan egymásba csúszik a „volt”, a „lehetett volna” és a „kellett volna”: a valóság tudomásul vétele, a történelmi illúzió és a morális felszólítás. Jancsó látszólag mindent rábíz a képekre, a mozgalmas látványra, valójában még rögtönzéseivel is nagyszabású gondolati koncepció megalkotására törekszik, s a célja az, hogy korábrázolást nyújtson, de nem a megszokott, bevált eszközökkel, hanem az intellektuális elvonatkoztatás módszerével.

Az elvonatkoztatás képi konkrétumokban gyökerezik. A film főbb *motívumai* — olyanok, mint a víz, tűz, táj, ég, ló, meztelen test, tánc, fegyver — voltaképpen azt a szerepet töltik be, váltakozva, mint az irodalomban a metafora és a metonímia. Ha át nem fordíthatók is mindig egy tulajdonképpeni értelemre, legalábbis hozzátetölges jelentésük szerint verbalizálhatók és „megfejtethők”. Az idézőjel kétszere- sen is illik ide: mert nem pontosan fordíthatók le és nem mindig ugyanazt a jelen- tést hordozzák. Annak függvényeként alakul jelentésük, hogy milyen kontextus- ba kerülnek. Az *összetűgges-hálózat*ot pedig a tér, a mozgás, a hang és a látvány alakítja ki: a filmnek azok a nagyobb egységei — motívum-láncai vagy víziói, illet- ve a hosszú snittek —, amelyek már az elvonatkoztatás síkjára lendültek át. Egy vágató ló, éneklő vagy zászlót lengető csoport, meztelen női test, eldőrdülő fegyver mint motívum vagy metafora, többfélet jelenthet; hogy mégis miféle tartalommal ruházzuk fel őket, azt a környezetük dönti el: a motívumokból egybeálló kontex- tus grammatizálja, vagyis az, hogy milyen térben, mozgásformában, hangegyüttes- ben, látványközegben tűnnek fel. Jancsó filmjeinek azért van külön nyelve, mert nemcsak a szavak sajátosak, egyéniek bennük, hanem a szavakat egybefűző mondat- tanuk is különleges: nála a térnek, mozgásnak, hangnak és látványnak is kifejező funkciója van.

A fő kérdés természetesen az, hogy mit olvastunk ki Jancsó két új filmjéből, mi az, amit mondani akar velük? Amiről egyértelmű és világos képet ad: az a feu- dális, úri, dzsentri Magyarország bírálata és ezen a szociális környezeten belül, a nacionalizmusnak mint nemzetvesztő bűnnek az éles kritikája. Ezzel állítja szembe a forradalmat, a tisztaság és radikális megszállottság híveit és hívőit, akik a per- manens forradalmat, a teljes átalakulás és önmegvalósítás programját képviselik. A könyörtelen elnyomók és a forradalmár tiszták között nincs, nem létezhet össze- kötő szál; ami közvetít közöttük, csak az erőszak, a kiméletlen harc, a fegyver és az ökl. A *Magyar rapszódia* és az *Allegro barbaro* ugyan a múltból szól, de a je- lenhez is beszél, utópikus vízióját a múltba vetíti, de érvényességét, ha ő nem is, mi nézők okvetlenül meghosszabítjuk a jelenig. Jancsó történelmi álma a megalku- vástalan messianizmus, a teljes erkölcsi forradalom, melyet soha nem lehet követés- re méltó emberi példával, csak véres erőszakkal kivívni. Hogy ebbe az álomba vagy ábrándba miként épültek bele a legújabbkori történelem eseményei és jelenségei a francia diáklázadástól a kommuna mozgalomig és a nemzetközi terrorizmusig — azt csak találgatni lehetne. Ha beleszűrődtek is, Jancsó világképét meg nem határozták: úgy vesz tudomást a világról, hogy kivonul belőle s helyette megalkotja saját vízió- ját, visszavetített, ám jelenidejű utópiáját, amely azt, ami a társadalomban végképp elromlott, a történelemtől szőtt álomban kiigazítja, helyreállítja és követendő erköl- csi parancsként állítja a néző elé. Bár tán különösnek hangzik, Jancsó ebben a félig kész trilógiában moralistának tűnik fel, filmjét pedig a hiányzó magyar népi forra- dalom utópiájának tekinthetjük.

A GROTESZKTŐL A NÉPSZÍNŰIG

Hunyady Sándornak, az életélvező dandynek az úri társaság körében játszódo, kelle- mesen andalító novelláit az emelte ki a szórakoztató átlagból, hogy a simán folyó csevegést kesernyés ízekkel, iróniával és őszintén emberbaráti megértéssel fűszerez- te. A kávéházi tereférből, anekdotázásból remek novellákat formált s a társasági élőbeszéd elevenségét megőrizve, szinte észrevétlenül alakított történeteiből kemény hangú írásokat, anélkül, hogy előadásmódjának eleganciáját, könnyedségét földalta volna. A *vöröslámpás ház* című novellája is tömör remeklés: a történet egyszerre humoros, irónikus és groteszk, a helyzetek bájosak és szatirikusak; az író hangját a cinkos megértés vezérli, ám azonosulásán átszillan a távolságtartás is, ahogyan a lump társaság és a nevezetes intézmény dolgait figyeli. Az *Egy erkölcsös éjszaka* nem nagy igényű, de nemesen szórakoztató film, izlése- sen merült el a téma kínálta pikantériákban s nem akarta a történetet mindenáron zord társadalomkritikára át-

hangszerelni. Mert akárhogy forgatjuk, az alaptörténet, Hunyady novellája sem más, mint bordélyház-romantika, csak túlzások nélkül, úgy adagolva a romantikus színeket, hogy abból végül, paradox módon, kisrealista környezetrajz, majdhogynem kis bordélyház-szociográfia kerekedik ki. A romantika abban áll, hogy az örömlányokat hétköznapi viselkedésükben mutatja be, s kiderül róluk, hogy ők is köznapi lények, noha kéjnői foglalkozásuk szerint egészen másképp kellene a világban mozogniuk. A film kiváló hangulatteremtői leleménnyel, tárgyi hűséggel kelti életre a századelő eme fontos társadalmi intézményének légkörét és figuráit — s ebben a rendező Makk Károlyt a forgatókönyvíró Bacsó Péter és Örkény István is hathatósan támogatta. Romantika, nosztalgia, festőiség, nagyszerűen megkomponált enteriőrök és finoman ironikus fölény, kívülről nézés vegyül össze, s alkot egységes hangulatot a film jeleneteiben. Akad persze néhány képsor — a kártyázás és az azt követő duhajkodás —, amit magyar filmben nem elsőrangúan megcsinálni szakmai illetenség volna — az *Egy erkölcsös éjszaka* azonban éppen hogy nem közhelyekre épül, hanem árnyalt jellem- és helyzetábrázolásra, melynek eléggé nem méltányolható erőnye a túlzásoktól mentes előadás, a ríktó színek kerülése. Egyetlen ponton veszti el a film a mértéktartását: Bella drámájának ecsetelése során. Persze, az örömtanya-romantika nélkülözhetetlen kelléke, hogy a gépies ipart űző lányok egynémelyikéről olykor ki kell derülni, hogy lelke van és őszinte érzelmre lobbant valaki iránt. Az, amit a filmben látunk, oly avittan megható, hogy nem is illik a nosztalgikus-ironikus stílus világába, kilóg belőle érzelmeskedő romantikájával. E melléfogás ellenére az *Egy erkölcsös éjszaka* nemcsak sikeres, hanem jó filmnek tekinthetjük s aligha adhatunk igazat annak a kritikusnak, aki a rendezőt eltanácsolni szeretné az efféle műfajtól, azt ajánlva neki, hogy kövesse csak azt az irányt, amelyet a *Szerelmemmel* kezdeményezett.

Nosztalgikus, érzelmes, rezignált, kissé kiábrándult film a *Hogyan felejtjük el életünk legnagyobb szerelmét?*, mely helyenkénti könnyeden könnyes-bús hangvétele ellenére is komolyabb annál, mint amilyennek olykor mutatni akarja magát. Egy korosztály visszaemlékezik ifjúkorára, a barátságokra és szerelmekre, a régi házakra és tájakra s egyúttal el is búcsúzik mindattól, ami egykor összefűzte őket, a hajdani társakat. A rendező Szász Péter azt nyilatkozta egyhelyütt, hogy filmjében az érzelmeket akarta rehabilitálni s ha ezen azt értette, hogy nem intellektuális tartalmú párbeszéd, viták, vagy politikai-világnézeti ütközések, hanem barátságok, érzelmi kapcsolatok révén akarta a társaság tagjait bemutatni — akkor igazat adhatunk neki. Mert a film, természetesen, nem érzelmes, bár sok szó esik benne az érzelmekről, hanem leszámolás az elmúlt idővel, az emlékekkel, ami visszahozhatatlan, sem megszépíteni, sem megtagadni nem lehet. A rendező arra törekedett, hogy elkerülje ezt a gyakori két végletet. A visszaemlékezés a személyességet, érzelmet, lírát szabadítja fel, de az a józanság, a dolgoknak az a fajta tudomásul vétele viszont, hogy hiába is tagadnánk, a múltunk bennünk van, racionális számvetésre készteti a társaság tagjait — s ebből az ellenőrzött érzelmi hangoltságból fakad a film játékos, szellemes, groteszk, komoly hangot elegyítő előadásmódja. Szász Péter nem akart feszes, komor és ünnepélyes lenni; ritmust, pergő elevenséget akart filmjébe belevinni, s bár a feszültség a befejező harmadban lankadni látszik is, sodró elevenségét tartani tudta a jelenetek nagy részében.

A *Hogyan felejtjük el életünk legnagyobb szerelmét?* nem groteszk film, noha találni benne groteszk képsorokat — a *Kihajolni veszélyes* groteszk vigjátéknak képzült — Simonffy András hangjátékából —, de mint a kritikák találóan megjegyezték, „hangjátéknak már nem hangjáték, de még filmnek se film”. Tehát groteszk sem lett belőle, hanem csupán a groteszk utánzata, hogy megint egy kritikát idézzek: „az unalom szatírja helyett — unalmas film”. A *Kihajolni veszélyes* besorolhatjuk a sikerületlen filmek közé: a rendező, egyszerűen szólva, nem tudta megvalósítani elképzeléseit. De mit akart Sík Ferenc a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* című Móricz-adaptációval? Nem lehet érteni a szándékát. Az 1913-ból való regény Móricz gyöngébb, felemás művei sorába tartozik, dzsentri-bírálat keveredik benne az úri világ iránti nosztalgiákkal, önelvesztő dárídózás népszínműves bájolgással.

Ugyanezt a duhaj mulatozást százszor jobban megírta Móricz egyik legremekebb, bár ritkábban emlegetett művében, a *Kivilágos kivríradtigban*. A bevezető vigadozás képeiben a rendező nem akarta a dzsentri duhajdárék sablonját követni — ehelyett elnyújtott és kevert stílusú vigasság képeit rakta egymás mellé, a századelő Kossuth-nótás sírvavigadásától a mai házibulik szexes rámenősségéig. Ezt a mulatságot se nem belülről — a dzsentri úri könnyelműség szubjektív pátozsa felől —, se nem kívülről — a dzsentri vérbő indulatait leleplezve — ábrázolja a rendező; a néző kénytelen arra gondolni, nem is döntötte el, hogy melyik megjelenítési formát választja. A három napig tartó úri muri részint egy társadalmi magatartásnak lehetett volna tömör képe, részint meg előlegezhette volna a film koncepcióját és tónusát. Akadnak persze ebben a nem egységes stílusú előjátékban bíráló-szatirikus elemek s a néző gondolhatja arra is, hogy a film majd ennek a vonalán bontakozik ki (ellentétben Móricz regényének bájos tündérmeséjével), ám ebben a várakozásában is csalódik. Az eredeti mű kínált volna lehetőséget arra is, hogy Móricz folyton visszatérő témájának, a házasságnak, a férfi és nő ellentétének, a közös élet kezdetének humoros, tréfás, könnyed rajzát adja, amelynek csak háttere, szociológiai környezete a dzsentri könnyelműség. Nem ez történt, a film ennél realisabb közegben mozgatja a szereplőket. A *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* rendezője igazában nem tudta, hogy milyen filmet akar csinálni s végül, belülről is feszélyezetten, a humoros vigjátékot népszínműves sablonokban higitotta fel.

ÖSSZEGEZÉS HELYETT

A Dialóg Stúdió filmjeiről készített vázlat a könnyebbik utat választotta: tematikus csoportosításban tekintette át néhány eszendő (1977—1979) filmtermését. Mint látható volt azonban, a téma szerinti felosztás egyúttal önkéntelenül műfaji rendező-elvként is működött: bizonyos témák a stílusok, dramaturgiai megoldások bizonyos fajtáit vonzótták s ilyenformán ha azt kérdeztük, hogy „mit mond a film”, részint arra is feleltünk, „hogyan” mondja. A Stúdió néhány esztendő munkája, fővonalaiban, alaptendenciáiban, a mai magyar filmgyártás művészi eredményeit, ígéretes kezdeményezéseit, megoldandó problémáit tükrözi. S dicséretére legyen mondván az itt tevékenkedő alkotói közösségnek: az átlagosnál kisebb számban a kudarcaikat. A hazai filmgyártást előrejutásában — ismételjük meg — manapság két — divatos, félreértett, rosszul értelmezett — témamegközelítés, stílusforma akadályozza. Az egyik az ezoterizmus, a „kis tartalom – sok művészkedés”, a mélység látszatát keltő álgondolatiság, párosulva a sejtető, sugalmazó dramaturgia zavaros fogásaival. Ennek az iránynak a hívei, megundorodva a közönségigényre tekintő kommercializálódástól, vagy az idejétmúlt realizmus elkoptatott eszköztárától — saját szuverén művészegyenységük teljes kielésére törekcszenek. Szomorú, lehangoló eredménnyel. A másik hátráltató irányt a „banálisan a banálisról” összetétellel jellemezhetnénk. Ennek művelői meg épp a túlzottnak vélt művészi megformálástól fordulnak el, anyagukat a maguk köznapi mivoltában találják, filmjeik stílusára a „pongyola naturalizmus” szándékolt, programos átlagossága üt bélyeget.

A Dialóg Stúdió filmjeit áttekintve, az a legszembeötlőbb, hogy változatlanul és ma is a multábrázolás, a közelebbi vagy távolabbi, de még a 20. században játszódó történetek megfogalmazása jár a legtöbb művészi sikerrel. Támogatja ebben a film-művészetet saját hagyománya, az új magyar irodalom s az, hogy még a felderítő utakra vállalkozó rendezők, forgatókönyvírók, dramaturgok is kiérleltebb koncepciók birtokában vághatnak bele a filmkészítés munkájába. Új irányt, egészséges és támogató kezdeményezést képvisel a dokumentarizmus, mely keresi még adekvát művészi formáját, alkotói gondokkal küszködik, de már eddig elért eredményei is feljogosíthatnak bennünket annak kijelentésére: ebben az alkotói formában a közérdekű realizmus tör utat, magába rejtve a szakmai megújulás egyik forrását is.

1979. december.

Jászolos tanyákon

*Kereket kerekítek a homályban,
arcomba világít a játszó csillag.
Arany fortyog a mennybolt kohójában,
a tengelylyukak füstölögve hívnak.*

*Míg szekereim lassan kigördülnek
a kristályormú, feszes éjszakából,
zöld lombok fölött föllobban az ünnep;
a Lepkenyítő hegyről hegyre lábol.*

*Tuskókba torró szekercéket vágok,
megpenditem a kösebű harasztot.
Forgácsal telik mögöttem az árok,
virágosak a rétvjáró galambok.*

*Békéltető vadrózsákban, ha hálтам,
birkózom újra jegenye törzsével.
Völgyek pirjából csúcsra verem sátram,
szánkót gőzölök kőkénygally tűzével.*

*Betlehem istállóját farigcsálom,
bújtatok belé éneklő pirókot.
Röpdös, nem fázik jászolos tanyákon,
melengeti a kisdedváró kócot.*

*A hóból föltekintő kopjafákon
repkény-álarcú ősök hajladoznak.
Szirtekről tekintek szét a világon,
ha lovaim fehérben földobognak.*

Születés

*Tejútként függ roppant szárnya.
Meghatja a tündöklőket.
Narancsvörös teste köré
a Hold borít lepedőket.*

*Csillag-csordák tülekednek.
Piros szájjal súgják-mondják
az időtlen hatalmakról
a mesét, a Zöld legendát.*

*Arany a Nap trombitája.
Bálna cipel üstdobokat.
A megnyíló tajték-várak
lobogói fölragyognak.*

Cirmoló

*Tél horkant a fákon,
füstölt fehér háta.
Aranytüzet raktak alá,
tutott lóhalálba.*

*Lombok simogatták
a Fiastyúk szárnyát.
Batyuikkal menekülők
lakták a szél sátrát.*

*Bimbók báméskodtak.
Ruhád égre lengett.
Bátorító kazallyukban
cirmoltam a melled.*

*Fénykapukat nyár nyit,
szarván körte, alma.
Selyeminged virágait
ringatja a szalma.*

*Ringunk jobbra, balra.
Cirmolom a szádat.
Kerek bodza ezüstözi
tükrösre a vállad.*

*Gyöngé kalászt bontok.
Szórlak tüzes maggal.
Menyegzőre ékesítlek
gyöngyös madarakkal.*

*Kalácsos fiakkal
tornyok mögé szállunk.
Szövőszékből omló gyolcsok
melegében hálunk.*

*Oldom selyeminged,
virágai fények.
Rokkát védő pallos fölött
csillagszívverések.*

SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

Csurka István: Deficit II.; Száraz György: Itéletidő

Fölöttébb ritka, amire most a Pesti Színház vállalkozott. Ugyanazt a darabot, Csurka István: *Deficit*-jét egészen más díszletekben, valóban új koncepcióval, alapvetően más színészi megoldásokkal mutatták be. A vállalkozás nagyságát, magasrendű művészi igényét épp az mutatja, hogy mindkét előadást Horvai István rendezte. Csak érett és kiváló művész kísérelheti meg azt, s egészen magas rendezői kvalitások szükségesek, hogy az elképzelés valóban – s nemcsak deklaráltan – megvalósulhasson. Horvai István az egyszerűbb utat is választhatta volna; vagyis megváltoztathatta volna az első változat mozgásrendszerét, s kitalálhatta volna új „ötleteket” stb. Itt nem ez történt; teljesen új művészi világkép formálódott a rendező jóvoltából. Horvai István erkölcsi és művészi bátorságát is kiemelhetjük: csak a valódi tehetségek képesek arra, hogy otthagyják saját eredményeiket.

A *Deficit* új arculatáról bizonyára lehetne önmagában, az előzővel való összehasonlítás nélkül is szólni. Az igazi tanulságok azonban a különbségekből fogalmazhatók meg, talán éppen azért, mert az első változat sokkal pontosabban állította elénk az írott darab világát. Ez a megállapítás a kritikában rendszerint pozitív értelmezést szokott kapni. Most viszont előállott az a furcsa helyzet, hogy a második rendezői változat éppen azáltal közöl jóval többet a világból, éppen azért ragadja meg és mutatja fel mélyebben a valóságot, mert jobban eltávolodott az írott drámától.

Tordy Géza alakításában és az új rendezői világképben X önmagát messze túlértékelő „blöffember”. Míg Szilágyi Tibor formálta meg, nem lehetett eldönteni, hogy X valóban „nehéz ember”-e vagy hitvány szószátyár, aki csak „jópofa poénokat” mond. A rendezés és Tordy Géza alakítása ezt most egyértelművé teszi, s a második változat nem is annyira könnyeden és felszínen maradva humoros. Tordy Géza egyáltalán nem fekete-fehéren, de lényegében mégis önmaga vélt nagyságától elkapatott, önimádó alakká formálta X-et, aki éppen emiatt otromba módon erőszakos is időnként. A feleségcserének az ötlete korántsem minősül „filozófiának”, és különösképpen nem „társadalmi tettnek”, hanem egy önimádó alak szeszélyének. Kudarca, vagyis hogy az ő felesége elcsábítja Z-t, ám neki ez nem sikerül W-vel, talán őt magát sem lepi meg, a nézőt pedig bizonyosan nem. Tordy Géza kiváló alakításában ugyanis a kudarc összekapcsolódik X valóságismeretének fölöttébb hiányos voltával, aminek a legfőbb oka önimádata, alaptalan öntúlértékelése. X kudarcát a színészi alakítás úgy készíti elő, hogy megmutatja: X csak önmaga határai között él, a valóságot egyenlőnek veszi az ő bensejében lévő mozzanatokkal és a világ rendjét az őbenne élő vágyakkal. Csak önmagára figyel, s ebből nézi és ítéli meg a másik hármát, azt hiszi, ők objektíve is olyanok – s ez természetesen szörnyű tévedés. Kudarca azonban nemcsak önmagából értelmezve lesz szükségszerű. X másféle benső magatartása és az ebből fakadó másféle viszonyok a többi alakot is átformálták. Így X kudarcában egyetlen mozzanat sem a másik három különböző „előjelű” és tartalmú szeszélyéből bekövetkező véletlen, hanem szükségszerűség.

Abból, hogy Tordy Géza X-e öntúlértékelő és önimádó alak, több dolog következik. Az egyik, hogy egy percig sem vesszük komolyan „valaha volt forradalmiságát”. Ennek emlegetése, különösen a színjáték végén a hegedűtökkel kapcsolatban,

csak üres hűsködés, pozőrség annak érdekében, hogy fontosnak és súlyos egyéniségűnek látszék.

Másodszor: más megvilágításba kerültek a többiek. Az első változatban pl. semmi értelme nem volt Y azon mondatának, hogy „Most már tudom, hogy te egy beteg, szétrohadt ember vagy. Neked már nincsenek egészséges ösztöneid, természetes érzékeid, vágyaid.” Szilágyi Tibor olyan „könnyeden” és egyben felszínesen volt „jó-pofa” és kedves, hogy ezek a mondatok legfeljebb Y önigazolását jelenthették, de nem X-nek a valóságnak megfelelő minősítését. A második változat viszonyrendszerében tehát megjelent az a problematika is, hogy Y egészséges ösztönből csábítja el Z-t, vagy szeszélyből és meggondolatlanságból? Ha X valóban „beteg, szétrohadt” ember, akkor Y-ban a hozzá való viszonyán belül feltámadt Z iránti vonzódása valójában fakadhat egészséges ösztönből, természetes vágyból. Az írott szöveg következtében azonban Hernádi Judit alakításában ez a probléma nem tud elmélyülni, csak épp felvetődik.

Megnőtt a súlya és jelentősége W-nek is. Azonban Szegedi Erika alakításában sem tűnhetett el az írott szöveg egyik ellentmondása. Az alak *megirt* magatartása és azon írói közlés között, hogy X-nek azért nem sikerül elcsábítania, mert túl van már minden szexuális kíváncsiságon – volt idő, amikor csak az a férfi nem fektette le, aki nem ért rá –, lényegében ellentmondás. W-nek ugyanis sokkal mélyebb, igazabb a valóságismerete, mint X-nek, s ez X kísérlete sikertelenségének az oka. Éppen ezért nem illik W-hez, hogy komolyan elhiggye, X valaha valóban lényegeket megtestesítő és hordozó ember volt, s hogy emiatt ezt mondja neki: te „egy jó ügyért rohadtál el”, s az sem illik, hogy X-nek a nemlétező belső tartalma egy kicsit is megérintse. Szegedi Erika úgy játssza W-t, hogy ő azért nem dől be X-nek, mert dinamizmusait a valóság igazi ismerete vezérli, sőt még talán elveik is. Szegedi Erika azonban hiába formálja meg W-t a jelzett módon, az X-re vonatkozó előbbi mondatot el kell mondania, s a színjáték végén valamiféle vonzódást is kell produkálnia.

Nemcsak Tahi-Tóth László alakítása, de a szöveg némi módosítása következtében Z is sokkal lényegesebb tartalmakat hordoz. Ebben a koncepcióban ő úgy „kreatúrája” W-nek, hogy megmaradnak önmaga tartalmai. A csalást W „nevelése” elleni lázadásból teszi, vagy ez is erősen hozzájárul; ám a lázadásnak ez a formája bukás. Új szövegei és az átalakítás ezen túlmenően is erősítették tisztességérzését. Egy műalkotás világában a csalásnak sokkal nagyobb, szimbolikus-általánosító jelentősége van, mint az életben. S ezért válik mélyebb igazságokat megmutatóvá, amikor bűnbánat támad benne. Természetesen W-hez való viszonyán is módosít, hogy kapcsolatukban most a tisztesség nemcsak deklarált, hanem meg is jelenik. Mivel Szegedi Erika alakításában W etikai tartása is helyet kap, képes érzékelni férje bűntudatát. Vagyis ő is tudja, hogy van még bűn, s ezért, ebből következően fakad a megbocsátás.

Ez a „négyes” tehát mindenképpen új és lényegesebb társadalmi és egyéni tartalmakat hordozó koncepciót valósított meg, mint a másik; noha abból Bánsági Ildikó alakítása talán felülmúlhatatlan. Mindezek következtében azonban a darab problematikája új szemszögből mutatkozik: érdemes-e, lehet-e egy X-hez hasonló ember olyan dráma középponti alakja, amely lényeges dolgokat kíván korunkról elmondani?

Ami a problematika elvi részét illeti: századunk drámairodalma alaposan bírkózik azzal, hogy miként egyeztethető össze a dráma egyik formai, de lényegeket érintő törvényszerűsége időszakunknak a művészettel kapcsolatos egyik igényével? Az igény az, hogy a drámákban mindenki által ismerősnek, sőt viszonylag közeli ismerősnek minősíthető emberek ábrázolóddjanak. A dráma egyik formai, de a lényegét érintő törvényszerűsége pedig az, hogy egész világa az alakok által elmondott-kimondott dialógusokból épül föl. A feszültség pedig abból következik, hogy bárki csak azt tudja kimondani, amit tud. Vagyis bárki a korról, a valóságról, önmagáról és önmaga viszonylatairól csak azt tudja kimondani, amit ezekből ismer, ami ezek-

ből benne tudatosult. Mindenki által ismerősnek pedig nemigen tűnhet az a drámai alak, akiben a kor, a kor embere, vagy a korból, a kor emberéből egy-egy lényeges szegmentum az adott időszakban a nembeli lehetőségek legmagasabb szintjén tudatosult is, vagyis aki képes ezt ki is mondani. Márpedig ezt kell kimondani ahhoz, hogy a dráma mély és a lényegeket feltáró legyen. Itt ugyanis nincs módja az írónak arra, hogy sokkal többet, mélyebb, igazabb lényegeket mondjon el alakjairól vagy a korról, mint amennyi bennük tudatosodott; csak viszonylagos többletet lehet a másodlagos jelentések, s a metakommunikáció révén érvényre jutatni. Azt a mérhetetlen távolságot, ami pl. Bovaryné ön- és valóságismerete és az általa ezekből tudatosan felismertek között, valamint a Flaubert által róla és a világról elmondottak között van, drámaíró sohasem hidalhatja át.

X szövegei önmagáról és a világról korántsem olyan mélyek, hogy a kort vagy valamelyik szegmentumát a nembeli lehetőségek legmagasabb szintjén lennének képesek hordozni vagy kifejezni; viszonyai, értve: drámai viszonylatai pedig még távolabb vannak ettől. Hiába szellemesek szövegei, benne nem tudatosodhat egyetlen mély igazság sem; valóságismeretének objektivitását és mélységét alapvetően gátolja meg önmaga fölöttébb nagymértékű túlértékelése. Így – ha sok ilyen ember van, s ki állíthatná, hogy nincs?! – a *korra jellemző* dráma születhet, de lényegét kifejező és ábrázoló dráma nem. Középponti alakja ui. nem képes sem önmaga, sem a kor – vagy ezek egyetlen szegmentuma – mélyéig hatolni, hiszen csak önmaga tudatosodott önmagában, s az is alapvetően hamisan. Mert itt végül nem a forradalom vagy a társadalom és X viszonya ábrázolódik, s nem ezek tudatosulnak X-ben. Különösképpen a jóval több, lényegesebb tartalmakat hordozó második változatban lehetetlen komolyan vennünk, hogy ennek a drámának a világában komolyan összekapcsolódhat a forradalmi tettekből való kiszorulás és a házassági párcsere. Az is elképzelhetetlen, hogy valaki – mint Z – akár egy pillanatra is, de komolyan vegye, hogy barátja feleségének ágyába őt a világhelyzet, az atomkor, a technikai civilizáció löki; valamint a világ és a magyar történelem, „Dózsa, Kossuth, Petőfi, Rákóczi, Truman, Hruscsov, Sztálin és Churchill.” Mert hiába igaz, hogy Z ironikusan közli ezt, s maga a felsorolás hiába akkora képtelenség egy házasságtörés okaként, hogy csak ironikusan vehető – mégis, mintha egy kicsit objektíve is komolyan kellenne vennünk, vagy mintha megpendülne: egy kicsit így is van. Aki ti. a forradalomból való kiszorultságot és a házassági párcserét akármennyire halvány módon, de mégis összeköti, s aki a házasságtörésért a „világhelyzetet” akármennyire ironikusan is, de okként kezeli, annak ön- és valóságismerete oly csekély fokú, hogy nevetni ugyan lehet szövegein, de benne a kornak egyik lényegét megjelenítve látni tökéletes képtelenség.

Mivel kétségtelen, hogy valóságunkban igen sok öntúlértékelő ember van, ismét csak arra a következtetésre juthatunk, mint amit az első változatból vontunk le: Csurka István: *Deficitje „társadalmi jelzésnek”* sokkal jobb és igazabb, mint drámának.

*

Szárz György *Ítéletidő* c. művét a József Attila Színház mutatta be. Az 1849 májusában, az erdélyi Abrudbányán játszódó darab témája régóta jelen van a magyar irodalomban, s a mögötte lévő életjelenségek még régebb óta a magyar történelemben.

A jelzett időben Kossuth követet küld Erdélybe, hogy megszüntesse a magyarok és románok egymás elleni harcát. Ioan Dragos román származású és tagja a magyar országgyűlésnek. Kossuth üzenete szerint a szabadságát kivívott magyar államban a románok egyenjogúságot kapnak; „szabad testvérek” lesznek „a közös hazában”. Akikkel Dragosnak tárgyalnia kell, román prefektusok, a felfegyverzett román csapatok parancsnokai, Avram Iancuval az élen. Akinél tárgyal: Ioan Boeriu, Abrudbánya főbírája, s ő csak békét és nyugalmat óhajt, magának is, városának is. Fele-

sege félig magyar, félig román, s éppen ezért mindkét felet önmagán belülről ismerheti. A főbíróék szolgálólánya és annak nagyapja magyargyűlölő román nacionalisták. A főbíróék vendége a román vérengzések elől, Zalatnáról menekült magyar házaspár, Holló Samu kincstári bányatiszt és felesége. Az események során megjelenik a magyar hadsereg egyik csapata. Vezetőjük a korrupt Hatvani őrnagy. Tagjai között található Fejér Pál, s általa a Pilvax-ifjak idealizmusa kerül szembe a valósággal; valamint egy csak-katona főhadnagy, nyilván a társadalmi-történelmi helyzet Görgei-vonalának megjelenítése kedvéért; továbbá Naláczy százados, a románokat gyűlölő magyar nacionalista. A Kossuth kormánybiztosával tárgyalni jött vezérek között ott van Ioanivici, román származású császári kapitány, vagyis benne a „Habsburg ház” jelenik meg a drámában.

A tárgyalás eredményeképpen románok és magyarok egy pillanatra fegyverszünetet kötnek. Ez a következő pillanatban fel is borul. Az ok: a hadi helyzet és a nacionalista gyűlölködés.

Látható tehát, minden lényeges történelmi mozgásirány és tartalom jelen van a drámában. A kimenetel is egészen pontos; a mű végén a magyarok és románok gyűlölködése és egyesülni nem tudása következtében a császári kapitány győz, ő foglalja el a „terepeket”.

Mai magyar drámákról írván rendszerint épp a lényeges társadalmi-történelmi mozgásirányok hiányát szoktuk kifogásolni. Nem ellentmondás, ha most arról szönlünk, hogy ez itt hibává válik. Persze nem azért, mert megjelennek. Ha a lényeges társadalmi-történelmi mozgásirányok hiányában sohasem jöhet létre nagy dráma, ezek megléte a mű jelentőségét önmagában még nem biztosítja. Ha ugyanis csak ezek ábrázolódnak, elvész a világszerűség. A valóságban az alapdinamizmusok sohasem ilyen abszolút tisztaságban vannak jelen és nincsenek ilyen magátólértékdőséggel egyszerre együtt. Ha így hozza össze őket az író, mesterséges világot komponál, amely gyakran válik allegóriává. Az élet valódi arculatát mutató művek és az allegória között széles sáv található; Száraz György drámája e „sáv” „közepe táján” van. A mű azért nem tiszta allegória, mert minden társadalmi-történelmi erővonal kap valamely „egyéni színezetet”, s azért nem állítja elénk a valóság igaz arculatát, mert véletlenül, vagyis mesterségesen hozza össze az író Boeriuék szalonjába a kor összes lényeges történelmi dinamizmusát.

A műnek ezt a jellegét Vata Emilnek, nyilván a koncepciót szolgáló díszlete is jelzi. Múlt századi polgári szalon látható, amely fölé púpozott hasú piszkosszürke és barna színű függönyök borulnak, mint a fellegek, mint a történelmi ítéletidő viharfellegei. Hogy a néző számára ez egyértelmű legyen, forradalmi hangulatú és tragikus minőséget árasztó zenekísérettel vésztjóslóan hullámlanak, mielőtt egyetlen szó elhangozna.

A főbíró Láng József játssza. A megírt alakhoz sajnos semmit nem tesz hozzá. Általános magatartása szerint csak békét és nyugalmat akar, s ez félenkségekben, puhaságban jelenik meg. Fél a dolgok, vélemények, mozgásirányok kiélezésétől, ezeket mindig valami tompa feloldódottságban szeretné látni. A valódi kiegyenlítő-dést ez a fajta egyéniség nyilván nem tudja megteremteni. Feleségének – Szabó Éva játssza – a dráma csak háziasszonyi teendőket biztosít, s az említetten túl még egy szimbolikus jelentést: gyereket vár, akit már a nacionalista gyűlölködéstől mentes világban szeretne felnevelni. Szabó Éva Cornéliájának magatartásában több a helyzeten uralkodni kívánó keménység, amellyel a különböző és alapvetően ellentétes nézetek között igyekszik rendet tartani.

A román prefektusok, fegyveres népvezérek csak egy rövid jelenetben lépnek színre, s ekkor a mű mondanivalójának megfelelő mozgásirányokat képviselnek. Egyikük, Axente, Geréb Attila érdekes, intellektuális jellegű alakításában a fegyveres harc folytatását kívánja. Az alakítás azért fölöttébb érdekes, mert nem az alak válik intellektuálissá, hanem az alakítás módja és jellege ilyen. Sajnos Juhász Jácint nem mutatja meg Avram Iancu alakjának súlyosságát, jelentőségét. Pedig rajta mű-

lik, hogy a pillanatnyi fegyverszünet, – ami történelmi paradigmává válhatna – létrejön vagy nem. Ebben az alakításban Avram Iancu nem felelősen gondolkodó népvézér, nem olyan, akiben élnek ugyan a magyarok által beléépített mély sebek, de aki népének jogát képviselve rájön a történelmi szükségszerűsége és igazságra. Inkább hiú, önmutogató figura, aki nem a hegyekből, hanem elegáns szalonokból jön. Dobra, alprefektus – Kránitz Lajos formálja meg – alakja nem kapcsolódik a dráma viszonyrendszereibe.

Sajnos súlytalanná válik Horváth Sándor alakításában Ioan Dragosnak, Kossuth kormánybiztosának az alakja. Horváth Sándor alapvetően hajlamos arra, hogy minden szerepet önmaga benső magatartásával azonosítson. Így azonosan megformált szerepek jönnek létre, amelyek jók, ha az eljátszott alak magatartása megegyezik az övével, de könnyeddé válnak, ha éppen nem találkoznak. Ioan Dragos a mű problematikáját tekintve a leglényegesebb történelmi mozgásirányt képviseli, méghozzá szubjektíve román oldalról, objektíve a történelmi igazságáról. Voltaképp a tragikus hős lehetősége is felcsillan benne, hiszen a történelmi igazság kedvéért saját honfitársaitól kell vállalnia a halált. Ezzel az áldozat szerepét és helyét foglalhatná el. Persze nagyon segítené az alakítást, ha a dráma viszonyrendszerei egyértelműen körülötte és köréje épülnének fel. Akkor az alak több lett volna, mint pusztán „kiegyenlítő”, vagy mint a „mérleg nyelve”. Horváth Sándor alakításából az ehhez szükséges erő hiányzik. Helyette érzelmre apelláló, magyarázató „tanító” attitűd jelenik meg. Így nem csoda, ha a „történelmi libikóka” közepén állva nem tudja megérinteni azt a magatartást, amely alkalmas lehetne a valódi egyensúly kialakítására. Pedig ennek a társadalmi életből való kimetszésére és színészi felmutatására alapvetően szükség lenne.

A „libikóka” két oldalán a nacionalista gyűlölködéstől eltöltött alakok állnak. Az egyik oldalt Marioara, a szolgálólány és nagyapja, Orlea, a mór paraszt képviselik. Marioarának döntő szerepe van Dragos megölésében. A mű végén ő hozza a román fegyvereseket a házba: „Ott van! A Kossuth biztosa (...) Öljétek meg!” Pálos Zsuzsa szerepe tehát nagyon nehéz és kényes. Neki úgy kell román nacionalistának lenni és a megbékélést hirdető kormánybiztos halála közvetlen okozójává lenni, hogy a drámán belüli világban is helyén legyen és a drámán kívüli, különböző előjelű előítéleteket se piszkálja föl; Pálos Zsuzsa ezt kitűnően oldja meg. Érett, tudatos, nagyszerű alakítás, amelyben a mű gondolatísága és az alak emberi aspektusai egyaránt érvényre jutnak. Solti Bertalan Orleja azonban csak a szöveg által él.

A magyar nacionalizmust a Naláczy nevű nemzetőr százados testesíti meg. Úiréti László egészen furcsa alakítást produkál. Nagyszerű lenne, ha Naláczy alakjában megjelenítené a dzsentrí pökhendiséget és álfölényt – hiszen ez a magyar nacionalizmusnak mindig szerves tartozéka. Ehelyett az „általános hőzöngést” állítja elé, nagyon erőteljesen és jó értelemben hatásosan. Mivel azonban Naláczy benső magatartásában és gesztusrendszerében sem él a dzsentroid vonás, nem tudja igazán pontossá tenni a magyar nacionalistát.

A dráma gondolatíságában alapvető szerepe lenne Ioanivicinek, a román császári tisztnek. Ő példázza azt, hogy a magyarok és románok gyűlölködéséből a harmadik, a közös ellenség húz hasznát. Alakja a drámában sem kapja meg a kibontakozási lehetőséget, s így csak a „győztes harmadik” illusztrációja marad; s ezt Bánffy György sem formálta súlyosabbá.

Mind a drámában, mind a színjátékban a kelleténél lényegesebb helyet kap Holló Samu és felesége, Júlia. Júlia a zalatnai kegyetlenkedések során idegösszeomlást kapott. Borbás Gabi kitűnő alakítása felerősítette az írott alaknak azt a kettősséget, hogy az események miatt gyűlöli a románokat és fél tőlük, valamint azt, hogy mivel menedéket adó házgazdájuk román, ezt nem merheti kimondani és megmutatni. Ezt a kettősséget a hisztérikus-idegösszeomlásos állapottal kitűnően ötvözte össze. Remekül oldotta meg a magyar csapatok megérkezése után bekövetkező megnyugvását, amelynek mélyén a hisztérikus alap mégis megmarad. Az alakítás mély-

sege aztán a színjátékban Júlia alakjára még nagyobb figyelmet terelt, mint amennyi a dráma gondolatosságában szükséges.

Kaló Flórián a bányatiszt alakjából a felesége hisztériája miatti állandó bocsánatkérő magatartást emelte ki. Így tutyi-mutyi férjje vált, s ennek színészi sablonjai domináltak az alakításban. Ez azért hiba, mert Holló Samu a történelmi-társadalmi feladatok elől, a nehéz helyzet miatt akar Amerikába kivándorolni. Ezt a magatartást kellett volna alakjában látnunk, s nem azt a puhány férjet, akiben felesége hisztériái adják a kivándorlási szándék okát.

A dráma és a színjáték világképe, mondanivalója kétségkívül nagyon fontos, a történelmi mozgásirányokat pontosan megragadja; vagyis egy műalkotás két nagy szegmentuma közül a bemutatott pontos és hiteles. Sajnos ennél alacsonyabb szintű a bemutatásé, amely végül példabeszéddé változtatja a művet.

PÁLYI ANDRÁS

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

ILLYÉS GYULA: HOMOKZSÁK

Újabb Illyés-bemutató a Pécsi Nemzeti Színházban, sorrendben immár a nyolcadik, ami pusztá adatként se kis dicsőség: az utóbbi évtizedek hazai színházi gyakorlatában, mind az évek, mind a bemutatott darabok számát tekintve, úgy tűnik, egyedülálló jelenség író és színházi műhely ilyen tartós és eredményes együttműködése. És a *Homokzsák, avagy nevetni könnyebb* Illyése ugyanazzal a társadalmi problémameérzékenységgel és közéleti felelősséggel veszi birtokába a színpadot, mint korábban is, s ebből magától értetődően következik, hogy azt *szószéknek* tekinti, olyan fórumnak, mely ugyan más műfajú nyilvánosságot biztosít számára, mint a nyomtatott betű, ám itt is elsődlegesen *tanítani akar*, ahogy maga vallotta nemrég egy interjúban, vagyis nemigen érdeklik a színpadi hatás közvetett, *par excellence* teátrális jellegű eszközei. A drámaíró Illyés Gyula az egyenes beszéd híve, tehát ezúttal is színre lépteti azt a kulcsfigurát – az Orvost –, aki egyszerűen az író szócsöve, s eképp beszél: „Rengeteg előttünk a példa, hogy akik létük folyamán a gyűjtő rovarok és állatok – hangyák, méhek, hörcsögök szenvedélyével –, vagyis már-már vakon kuporgatták a pénzt; egyszerre mintegy megvilágosulnak, kijönnek a föld alól, bensejünkben olyan fordulattal, mint megfordított homokóra. Ellenkező irányban csorog a homok. No de olyanfélekről is, mint a léghajó ballasztjának homokja. Könnyű a lélek, repes föl felé a szív, kapaszkodik az élet, föl, föl, mint valami verem sötétségéből. Fény csillog.” Erről szól a darab, mely vígjátéknak van keresztelve, de magam részéről szívesebben nevezném „esszédrámának” vagy „esszékomédiának” az ismert, Illyés néhány prózai kötetével kapcsolatban gyakorta használt „esszéregény” műfaji megjelölés mintájára, vagyis a színpadi szerző ugyanúgy fenntartja a jogot magának az önkomentáláshoz, mint a prózaíró, ezzel sajátos átmenetet keresve a dráma és az esszé eléggé nehezen összekapcsolható territóriumai közt. S mi taqadás, Tomának Gábor szemében, aki megnyerő fellépésű pozitív hősnek ábrázolja az Orvost, valóban *tény csillog*, amikor a színjátékon belüli és a nézőtérén ülő hallgatóság számára egyaránt elmagyarázza, mi is hajtja Teri mamát, hogy az élet alkonyán „eltékozolja”, szétajándékozza a gyűjtő rovar módjára összekuporgatott vagyont. De ez a

csillogás meglehetősen abszurd hatást kelt a naturalista igényességgel színpadra épített parasztház enteriőrjében, a zsinórpadlásról alálógó jelképes homokzsákok és a nemkevésbé jelképesen kiaggyatott bugyogók előterében.

Író és színház együttműködését hangsúlyoztam az imént, s ez a kapcsolat valóban gyümölcsözőnek nevezhető, amennyiben arról van szó, hogy a pécsi műhely egy-
más után nyolc darab megírására vette rá Illyés Gyulát, s itt első helyen Czimer József dramaturgi működését illik méltatni; ám sokkal kétesebb az eredmény, ha magát az előadást tekintjük, melyből kiderül, a színház ezúttal se vette a fáradságot, hogy megkeresse azt a játéknemet, azt a színpadi nyelvet, melyen az illyési „esszé-dráma” tolmácsolható. Ha nagyon akarnánk, hiányérzetünket persze az írónak is felróhatnánk, számonkérve rajta például a molière-i vígjáték következetesen végiggon-
dolt drámai sorsait és a virtuóz módon bonyolított cselekményt, de az az igazság, hogy bár Illyés előszeretettel hivatkozik Molière-re, színpadi művei jellegzetesen postmolière-i alkotások, olyan tandrámák, melyekben ott halljuk ugyan a francia farce tónusát, de nem érezzük a játékoság primátusát, mint Molière-nél. Az Illyés-vígjátékoknak továbbá van bizonyos *formális* köze a naturalista polgári drámához és a népszínházhoz, nevezetesen, hogy nagy gondot helyez a tanító célzatú „esszéko-média” miliőjének és figuráinak életszerű kidolgozására s a paraszti életforma egy-
egy jellegzetes kellékével kívánja megteremteni a falusi atmoszférát (félreértés ne essék: nem a falu népszínháza idealizálásáról beszélek, mert annak Illyésnél nyoma sincs, hanem bizonyos színpadi-drámaírói technikáról); Sík Ferenc rendezése a *Homokzsák* e formális kötődéseit meghatározó kötöttségeknek tekinti, nem sokat törődve azzal, hogy az Illyés-vígjátékok többnyire elég laza szövetűek, s így színpa-
dilag meglehetősen képlékenyek, alakíthatók. Így az előadás épp azt hangsúlyozza a darabban, amit talán színpadilag revidéálnia kellett volna: Sík minden áron el akarja hitetni velünk, hogy a való élet egy szeletét látjuk, hogy a figurák természe-
tes életformája a tételszerűség stb. S ezzel az előadás épp az illyési tanítás hitelessé-
gét kezdi ki, noha maga az óvás, hogy az anyagi javak halmozása mellett az emberi kapcsolatok minőségére is figyeljünk, ugyancsak aktuálisan csengene. A *Homok-
zsák* Teri mamájának öregkori pálfordulása példázat, nem pedig lélektani dráma, s
igaza van Czimer Józsefnek, aki szerint „Illyést nem annyira az, akiben ez a válto-
zás végbemegy, nem annyira Teri mama alakja érdekli, mint amennyire környezete,
mi magunk, az emberiség zöme, amelyben ez a változás nem akar megszületni.” Ez-
zel szemben az előadás megpróbálja színészi rutinnal pótolni a jószívről hiányzó lé-
lektani motivációt (Takács Margitnak, Frajt Editnek és Vallai Péternek sikerül a leg-
inkább), s eképp eltussolni, hogy itt valójában példázatról van szó, mintha az valami
szégyellni való dolog lenne.

Sajnos, nem láttam a *Homokzsák* „premier előtti bemutatóját” névára a Gyulai
Várszínházban, de annak visszhangját lapozgatva úgy tetszik, a gyulai előadás több
kritikája véteképp rossz vágánvra terelte a pécsi együttest. Sík Gyulán a harmincas
évek levegőjét és magvaros ruháit idéző előjátékot kerekített a darabhoz, amit a kri-
tikusok a „nemzeti irányban való konkretizálás” vádiával illették, mire Pécsen a
rendező elhagyta az előjátékot, ami nem baj, az azonban már inkább, hogy rávette
az író a cselekmény történelmi idejének elmosására, s maga is mindent megtett
ezért, számos olyan motívumot keverve a játékba, mely semmiképp sem illik az ere-
deti, harmincas évekbeli cselekménybe – a magnóról szóló beattól a „bugyi-buliig”
–, s így nem is való másra, mint a néző megráztatására. (Alighanem a legtalálóbb-
nak szánt ötlet a legviszásabb: felcsendül a karácsonyi vásárra a premier előtt köz-
vetlenül megjelent Karády-lemez egy száma is, ami teljes káoszt teremt. A Karády-
sláger egyszerre két történelmi időhöz köti, mondhatnánk mi is, konkretizálja a cse-
lekményt: a negyvenes évek háborús atmoszférájához és a felszabadulás után har-
mincöt esztendővel fellobbanó Karády-divathoz, ami így egész egyszerűen bántó
anakronizmus, s ugyancsak kicsorbítja a példázatot, mely eredetileg mégiscsak a har-
mincas években játszódott, ahelyett, hogy általánossá tenné. Ha a gyulai előadás
külsődleges eszközökkel idézte fel a harmincas éveket, úgy a kritikusoknak igazuk

volt szemrehányásaikban; Pécsen azonban újabb külsődleges megoldás született, az Illyés-vígjáték igazi szellemi tartományának megjelenítése helyett nem egészen alakjára illő ruhákat visel itt a darab, olyan maskarádéba bújtatták, melyből nehezen bontakozik ki igazi arca. A pécsi *Homokzsák* tehát meglehetősen vegyes benyomásokat keltő produkció, legjobban a darab fináléjának „felpörgetése” sikerült, itt Sólyom Kati és Péter Gizi kettőse is elemében van, s ifj. Kőmíves Sándor emlékezetes karakterrel ajándékoz meg a Tiszteletes szerepében.

ALBERT CAMUS: AZ IGAZAK

Camus-nak, a francia egzisztencializmus Sartre mellett legjelentősebb gondolkodójának és írójának sokáig nagyobb volt a legendája nálunk, mint amennyire ismerték, s ha regényei és novellái több kiadásban eljutottak is a magyar olvasóhoz, drámái közül a legutóbbi időkig csak a *Caligula* jelent meg, s itt a pécsi kamaraszínpadon láthattuk magyarországi ősbemutatóját – éppen négy esztendővel *Az igazak* mostani premierje előtt. Mindjárt meg is jegyezhetjük, hogy akik a *Caligula*-előadás intenzitását, Paál István rendezésének átütő személyességét, Holl István megrendítő játékát várták a második pécsi Camus-bemutatótól, azok csalódtak; *Az igazak* színre vitele mégis szerencsésnek mondható: megkésve bár, de még nem túl későn jelentős színházi élménnyel tágitotta azt a képet, melyet a második világháború utáni francia drámáról kialakíthattunk. S mintha ez programszerűen összefüggene, a Kamaraszínház következő premierje Boris Vian *Birodalompítőkje* volt, azé a Viané, aki a háború után dzsesszzenekarával a Saint Germain des Prés híres mulatóiban lép fel, vagyis Sartre és társai kávéházi törzshelyén, s lazább szálakkal ugyan, mint Camus, de maga is ehhez a társasághoz kötődik.

Nem sokkal *Az igazak* megírása után jelenik meg Camus fiktív levele „német barátjához” (*Lettres à un ami allemand*), mely ugyan a megszállás idejére van datálva, de a dráma és a levélformába bújtatott önvallomás rokonsága szembeötlő: „Sokáig hittük együtt, hogy ennek a világnak nincs felsőbbrendű indoka, és hogy mi kifosztottak vagyunk. Bizonyos formában még ma is ezt vallom... Hol volt hát a különbség? Ott, hogy ti könnyű szívvel fogadtátok el a kétségbeesést, és én sohasem egyeztem bele. Ti eléggé elfogadtátok ahhoz sorsunk igazságtalanságát, hogy rászánjátok magatokat annak megnövelésére; nekem meg úgy tűnt, hogy az embernek az igazság erősítésével kell harcolnia az örök igazságtalanság ellen – boldogságot kell létrehoznom, hogy a boldogtalanság világa ellen tiltakozhassék.” De idézhetnénk a pár esztendővel későbbi *L'Homme révolté* című filozófiai könyvének gondolatát is, mely szerint az „abszurd világban” az öngyilkosság a kérdés, az „ideológiák világában” viszont a gyilkosság. *Az igazakban* Kaljajev, „a költő” az előbbi képviseli, Sztjepan Fjodorov az utóbbit. A cél és az eszköz összefüggésének ellentmondásai már a háború alatt erőteljesen foglalkoztatják az ellenállási mozgalomban aktívan részt vevő író, akit a történelem arra kényszerít, hogy újra átgondolja viszonyát a német eredetű, Heidegger és Jaspers nevével fémjelzett egzisztencializmus-hoz, s később mindannyiszor tiltakozik, ha ehhez a szellemi áramlathoz sorolják, megtagadva az *ideológiát* a lét abszurditásának válasszáért. A darabban ez a választás teszi Kaljajevet erkölcsileg magasabbrendűvé Sztjepan „dogmatizmusával” szemben, akinek ajkára ilyenféle mondatok tolnak a vita hevében: „Megesik, hogy hiába ölünk, ha nem ölünk eleget!” Kaljajev hitvallása pedig így hangzik: „Azért léptem a forradalmi mozgalomba, mert szeretem az életet.” Az „abszurd világ” törvénye szerint Kaljajev életével fizet az élet szeretetéért, s így sorsában „a gyilkosság azonosul az öngyilkossággal”, ahogy az író maga fogalmazza: csak a bitó „boldog” elfogadása, azaz az öngyilkosság menti fel a hőst a gyilkosság (azaz a forradalmi merénylet) bűne alól. Mindebből világosan kitűnik, hogy *Az igazak* is példázat, mégpedig olyan tételdráma, melynek szellemi indíttatása a Saint Germain des

Prés háború utáni kávéházaiban keresendő, s ez a mai magyar nézőnek meglehetősen idegen világ, legjobb esetben történelem. Mit kezdjen hát a Camus-drámával?

Papírforma szerint érdektelen este is lehetett volna *Az igazak*, melynek – Mézszáros Vilma Camus-tanulmánya szerint (*A mai francia regény*, 1966.) – „még a mélyén sem lappang igazság”. Hogyan történt hát, hogy e tételdráma megkésített magyarországi bemutatója mégis jótáll magáért? Végül is miféle tételdráma a Camus-é? Semmiképp sem illyési értelemben vett tanítás. Illyés gondolkodásmódja alapvetően közéleti, vagyis közösségi – Camus-é teologikus és individuális. Illyés közvetlenül bele akar szólni napi életvitelünkbe, ezért is vegyül darabjában a szubjektív esszéizmus azzal az objektivitással, ami a dráma műfaji követelménye; Camus egy elvont filozófiai modellt akar szemléletessé tenni, s így szigorúan tartja magát ahhoz az elvhez, hogy a színpadon a megjelenített emberi sorsok beszéljenek önmagukért. Kiemel a történelemből egy modellhelyzetet: az eszer-terroristák 1905-ös moszkvai merényletét, melyet Szergej nagyherceg, a cárnagybátyja ellen követtek el. A drámában szereplő öt forradalmár közül négy valóban élt, az író még a nevüket se változtatta meg, legfeljebb egyiket-másikat kissé módosította; viszont Kaljajev drámai ellenfeleként kreálnia kellett egy alakot, Sztjepan Fjodorovot, akit mai szóhasználatnál „balosnak” vagy „dogmatikusnak” neveznénk, s akinek valószínűleg szintén volt élő modellje, de nem 1905-ből, hanem a negyvenes évek francia ellenállásából: vagyis az író egymásra csúsztatja a két történelmi időt, az „abszurd világot” és az „ideológiák világát”, hogy színpadán, mely így bevallottan áltörténelmi drámát ábrázol, lefolyjon az a „történelmi per”, mely a két világ szembesítésével a „lázado ember” apoteózisát kívánja megfogalmazni. Camus, amikor az ember lázadását mitizálja, egyrészt mintegy fonákjáról a régi metafizikát erősíti meg (mintha csak a hatvanas évek Amerikájában oly divatos, „isten halálát” hirdető teológia előfutára lenne), s nem véletlen, hogy a katolikus kritika előszeretettel hangsúlyozta a *L'Homme révolté* kérdésfelvetésének keresztény jellegét, amit másrésről maga az író sosem vállalt, nem is vállalhatott, hisz morálisan mindvégig következetesen szembehelyezkedett a kereszténységgel. Ez *Az igazak* alapvető paradoxonja is: Kaljajevnek vértanúná kell lennie, hogy igaz forradalmár lehessen – ám a mai néző szemében aligha válna rokonszenvéssé a Camus-hős attól, hogy eleget tesz e tételnek, melyet még részigazságnak se nagyon fogadhatunk el, sokkal lényegesebb ma számunkra Kaljajevben, hogy nem az intézményesített morál játékszabályai, hanem belső erkölcsi normái szerint cselekszik. Camus szívesen fejezte ki magát mítoszokban, alighanem megéreztve, hogy mítoszai túlélik tételeit; a „lázado ember” mítoszt sem a benne megfogalmazott filozófiai tétel élte *Az igazak* mostani előadásában, hanem a Kaljajev-magatartás emberi hitele, lélektani motivációja.

Annál is inkább, mert Katona Imre rendezése következetesen magatartásdrámának olvassa *Az igazakat*. Voltaképpen ebben áll a bemutató valódi meglepetése. A Camus-irodalom előszeretettel rágódott *Az igazakon*, nyilván már azért is, mert a mű kihívó tételessége valósággal provokálta Camus életművének kritikusait és kommentálóját, hogy tételesen elemezzék, az azonban mindeddig mintha senkinek se jutott volna eszébe, hogy végtére drámáról van szó, mely csak a színpadon születik meg igazán; Katona Imréé az érdem, hogy – Czimer József fordításában – úgy tudta színházi szemmel elolvasni *Az igazakat*, hogy abból ma is érvényes előadás születik. Katona az egzisztencialista tételdrámában felfedez egy másik darabot, azt a vitadrámát, mely emberi magatartásokat ütköztet, mely mintegy a mai civilizációt, sőt mindennapi életvitelünket is átható erkölcsi pluralizmust dramatizálja (érdemes közbekvetni, hogy e dramaturgia egyik legbravúrosabb sikerdarabja, Reginald Rose *Tizenkét dühös embere*, noha jó évtizeddel a Camus-darab után íródott, itt a pécsi Kamaraszínházban éppen két évtizeddel megelőzte *Az igazakat*), s így ebben az előadásban nem annyira Kaljajev apoteózisán van a hangsúly, mint inkább a három főszereplő egyéni igazságainak konfrontálásán. Csikos Gábor Sztjepan Fjodorovja emberibb és „igazabb”, mint a Camus megírta figura, azaz neki is megvan a maga erkölcsi igazsága, amikor a forradalom eszmei tisztaságára helyezi a hangsúlyt, míg

Vallai Péter nagy belső intenzitással megformált Kaljajevje se makulátlan hős, morális eltökéltségén ott vannak a moralizálgatás, a társutas-magatartás szereplői, s a ketjük közt egyensúlyozni igyekvő Anyenkov szerepében Dávid Kiss Ferenc a mozgalom gyakorlati szempontjaira ügyelő, józan vezetőegyéniiséget állítja elének. A magatartásdráma az „egy lélegzetre” előadott első három felvonásban sikerül maradéktalanul, a börtönjelenet már se Camus-höz, se Katonához nem illő romantikus színezetet kap, Bókai Mária itt színre lépő, operettes nagyhercegnője egyszerűen hamis, az utolsó felvonásban viszont túlzottan előtérbe kerül a camus-i tételeesség, amitől csak Koszta Gabriella megrendítő, mindvégig hiteles színpadi életet élő Dórája menti meg az est utolsó félóráját. Jól illeszkedik az együttesbe Bán János terrorakcióra még éretlen kamaszfiúja, de Galambos Györgynek már kevésbé hisszük el a cinikus rendőrfelügyelő figuráját, Paál László pedig nem találja a helyét egy jól pointírozott epizódban.

BORIS VIAN: BIRODALOMÉPÍTŐK

Vian *Birodalomépítők, avagy a Smürc* című darabja nem olyan régi adósság, mint a Camus-dráma, de így is már jó két évtizede, hogy a darab Jean Vilar párizsi Népszínházában először színre került, ám a szerző nem élte meg a premiert, fiatalon, alig 39 évesen szívroham végzett vele. Műszaki főiskolát végzett, mérnöki diplomát szerzett, matematikus volt, de hamarosan felhagyott eredeti mesterségével, dzsesszzenekart alapított, kitűnően trombitált, zenét szerzett, festett, rajzolt, filmforgatókönyveket és regényeket írt. Ő a fenegyerek a párizsi egzisztencialisták közt; a magyar közönség azonban, akárcsak Camus-t, őt is sokáig csak regényeiből ismerhette. Camus, noha az abszurd legnagyobb hatású ideológusa, darabjaiban a francia klasszicizmus esztétikai normáit követi, amint *Az igazak* is tanúsítja; a *Birodalomépítők* sokkal inkább Ionesco színházával áll rokonságban, de találón jegyzi meg Vinkó József, a *Birodalomépítők* fordítója a darabhoz írt előszavában, hogy Vian művét „leginkább az különbözteti meg Ionesco darabjaitól . . . , hogy nem is annyira az élet lealacsonyodása, a reális értékek pusztulása, az élet abszurdítása ellen tiltakozik, sokkal inkább a megvénült polgári rend halálos szorítása (az ultramilitarista szölamok, a gyarmatosítás, a hamis dicsőség), egy hazug társadalmi forma torzító hatása ellen”. Szikora Jánosnak tehát, amikor színre vitte a *Birodalomépítőket*, nem kellett azon fáradoznia, mint Katona Imrének, hogy felfedezze az irodalmi-ideológiai viták egysíkú olvasata mögött a „rejtett” darabot, mert Vian ma színpadra állítva annak mutatja magát, ami: egyrészt elég invenciózus ahhoz, hogy mai, sokban másfajta beidegződéseinket is megpiszkálja a maga jól irányított, tegnapi fricskáival, másrészt tagadhatatlanul eljárt fölötté az idő, s ugyanúgy egy ma már inkább történelmi szempontból érdekes szemléletet sugároz, akárcsak a Camus-darab. Szikorát láthatóan ez a két aspektus egyszerre izgatja a *Birodalomépítőkben*, mindenesetre egyiket sem akarja letagadni. Megvan az az előnye, már életkoránál fogva is, hogy sok mindent múlt idejűnek tekinthet, ami esetleg a nézőtérben ülők jelentős részének még jelen idejű, vagyis akár Déryt, Kafkát, Ibsent vagy Viant viszi színre, mindig friss szemmel nézi, s arra kényszerít, hogy mi is feladjuk előítéleteinket. Bár valószínű, hogy ez nem is annyira életkor, mint inkább alkat kérdése Szikora esetében: ha kortárs író új darabját mutatná be, alighanem azt is „történelmileg” nézné, azaz mindenekelőtt asszociációs kört teremtené köré. (Véletlen-e, hogy mindeddig nem nyúlt ilyen darabhoz?)

Mi hát a *Birodalomépítők* asszociációs köre a Kamaraszínház színpadán? Mozart *Egy kis éji zenéje* és „a Szepesi” hangja, amint a legendás 6:3-as magyar-angol labdarúgó-mérkőzést közvetíti. Mikor belépünk a nézőtérre, derengő félhomály fogad, s Mártha István szellemes „kompozíciója” szerint hol a Mozart-zene, hol a Szepesi-hang erősödik fel, kölcsönösen kioltva-felfokozva egymást. Eléggé meghökkenítő asszociációk. Mi közülük az ötvenes évek francia kispolgárához, aki riadtan veszi tudomásul, hogy *abszurd módon* egyre szűkebb lesz a világ amelyben él, egyre fogy-

nak mellőle az emberek s csak a Smürcnek nevezett titokzatos szörnyeteg van vele rendületlenül, minden perc nyugalmát bizonytalanná téve, sőt végül el is véve tőle a bárminemű „révve jutás” dédelgetett, jellegzetesen kispolgári reményét? Az Apa, Vian főhőse (vagy anühőse), aki a szünet nélkül játszott lidércnyomás-darab végére kettesben marad a Smürccel, kétségbeesetten kapaszkodik az ötvenes évek francia imperializmusának „birodalmi” szölamaiba, még tartalékos tisztí egyenruháját is felölti, de haszontalanul: újra megszólal a Hang, mely végigűzte az egész darabon (s mert ő volt a leggyávább a családban, ő úszta meg a legovább), most azonban nincs többé menekülése, elnyeli a pokol. Szikora úgy tolja el kellő távolban a történetet, hogy közelebb hozza. Jól tudja, ha változnak az idők, úgy változnak a demagógiák is. Vian szarkasztikus paródiája egy az egyben már kevésbé lenne hatásos. „Lefordítani”, allúziókat fűzni hozzá mindenképp ellentmondásos és jószerivel reménytelen vállalkozás. Mozart és Szepesi viszont sajátos koordinátarendszert teremt a darabnak. A Mozart-zene kézzelfoghatóan „hozza” az emberi teljességet, míg az ötvenes évek magyar futballmitológiájának a megidézése félreérthetetlenül (vagy inkább: *félreérezhetetlenül*) utal a mi korabeli pótszereinkre, amivel lényeges problémáinkról nemegyszer eltereltük a figyelmet, s amihez ma is valamilyen emocionális, nosztalgikus, legalább emlékképszintű közünk van. Vagyis a Mozart-Szepesi-Vian háromszög szellemi játszma a valódi emberi teljesség és a pótszerekkel előállított (fenntartott) teljességillúzió mérkőzése. E játszma kimenetelét tekintve a rendező, akárcsak maga Boris Vian, maradéktalanul optimista: amikor a Smürccök szele végigsüvit a játék végén az üres színpadon, már csak Mozart szól, felszabadultan.

Szikora rendezése így mindenféle erőltetett, didaktikus magyarázat nélkül is világossá teszi a darab legtöbbet vitatott pontjait: miféle Hang hajtja Vian kispolgári házaspárját, előbb cselédestül, szomszédostul s Zenóbia lányukkal együtt, majd mind jobban megfogyatkozva – mind abszurdabb kutyaszorítóba? És kiféle-miféle ez az eltiporhatatlan, eltaposhatatlan, elfojthatatlan szörnyeteg, a Smürce? A Hangról és a Smürcről sokan sokfelét összeírtak. Volt, aki úgy vélte, valójában a súlyos szívbeteg író szívhangjáról van szó, volt, aki a lelkiismeret hangját hallotta benne, volt, aki a polgári osztály elsöprésére felsorakozó Smürccök hangját. Mindez igaz lehet, de a lényeg, hogy a darabban beteljesülő *végzet* jelenik meg a Hangban; az a végzet, mely az emberi teljesség jegyében mindenféle hazug teljességillúziót elsöpör, legyen az történetesen egy ötvenes évekbeli francia tartalékos tiszt és volt sintér kispolgári fennköltisége és ostobasága, vagy legyen bármi más, amit magunkból, életünkől, élményeinkből belevetítünk. A lényeg, hogy Vian minden szarkazmusa és ironiája ellenére hisz az igazságos fordulatban (ezt jelzi, hogy egyedül a cseléd lány, Amálé az, aki ép bórral megmenekül), hisz az emberben, aki ha elárulja magát, alighanem maga teremti a saját elpusztítására Smürccöket, s Szikora, aki ezúttal is zeneileg teremti meg a játék koordinátarendszerét, szellemesen és hatásosan bontja ki a *Birodalom-építők* írójának e szemérmesen takargatott optimizmusát.

Különleges technikai problémát jelentett, hogy Vian darabja korántsem kamaraszínpadra íródott. Épp ellenkezőleg, az író a nagyszínpadi masinéra bravúrajaira számíthatott, amikor a darabbeli családot emeletről emeletre űzte, míg az utolsó jelenetben az Apának a padlásszobából nincs hová menekülnie a Hang elől, s az erkélyen át a semmibe zuhan. A Kamaraszínház egyébként is szűk színpadán ez a játék elképzelhetetlen. A diszlettervező Rajk László merész húzással megváltoztatta a viani helyszínsort: ebben az előadásban utcáról utcára szorulnak Dupont-ék, míg az összezáruló városfalak maguk közé nem préselik a tisztí egyenruhában feszítő Apát, aki a nézőtér felé természetszerűleg nem menekülhet, mert a rivaldát láthatatlan falnak érzi. Az előadás e tekintetben a szükségmegoldásból erényt kovácsol, nemcsak arról van szó, hogy Rajk az első utcaképben a perspektivikus háttérrel e szűk színpadon sosem látott tágasságérzést tud kelteni, hanem a játék végére összezáródó városfalak sajátos színházi együvé tartozás – előbb szorongató, majd az újra „kinyíló” színpaddal ezt feloldó – élményével gazdagítják a viani színházat. Nem hagyhat-

juk említés nélkül a Smürcöt tervező Háy Ágnes és Veres Juli, valamint a jelmeztervező Koppány Gizella munkáját. Sajnos, színészileg egyenetlen, néhány vonatkozásban erős hiányérzetet hagy bennünk az előadás. A leginkább Németh Nóra (Zenobia) és Koszta Gabriella (Amálé) találta el a megfelelő hangot, Sólyom Kati meglehetősen fakó az Anya szerepében, Szivler József pedig nehezen birkózik meg az Apa figurájával, s különösen a harmadik „felvonásban”, ahol a játék lényegileg monodrámává alakul, adós marad a szerepben rejlő lehetőségek kibontásával.

TÜLL ÉS BÁRSONY

Alighanem attól jutott kissé mostoha szereposztás a Vian-darabnak, mert a *Birodalomépítő*kkal nagyjából egyszerre bemutatott s „egyeztetett” *Tüll és bársony* a színház legjobb színészi erőit mozgósította, akik mi tagadás, jól érzik magukat a három habkönnyű egyfelvonásos bohózatban, jó kedvvel komédiáznak, s ebben a közönség is kedvét leli. Mégis a Nógrádi Róbert rendezte előadás tucatnyi színésze közül nehéz lenne emlékezetes alakításokat, de még emlékezetes perceket is kiemelni. Holott a Pécsi Nemzeti Színház e könnyed estje láthatóan sok gonddal készült. Molnár Ferenc *Menyegzője*, Feydeau *A szobalány tütyül rám* című játéka és Lernet-Holenia *Hússalátája* nem esetlegesen kerültek egy előadásba: mindhárom egyfelvonásos a férfi–nő kapcsolatot mutatja meg, természetesen fonákjáról, az emberi élet más-más szakaszában. Molnárnak egy nehezen kiadott hozomány ad témát, Feydeau-nak a fogorvosi rendelőbe kéretlenül betörő magánélet komédiája, aminek következtében a páciens végül kénytelen a saját fogát kihúzni, Lernet-Holenia *Hússalátájában* viszont egy többszörös házasságtörés többszörös elleplezése, illetve leleplezése a téma. Természetesen a Molnár-bohózatban is megtartják az esküvőt, ahogy a másik két egyfelvonásosban is rendíthetetlenül szilárdnak bizonyulnak a rossz házasságok. Ennél több tanulsággal nemigen szolgál a *Tüll és bársony* című színházi este, ami talán nem is tűnne fel, ha nem vennénk észre, hogy Nógrádinak és munkatársainak ennél valamivel több ambíciója volt.

A három bohózatot ugyanis nemcsak az köti össze, hogy mind a házasság témakörében mozognak, hanem az is, hogy egy letűnt világot idéznek, azt a polgári mentalitást, melyet – többek közt Vian, de sokan mások is, hozzá hasonlók – oly elszánt iróniával, szarkazmussal, dühvel támadtak. Nógrádi Róbertnek se célja, hogy valamiféle nosztalgikus hangulatban visszasíri a letűnt időket, különben nem íratott volna Papp Zoltánnal ironikus hangzású szonokat a bohózatok összekötő szövegtől. De sajnos, magából az előadásból hiányzik az az irónia, ami ennek az estének igazi éltetője lehetne, ami távlatot teremthetne, idézőjelbe tehetné a sok közhelyet, ügyes fordulatot, üres bravúrt. A *tüll* és a *bársony*, mely az előadásnak nemcsak címe, hanem mintegy mottója is, sokféle játékra adna lehetőséget: a színház nemcsak társadalmi görbétükröt tarthatna elénk, hanem színházit is, felidézhetné a régi, ma már avittnak tűnő színjátszási mód varázsos fogásait, bravúrpontjait, hogy egyúttal parodizálja is, de megmutathatná e paródiát is fonákjáról, visszafordítva olyasféle komolykodásba, amit nézői naivitásunkkal minden olcsó bohózattól elvárunk. Nem légből kapott ötleteket sorolok: az előadott három egyfelvonásos magától kínálna a lehetőséget, sőt már-már úgy tűnik, maga az előadás tartalmazza is a szándékot. Hogy mégis miért, hogyan szivárgott el az irónia (és az önirónia) a produkcióból, ezt nehéz lenne felderíteni. Ezen az estén végül mindenki a maga *jó rutinját* adja, ami önmagában még nem nevezhető főbenjáró bűnnek. A szomorú csak az, hogy ennél jóval többre képes a társulat – s valamivel tartalmasabbnak bizonyulhattak volna maguk a röpké bohózatok is.

Szavak holtversenye

*legyen világosság
gerezdeket szakítani az éjszakából
fejetlen fejezeteket
vak vezet világtalant (úgymond)
kivezet (kitejez)
részletre tanít részrehajló
(a történelem margóira)*

*világ részesei sötét fényűzők
kamatmentesen lábatlankodjatok
szomorkodjatok fényesen:*

*elhantoltuk a lantokat könnyeink hullanak
nincsen neve az elmúlásnak késik a stratégia
fegyverletével világos feltételek nélkül –*

*és futnak futnak a világ útjai
nem a király élt és nem ő halt meg soha*

*

*csetlik-botlik a mester
incselkednek a mesterkedők*

*körülményes sziklák és táncosok
láncos szírtek torró váncosok*

*REX EST LEX
elvakult megtakult varázs*

*

*töretlen történetek
megesett alkotók*

*töretlen ívelés a farkaslakta
ikrás éjszakában*

*türelmes törmelék
megtört és megtörtént történetek*

*kedden kenyértörés
meddő kéztördelés*

*szombaton szalmaláng
szombaton nyomtalan tördelés*

*

*kurjongatások
szárnyas ostoros kinszenvedések
áldatlan áldomások
– és a szavak meg sem erednek*

*látomásos látogatások
tátongó tagadások
tündérek tündöklő angyalok
– és a szavak
egyre apadnak*

*versenyzik velem a csend
ez már az ő cselvetése*

szentesített szavak holtversenye

LABANCZ GYULA

Kalendárium

*Anyagtalanul, szinte már
a hasonlóságig kövess
adta tudtomra a hang
s elem tett egy folyót
hol épp majális volt
halak futballcsapata
léggömböt kergetett
de a halászháló kapuba
ismerték a cseleket
s szempillámra fönnakadt
egy lesből meglőtt labda
s máris tújt a szél
írógép tribün felől
ím itt a gyönyörű nap –
szememre vehetem
s mily rettenetes:
hasonlíthatok, árnyékra
vetődve öngől – de
magamat el nem véhetem.*

MOLDOVA GYÖRGY SZATÍRÁI

A Moldova effektus

E latin eredetű szó is bizonyítja, micsoda csalafintaságokra alkalmas az idegen szavak használata néha. Fontoskodó hangzásuk, a tudományosság látszatát keltve, eltitkolhatja a mondandó végig nem gondoltságát, pontatlan megfogalmazását. Mert hiszen, aki érti többféle jelentésüket, ritkán tudja rögtön eldönteni, melyikre is gondoljon közülük. Például az effektus jelent kivitelt, eredményt, végrehajtást — az effició létrehoz, készít, alkot, épít, termést hoz többértelmű ige leszármazottjaként; jelent azonban tevékenységet, működést, sőt sikert és hatást is. Igaz, a latin szellem — nyelvében is megnyilatkozó — ésszerűsége és viszonylatokra érzékenysége következtében az effektus különféle elemei jelentései összefüggenek egymással. És mind kapcsolhatók Moldova nevéhez is, mert amit létrehozott, nem mindennapi teljesítmény s kötődik a siker, a hatás fogalmához is. Ama nem kevesekhez, de mégiscsak kiváltságosakhoz tartozik, akiknek nemcsak eredeti szatirikus szemléletük, hangjuk, hanem széles olvasóközönségük is van; régies értelemben véve populáris, közkedvelt, népszerű. Műveiben a legkülönbfélék is megtalálják szellemi táplálékukat. Humorát-komikumát eltérő ízlés- és műveltségi szinteken is nevetéssel nyugtázzák. Szatirájának hatósugara nem ütközik társadalmi osztály-, réteg-, műveltségi falakba. S amikor e hatás minéműsége foglalkoztat, némiképp magyarázatot várok sikere titkára, s értékelést teljesítményére is. Ezúttal főleg a komikus formai megoldásokban keresve a választ.

A komikum apró építő elemei. Nevek, címek, elnevezések.

A nevek az irodalmi mű szatirikus rendszerében a legegyszerűbb komikus szerkezetek. Nincs sok változatuk, vagy beszélő nevek, vagy kontrasztot, furcsaságot, össze nem illést tartalmaznak. Ez utóbbi esetben az olvasó érzelmi, hangulati képzettársító reflexeire számíthatnak a hatáskeltésben. Moldova főként az utóbbi fajtákat alkalmazza előszeretettel. Rákosi Viktor: Guttman a csörgőkigyó, Karinthy Frigyes: Steinmann a grófnő, Jézus Mária volt operaénekesnő, Rakasak Rakasa mongol bélyeggyűjtő, Buxbaumné a fa, vagy egyszerűen, Mráz; névadó gyakorlata az ő előképe. És a beszélő neveket képtelenséggel, furcsa hangzásokkal dúsitó Rejtő Jenő is persze. Kiaknázza az előnevek szokatlan hangzásában rejlő komikus lehetőségeket, Steinitz, Jancsák, Podhola, a család- és keresztnév együttesében lévő bizarrságot, Glavina Alajos, Grabác Dezső Ottokár, Lengeváriné Fisch Emese, Snepf Ágoston, a név és jelzője közti feszültséget, amely vagy leminősítést tartalmaz: Gráf, a részeges jobbhalf, vagy komikus fölértékelést: Csepentő kartárs, Snévejsz Benedek államfő, Kuszenda elvtársnő. A család- és a keresztnév komikus hatását növeli a hozzá kapcsolt hivatali, politikai, társadalmi minősítések ünnepélyeskedő, fontoskodó hangzásával. Az olvasónak lehetőséget ad, hogy szabadon asszociáljon — a valóságra. Néha ezt maga is megteszi. Komikus névszerkezeteinek gyakran van történeti-kortörténeti vonatkozása. Az 1956-os diszsidens Glavina Benő, az előkelően mulatságos Benedetto Glavinának nevezte magát. Egyetlen névben száralmas, fennhéjázó emberi magatartásfajta karikatúrája. Vagy: Lakinger Béla, az abádszatóki hős.

A nevek nemcsak Moldova névadó fantáziájáról vallanak, hanem valóság-

megfigyeléséről is. Ezek a furcsa, eltúlzott, ellentétes tartalmaikat, hangzásait kiélező törpe-szerkezetek azért is olyan mulatságosak, mert van valósághitelük. Mintha egy józsefvárosi lépcsőház, vagy egy elátkozott hivatal névtábláit böngészőnk, esetleg a napilapok hír- és hirdetési rovatait olvasnánk. Ezeket a hétköznapi és ezért hiteles véletleneket kamatoztatja, s ezzel nemcsak nevetést kelt, hanem hangulatot teremt, sőt környezetet is rajzol.

Szívesen tanult Rejtőtől, de amit tanult tőle, azt a mai valóságra szabta, mindennapjainkra aktualizálta. (Allah Akbár mint főváros, Almáspart mint ország, Abortusz szigetek, Kelet-Valhallah, Mohamedánia, Rágós Misszionárius Csúcs, Tam-Tamdob Szolgálat Külföldi adásai satöbbi). Ritka leleményességre valló neveivel teszi meg a kezdő lépéseket egy tipikus Moldova-Rottenbiller utcai szatirikus közársaság megteremtésére, amibe majdhogynem belefér az egész mai magyar és nemzetközi valóság. E nevek mindjárt az első szembeszökő irányító, tájékoztató táblák ebben a komikus labirintusban. Szatirikusan megrajzolt intézményeinek, szervezeteinek a nevében komikus fantáziája talán még jobban érvényesül, mint a személynevekben. Több lehetősége nyílik az asszociációk korlátlan kibontakoztatására, képtelen ellentmondások kipattintására. S jóval több társadalomkritikai tartalmat tud kifejteni bennük. Intézményneveiben kísért még a személyi kultusz névadó szokása, élökről is neveznek el intézeteket. Az író szatírái ugyanis történelmünk több jelentős szakaszát karikírozzák, érzékeltetik a múltból máig ható erőket is. Ezekben a komikus intézménynevekben a nevetéskeltés sokféle eszközt alkalmazza, a furcsa, bizarr, ellentmondásos, össze nem illő megannyi változatát. A szokatlan hangzások mellett logikai képtelenségek, ésszerűtlenségek fokozzák a szatirikus hatást: Noch József Művek, Gumikutya és Gumimacska Tröszt, Néballd Richárd Zeneművészeti Központ, Néballd Richárd Aranytambura díj, Lakinger Béla Zeneművészeti Központ, Állami Trévi kutakat Kezelő Vállalat, Nehodoma József Külkereskedelmi Bank „Csuvik Sámuel Szülészeti Klinika satöbbi.

Az intézmények, földrajzi nevek, egyéb megnevezések másik típusában a fogalmak összetársításából eredő nyilvánvaló abszurdum kelt komikus-szatirikus hatást. Országos Pangáselhárító Bizottság, Lóhús és Lózsír Értékesítő Központ, Orchidea Rúzkészítő Szövetkezet, Próféta képző Főiskola, Spartacus Vörös Kefe Egyesület, vagy Kinyilatkoztatástani előadások. Olykor rejtett képzettársítások fokozzák a nevetségességet és a degradációt persze: Abádszalóki Rakétatámaszpont. Mindezek aprócska szakmai fogások, csakhogy Moldova szakadatlanul ontja ezeket, s ez meghatározója lesz szatirikus írásművészetének. Olykor parányi, olykor nagyobb méretű képtelen, groteszk sűrítvényeiben a mai valóságra jellemző, tehát aktuális jelenségek a bürokrácia, a fontoskodás, a nagyképűség, a képmutatás, a körmönfont gazdasági visszaélések, ravasz kis politikai szélhámoskodások, a közvéleményt félrevezető mesterkedések lepleződnek le. Nevetségessé teszi bennük társadalmunk némely egyedének erkölcsi és tudati elmaradottságát. Persze, korántsem veszi mindig tömény-véresre a dolgokat, szabad teret enged játékos képzeletének is, ha úgy tetszik Rejtő módján.

Apró, önálló komikus szerkezetek

Az intézmény- és földrajzi nevek komikus szerkezeteihez hasonló egyéb ötletek is gyakoriak szövegében. Ezek egy része talán harsányabb, képtelenebb, játékosabb is olykor, mint a nevéké. Részai a cselekménynek, a karcolat vagy a kisregény tulajdonképpen mondanivalóját szolgálják, de önmagukban is megállják a helyüket, van helyi értékük, önmagukért való komikus hatásuk. Ilyenek például: a „Tejbegriz kakaóoldattal, Simonyi óbester módra; rúzsból és púderből lovat előállítani; A Népszínház utcai bolhák fölélénkültek a ciánkálító, az indiánok nyilmérgeitől pedig pocakot eresztettek.” Szívesen iktat be képeibe képtelen anakronizmusokat: „Elintézem, hogy helyet kapj a Babel felé induló legközelebbi menetrendszerű cethalban”. E szerkezetek indirekt módon szatirikus szerepet nyernek:

„Magas eszmeiségű vezércikk balettek; adjon U Thant úrnak egy tolltartót a propaganda keretünkéből; föületlen gyereket a panaszirodába” — alkalmazni.

Kedveli a érzékletes, fantasztikus képbe torkolló szatirikus szerkezetet: „Még a csecsemőket is csakából etették, a hadseregnormák szerint a gyerekek vacsorára babot kaptak, aminek az lett a következménye, hogy a szoros guminadrág visszafogta a szellentésnél keletkező gázokat, felfúvódott, akár a léggömb, és a szerencsétlen csecsemők reggelre felszálltak a plafonra, úgy kellett őket lehalászni lepkehálóval.”

Váratlan fordulatok komikuma az apró-szerkezetekben

Az észlelt esztelenséget, oktalanságot, szemforgatást, sunyi csalafintaságokat váratlan meglepetésekre és degradációra kiélezett szerkezetekben leplezi le. „A szövetségi kapitány azonnal lemondott, de később a saját felkérésére újból elfoglalta a tisztségét.” E váratlan fordulatra és degradációs önellentmondásra épülő szerkezeti elv bonyolultabb változatai arra is alkalmasak, hogy súlyos, a társadalomra, a közösségre veszélyes magatartásformákat is kifigurázzanak. „Ez a különbség egyáltalán nem érződött a kórházi bánásmódon, az igazgató főorvos éppoly lelkiismeretesen kezelte Nyiregyházynét, mint Kovácsnét a portás... A vajúdás egyszerre kezdődött a két nőnél. A várt súlyos komplikációk nem maradtak el, a főorvos egyetemi tanárokból álló konzíliumot hívott össze, és a portás is megkérdezte az egyik kertésztől, hogy kell császárt metszeni.” A két részlet szerkezete hasonlít egymásra. Mindkettőben a bevezető mondat pozitív tételt állít föl, ami látszólag mindkét szülőanyára érvényes, a következő mondat azonban egyértelműsíti azt a kivételezett asszonyra, anélkül, hogy a másiktól megvonná a hasonló bánásmód lehetőségét, de a harmadik mondat hirtelen fordulattal meglepetést, csalódást, degradációt kelt. És ez a váratlan degradáció tartalmazza a szatirikus leleplezést. A szerkezetismétlés esetleges monotoniját azonban föloldja más természetű komikus elemmel. A második változatban a végső csattanót egy nyelvi ügytelenséggel teszi változatossá — a császármetszésből kreált császárt metszeni komikus képzelettel. Ez a képzelet is hangsúlyosítja a két nő helyzete közti, szatírába kívánczozó ellentétet.

E váratlan fordulatokban gyakran az ésszerűség látszatába rejtett képtelenségeket, abszurd önellentmondásokat alkalmaz. Ezek igen jellemzőek egész szatirikus szemléletére. „Akciói mindig áttörtek, kivéve azokat az eseteket, amikor az ellenség menetközben lefizette Müllert, akkor villámgyorsan átállt, és visszaverte saját támadását.”

Szatirikus rejtett célzások és szurka-piszkák, tuskák

Írásművészetét átszövik reflexiószerű szatirikus szerkezetei, a komikus hatású allúziók, komikus kétértelműségek, vagy annak látszó kijelentések. Moldova írásai egész menetükben szatirikusak, de véleményének kimondására, summázására gyakran alkalmazza a célzások, allúziók, utalások, szurka-piszkák sűrítményeit, amelyek nem föltétlenül függenek össze a szöveg központi mondanivalójával. Ez a sziporkázó és vagdalkozó szatirikus eljárás emlékeztet a pesti újság-kroki és kabarékonferansz módszerre, amelynek hagyománya gazdag irodalmunkban. Mikszáth éppenúgy gyakorolta, mint Ágai Adolf vagy Tolnai Lajos, Gábor Andor mint Karinthy Frigyes, Nagy Endre, Kellér Dezső vagy Sándor György. Moldova e célzás és szurka-piszka elemeket lazán köti be a szatíra szövetébe. Rendszerint summázatok, amiket valamelyik szereplője szájába ad, de az a jellemzőjük, hogy bárki és bármilyen körülmények között (különböző szöveggörnyezetben), elmondhatná őket, igazságtartalmuk s komikus hatásuk mérséklődése nélkül. Gyakran valamiféle parodisztikus formában bontakoznak ki ezek az allúziók, esetleg egyértelműen az író

reflexiói, summázatai, amit egyes szám első személyében vállal magára. Néhány példa ezekre: „Bárkit is kineveznek fővéleményezővé, az abban a pillanatban elvesztí a véleményét, és teljesen mindegy mi volt az a vélemény.”

„Mikor Sasgátit a Hadsereg elbocsájtotta a kötelékéből, szabad választást engedtek neki, hogy a sportmozgalomban vagy a külkereskedelemben kíván-e elhelyezkedni.” Utal ezzel arra a gyakorlatra, hogy a csődöt mondó „kádereket” az élet néhány kevésbé fontosnak tartott területére teszik felre, ahol azonban ugyanúgy kártevéknykednek, mint korábban. Ezek a kifelé szórt célzások azonban nem ártanak a mű egységének; hiszen nem, vagy csak ritkán szigorúan szerkesztett epikus műfajról van szó. Moldova történeteiben elsődleges a satíra, a társadalomkritika, s a novella, a kisregény műforma ennek van alárendelve. Minden irányba vagdalkozó satirikus sziporkái tehát egy magatartás következetes megnyilvánulásai.

A satirikus tüskék és célzások imponáló stilisztikai-formai gazdagsággal áradnak. Alkalmazza a metonímia, a névcseré alfajainak komikus változatait. „Mikor az utolsó részlegvezető is helyet foglalt, összesen ötszázharminckét év kitöltött vagy felfüggesztett börtönbüntetés ült a kisasztal mellett...” Raffináltan alkalmazza rejtett célásaiban a hivatalos nyelv eufemizmusát: „Az ügyet, hivatalból, szigorú titoktartással kezelték az illetékes hatóságok feltételezhetően el akarták kerülni a feltűnést, talán attól tartottak, hogy mások is megragadják a lehetőséget, és házasságon kívül született gyermekük apjaként különféle gépeket: kombájnokat, bulldózereket, porszívókat jelölnek meg”. Az eddigi altatgató, bőbeszédű, terpeszkedő kifejezésekkel terhelt stílus paródiájára csap rá tehát a képtelen fordulattal.

A hírközlő stílus bőbeszédűségének a parodizálása alkalmas arra, hogy mondanivalójához enyhén nevetséges szöveggörnyezetet teremtsen: „Egész felszerelése két cintányérből és egy törött hangvillából állt, személyi állománya pedig egyetlen mérnökből, aki nemcsak vezette a kísérleteket, de saját kezűleg volt kénytelen összeverni a cintányérokat is.” A fontoskodó, aprólékos leltározás mellett, a hivataloskodó nyelvi eufemizmus (személyi állománya) és a pleonazmus (saját kezűleg) dúsítja a komikumot.

A már korábban is említett szurka-piszka típus a szereplő véleményét tükrözi, helyzetét satirizálja, satirikus bizonyítványt állít ki mindazokról, akiket a figura megjelölt: („Különben is mit tett értünk ez a jövő nemzedék, hogy joga volna áldozatokat követelni tőlünk?”, „Mert legalább Kossuth-díjat nem kérek azért, mert elloptam egy gyárat”). Változata a szurka-piszkának, amikor egy fantasztikus helyzet teremtette viszonylagosság szolgáltatja satirikus töltetét. A beszélő disznót beutalják SZOT-üdülésre, aholis: „nem bírta elviselni társai (az emberek Sz. K. megj.) ápolatlan nehéz szagát, éjszakai durrogatásaikat, részeg hányásaikat”. Ősi satírai fogás állapot és ember között teremteni párhuzamot, amiből az ember alávalósága világlik ki. E részlet másik mondata már nem az üdülőket, hanem az üdültetést gúnyolja: „Belátom, hogy a tömeges üdültetésnél engednünk kell hiányzó igényeinkből”.

A satirikus tüskék jó részét stílusparódiába bújtatta. A sajtó, a televízió, a rádió, a hivatalok és hivatalosságok megnyilatkozásait parodizálja, de úgy, hogy a szemléletüket, gondolkodásmódjuk banalitását, közhelyszerűségét teszi nevetségessé. És persze téveszméiket is. Karikirozza például a különböző előjogokat és megkülönböztetéseket, amelyeket némelyek élveznek a mindenkinek egyenlőséget ígérő jelszavak, s alkotmányosság ellenére. Ilyenek a „megbízhatósági kategóriák”, amelyek befolyásolhatják az egyetemi főlvételeket: „Évi egy millió forint jövedelmen felül. Bármilyen ajánlást kaphat, országhatáron fel nem tartóztatható, vezető állású elvtársak kivételével bárkit kritizálhat, évi két halálos gázolás, egy liliomtiprás engedélyezve. Sajtóban nem támadható. Emberhúst nem ehet.” E szöveg egy hivatalos fogalmazvány kategórikus stílusát idézi, de mondandója éppen a törvényellenes és törvényenkívüli, de némely egyén és szervezet által elnézően megítélt gyakorlatot bírálja.

Stílusparódia, mint magatartás-szatíra

Írásaiban sok a parodisztikus elem, ami azért meglepő, mert alig tűnik ez föl olvasásuk közben. Mivel azonban a hivatali, intézményi és közemberi magatartások és gondolkodásmódok mechanizmusait, merev oktalanságait szatirizálja szakadatlanul, ez paródiamódszer kézenfekvő és hatásos a legtöbb esetben. A bürokrácia és döntésképtelenség szatíráját a tisztviselő szájába adja, de úgy, hogy a figura parodizálja önmagát: „Kis Lucullus megvakarta a fejét, elővette az egyetlen mondatot, melyből még sosem lett baj: Tudja mit? Adja meg a címét, majd értesítjük.” Vagy: „A következmények igazolták, milyen helyesen határoztunk, mikor nem határoztunk semmit.” A stílusparódia alkalmas szatirikus jellemábrázolásra. A vezetőállásban levő főkonstruktőr banalitásai lénye tökéletes ürességét és alantasságát tükrözik: „— Csak ne legyünk olyan maximalisták, Balaskó elvtárs! A mi népünk elvesztette a muhi csatát, a mohácsi vészt, az első és a második világháborút, ezek után legyünk nagyon elégedettek, ha minden dolgozónk gyerekének a kezébe egy fakutját tudunk adni.”

A hangvétel, a szöveg ismerős – a közelmúlt magyar demagóg politikusainak a stílusa hangzik vissza, s utalás is arra, hogy miért volt szükség deheroizálásra, s a baljós magyar múlt szakadatlan főlhánytorgatására. De folytassuk: „— Hallgatlak Balaskó elvtárs!...” „Nincs mit csodálkozni ezen, Balaskó elvtárs. A kispolgári önzés és haszonlesés, a harmadikutas szájtátiság és az individualista kivagyiság bűzhödött mocsara vesz körül bennünket még a saját barlangunkban is.” A dogmatikus korszak stílusa ez, Bacsó *Tanú* című filmjének a párbeszédei csengenek benne: „Mi vér vagyunk a te véredből, hús vagyunk a te húsbodból, és esküszöm neked, hogy az én családom, akarom mondani beosztottjaim, egy emberként állunk ki a gumimuskáti mellett. Csak egyet mondj nekem, Balaskó elvtárs, kemény és kérlelhetetlen proletár színtességgel, hogy jó-e nekünk proletároknak a gumimuskáti? Nincs benne valami átkozott burzsoá szemfényvesztés, mely a bűzhödött kispolgári mocsár malmára hajtja a vizet?” E szövegek már bonyolultabb szatirikus szerkezetek. Megtalálható bennük a komikus stílus megannyi eszköze, főleg a terpeszkedő kifejezések, a dagályosság, a közhelyek, a nyelvi klisék használata, s persze a tautológia és végső csattanóként a képzavar is. Fontos szerepet játszik írásai-ban a tökéletesen megmerevedett és tárgyilagosságát elvesztett bürokrata (Krasznern), aki politikai érdemeivel takarózik, csak azért, hogy társadalomra közvesztélyes tevékenységét tovább folytathassa. Az efféle — különböző emberi torzulások-ban szenvedő — figurákkal tele vannak Moldova szatírái.

Játékos, képtelen elemek és komikus köpetek, hülyéskedések.

Ne riadjunk vissza a legutóbbi nem éppen szalonképes kifejezésektől. Moldova szatirikus hangvétele magától értetődően természetes és közönségesen hétköznapi. Ha van és pedig van kuriális humor, kávéházi humor, aszfalt-humor, akkor van lelátói-szurkolói, talponállói, szerelőcsarnoki, vásártéri, s talán ferencavagy józsefvárosi humor is. Amíg Rejtő Jenő zseniális fantáziával ugyan, de csak mímelte az apacs-szellemességet, addig Moldova otthon érzi magát ezekben a körökben (de jó munkás környezetben is), de e rétegek egynémely képviselőjének otromba és szellemtelen, ordenáré-borgőzös, fantáziaszegény szövegezését persze nem szabad sem lelátói, sem anyagmozgatói, sem osztály-humornak fölminősíteni. Moldova a lelátók és talponállók humoros megnyilatkozásaiból nem föltétlenül szalonképességük, hanem találó képi megfogalmazásuk, eredeti szellemességük, nyelvi képzelőerejük alapján választotta ki a legjobb ötleteket, jellemzéseket. De nemcsak azokat. E társadalmi rétegek, csoportok egészséges és „alulról jövő” kritikai szellemét és magatartását is át tudta menteni írásaiba. Am ezt sem erőlteti. Olykor a poén kedvéért is megereszt egy-egy komikus képben gazdag, de társadalomkritikát nem tartalmazó mondatot.

Ezek az „aranyköpések”: „Mit röhögnek okos Mikulások?”, szójátékok: „mi a különbség szervita rend és rendszervita között?” „Egy katonai szállítmányba nem tehetünk bele mindent, mint Mari néni a tökösmákos rétesbe”, köznépi alkalmazású nyelvi klisék: „a stadion televolt törött aranylábakkal”, kiszólások: „Mesteredző? Lepedőben forgassák a feleségemet, ha ez ért a futballhoz”, „Amit te tanulsz, azt én már régen elfelejtettem”, „a parasztok szóhasználata szerint a gyalogbolha térdelve ette meg őket”, „Ez az, Professor! Látni, hogy maga nem kártyán nyerte a diplomáját!” s komikus képkombinációk: „ő a józsefvárosi kéjgázdemizsonos óriás démon” változatossága színesíti a szöveget, növeli a komikus hatást.

Még közismert viccekből is szívesen átvesz fordulatokat: „mit keres ez itt, mikor kint a vágóhidak üresek?” E mondás, a kávézunk, kávézunk és a temetők meg üresek?, illetve a feketézünk, feketézünk és a börtönök meg üresek viccekre rimel, de az író a vicc-szerkezetet használja csak föl, s azt is átalakítja.

Köznapi és köznyelvi komikus forrásoknak kell tekintenünk azokat a mulatóságosnak szánt ötleteket is, amelyek — Moldova művészete talán elbírja — igénytelenségükkel, mondhatni lapos közhelyszerűségükkel némiképp elütnek az író eredeti, s szípkázó leleményeitől. „...a francia hidrogénbombák helyett a francia sexbombákat tanulmányozták...”, a nehéz víz előállításával kapcsolatban: „be-lerakták a vízbe mindazt a nehézséget, amit a negyedik emeleten lakók nyaranta belekivántak...”. „...az atomtelep hasadóanyagokat rendelt... az anyagellátó szerv asztallapokat küldött... — Dehát ezek nem hasadó anyagok! — Nem? Könyököljön csak rájuk!” Ilyen közhelynek kell tartanunk azt az ötletet, hogy az elefántot kinevezik porcelánbolt igazgatónak, vagy: „elitta a fizetését s nálunk kért politikai menedékjogot a felesége elől...”, ez utóbbi szinte az anyósviccek szintjén van.

Ugyancsak a kevésbé szárnyaló humorfajta körébe sorolhatók be a magyar vonatkozású, degradáló megjegyzések. Az elmúlt évtizedekben kialakult egy sajátos köznépi rossz reflex, főleg a félművelt sznob körökben, amely a „magyar” jelzőt eleve komikus leminősítésként fogja föl a deheroizálás hatására, nemzeti öngúnnyá átalakulva. E magyar-gúnyoló megjegyzések, s magatartások mögött azonban nem ritkán a népi demokrácia és a szocializmus jelenségeinek a komikus degradációja húzódik meg, mivel egy-egy negatív mozzanat minősítője nem lehetett az, hogy ez is, az is „szocialista”, közismert okok miatt, — lett belőle hát: „magyar”. Moldova nem fogadva el ugyan ezt a szemléletet, de néha átveszi ennek a konvencionális komikum-pótló közhelyeit: „A túró a világpiacon körülbelül pariban áll a forinttal...”, „Önök nem foglalkoznak olyan frívól ötletekkel, mint a színésznők mellének a biztosítása! — U Thant túlbecsüli ezt a tényt, nyilván nem látta még a mi színésznőinket...” „Magyarországra mint minden, a háború is csak később jutott el...” „A helyzetet végül is a magyar tenorista mentette meg. Énekelni ugyan ő sem tudott, de nála a közönsége ezt már megszokta.” „Ezeknek a légváraknak a tervezését a szakma specialistái, a magyar közgazdasági szakértők végezték.”

E summázatfajták, tüskék, lehet, hogy tartalmaznak némi igazságot, de felületes általánosításuk mindenképpen rontja kritikai hitelüket, hiszen a jelenségek bírálatába olyan szempontot vezet be, amelynek nem lehet köze a hibához. (S provinciálisan ítélkezik, nem hasonlítja össze a megfelelő hazai és külföldi jelenségeket.) Ezekből a kritikai szurka-pizskákból hiányzik a megszokott moldovai leleményesség, a kritikai telitalálat, s az igényesség. Csakhogy sokezernyi szípkája között ezek a fáradt ötletek elenyésznek, s inkább csak kor-közhelytörténeti dokumentumok, s nem írói karakterjegyként foghatók föl.

Ugyanakkor szándékos blödlíjei, kihívó, provokatív hülyéskedései, képtelenségei alkalmas színező elemei szatirikus stílusának. A komikus hangulatok legkülönbözőbb változataival játszik, kerüli az egyhangúságot.

Írásművészete azért hat egységesnek és valóságlátása meggyőzőnek, mert azok a logikai szerkezetek, amelyek kicsiben jellemzik stílusépítkezését, jellemzik nagyban is szatirikus szemléletét. Azt értem ezen, hogy írásainak átfogó alapötletei ugyanolyan komikus szerkezetek lényegében, mint a fentebb bemutatott apró részlet-ötletek. Ezek közül is a legjellemzőbb rá a valóság visszájára fordításának, kifordításának ama változata, amely tulajdonképpen hihető, elképzelhető, mégis képtelenségnek látszik. Ugyanakkor el is gondolkoztat. Kénytelenek vagyunk beismerni, nem mindig a realitás állja útját ezeknek a visszájára fordításoknak, hanem a megcsontosodott hétköznapi előítélet.

Már a parányi komikus szerkezetekben is megfigyelhettük, hogy a fordított cselekvések, fordított történések fontos eszközei szatirikus leleplezésének. „A házmester a sikeres akciók után többnyire éjfél körül ért haza, kapukulcsot nem vitt magával — ez túlságosan kinyomta volna a zsebét —, hanem kicsöngette valamelyik lakót. Ezekben az esetekben is szigorúan betartotta az előírásokat: a kaput nyitó lakótól nem fogadott el többet éjfélig egy, éjfél után pedig két forintnál.”

Erre a fordított alaphelyzetre épül a Magyar atom csattanója is: „A bomba fölrobbant, de nem tett kárt az épületben, sőt a robbanás helyén egy új ház nőtt ki a földből. Később megállapították, hogy a technikusok fordítva nézték a különböző tervrajzokat, fordítva szerelték be az alkatrészeket, így lett a magyar atom-bombából építőipari világszabadalom.”

A fordított viselkedés miatt bekövetkező meglepetés igen gyakori az indirekt célzásokat tartalmazó apró szerkezetek között is. „Egy villát vett fönt a hegyekben, egyet a Duna, egyet a Balaton partján, mindegyikbe külön televíziót, mert hozzátartozott a kényelméhez és kulturális igényességéhez, hogy minden este leül a készülék elé, s nem nyitja ki.” E példa sorolható a rejtett célzások csoportjába is természetesen, hiszen a televízió rossz műsorait éri találat. De mivel ez a téma legalább olyan közhely, mint a Házkezelőség vagy a vendéglátóipar, csak a kritika igényes formája, körmönfont kivitelezése fogadtatja el velünk. És czúttal is a fordított cselekvésen múlik a dolog.

Ez a kifordítottság, megfordítottság jellemzi átfogóbb ötleteit, amiket gyakran a képtelenségig, az abszurdumig megperdit. Hasonló elvre épül *A tilalomtábla* is. Snepf Ágoston, ismeretlen nevű gyermekbarát egy táblát állítat: „Ezen a mezőségen játszadozó gyermekeket foglalatosságukban megzavarni szigorúan tilos!” fölirattal. Ahelyett, hogy a táblára az lenne fölírva: itt játszani, labdázni, nevetni, sikoltozni, kergetőzni, füre lépni szigorúan tilos — amihez a köztudat hozzáidomult. A tábla fölírata idővel változik, s egy házmester diktatorikus hajlamainak lesz köbevésett parancsa. S megint moldovai furfang: nem a házmesteri magatartás, hanem a társadalom gyermekellenes mentalitása a szatíra lényegi tárgya. Mint ahogyan a *Rottenbiller utca 93/A Alkotmányos Köztársaság* sem a Házkezelőség kritikája, hanem középületeink elhanyagoltsága ürügyén egy nemzetközi diplomáciai, s politikai persziflázs, töménytelen szatirikus tuskével mindennapjaink szatirizálására. Nem mintha a szatírák másodlagos szándékú allúziói nem találnának célba. Tehát a tömbházmesteri szervezet, amely bár csődöt mondott, s mindenki tudja ezt, de terjed, méltó szatírára. Indokolt a Házkezelőségek karikírozása is, hiszen a szűk lehetőségek sem mentik a rossz, felelőtlen vezetést és az intézményeket, s mivel nem mentik, szurka-piszkáinak megvan az indoklásuk. Ettől a kettős és kétértelmű indoklástól válik szatíra-író-művészete oly izgalmassá és lenyűgözővé.

A másik fantasztikum-típus a hétköznapi realitásból bontakozik ki, s végződik olyan képtelenségben, ami viszont szatirikus tartalmát tekintve hiteles. Ilyen *Az elátkozott hivatal*, a szolgálalkúség és a személyi kultusz szatirikus jelképe. És ilyen a *Gumikutya* című kisregénye. Képtelenség, hogy ellopnak egy teljes gyárat, de közéleti és hivatali realitás, hogy valóságos érdekszövetkezet alakul e tény eltitkolására. E műfaj terjedelme megengedi, hogy alakokat is teremtsen. Mindenek-

előtt Balaskót, ezt a „pozitív hőst” kell említenünk. Ködevő, szélmalomharcot folytató Don Quijote-i figura, a vele összeütköző, egyáltalán nem képzeletbeli szörnyekkel szemben. A nepotizmus, a csoport- és buliszellem, a sikkasztás, a közvagyon prédálása, a bürokrácia, satöbbi, satöbbi bontakozik ki szatirikusan s a valóság úgy válik egyre fantasztikusabbá, hogy regénybe foglalt hitelességéből mit sem vesz.

A harmadik fantasztikum-fajta az irodalmi hagyományokat követi. Ezekben tényleges képtelenségek a satíra katalizátorai. Az *Egy boldog számítógép* vagy *A beszélő dísznő* abszurd alapötlete semmiféle módon nem közelíthető a valósághoz önmagában, de az ötlet végigjáratása a hitelesen megfogalmazott és visszatükrözött valóságban, alkalmas arra, hogy e valóság ellentmondásait, főleg álnokságait, erkölcsi meghasonlásait leleplezze.

Játékosság és a mesebeli vágyak teljesítése

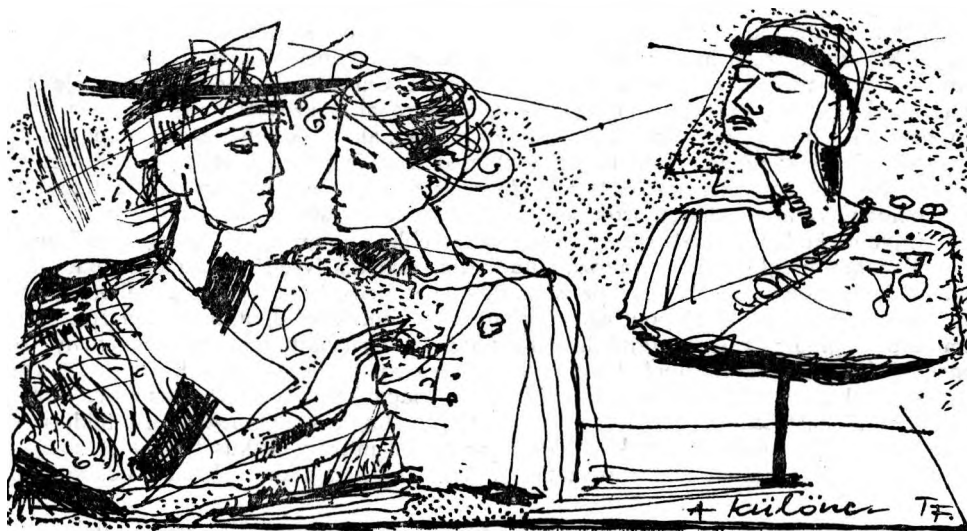
Képelete elrugaszkodik a képtelenségekig és ugyanakkor megmarad a legközségesebb valóság realitásai között. Történeteiben nem ritka a mesei elem, az önmagáért való játszadozás az ötletekkel, s néha a lehetőségekkel. Mi lenne, ha egy reggelen a Klauzál téri lakók arra ébrednének, hogy a házsorok egyik fele amerikai, másik fele szovjet zóna? Mi lenne, ha egy pesti bérház kikiáltaná a függetlenséget és olyan önálló diplomáciai létet kezdene élni, mint a száz milliós népek? Mi lenne, ha a magyar edző csodacsapattal térne haza Afrikából, amelynek játékosai kivétel nélkül intelligens majmok? H. Kovács kocsmái ábrándozásai és háryjánoskodásai rokonszenvesek nekünk egyszerű olvasóknak, s rokonszenvesek valójában az írónak is, mert ő is szívesen engedi szabadjára képzeletét azokon a pályákon, amiket csetlő-botló hősei, antihősei, s olvasói járattak be álmodozásaikkal és vágyakozásaikkal. Moldova világában minden lehetséges, a futballzsonglőr majom éppen úgy mint a művelt rebolha. A nyers és könyörtelenül megfogalmazott valósághoz nemcsak a kudarcok, a fölsülések, a gonosz intrikák és sunyi visszaélések, kemény ostobaságok és félelmek, hanem a parttalan vágyak beteljesülése is hozzátartozik. Aztán, hogy ezeknek a beteljesüléseknek mindig van szatirikus fonákjuk, az már megintcsak a moldovai szatirikus szemlélet velejárója. Ettől válig vastag kötetnyire gyarapodó szatirikus életműve (tényleges életműve egy töredéke), korunk szatirikus enciklopédiájává, amelybe szorgalmasan írja a címszavakat.

Hagyományt folytató tevékenysége

Tartozik-e valahová Moldova szatirikus írásművészete? Megjelölhető-e az az irányzat, az az író, akihez közelállónak érezzük őt? Nehéz erre megnyugtatóan válaszolni, már csak azért is, mert aki szatírákat ír, s szatirikusan méri föl a valóságot, már a módszer és a magatartás specifikumai miatt is közel áll valamilyen irányzathoz, s íróhoz. Moldova talán csak annyiban különbözik a hozzá hasonló törekvésű írotársaktól, hogy sok irányba tájékozódik, s sokfelől kér és kap inspirációkat. Gazdag képelete és groteszk látásmódra való hajlama a világirodalom legjobb szatirikusainak ihlető hatását sejteti. Természetszerűleg a Swift képviselte irányzat írói között kellene keresnünk a rokonokat. De általában ilyesféle leszűkített kapcsolatról aligha beszélhetünk. Egy-egy ötletében, egy-egy megoldásában ráérzünk Dürrenmatt, Bulgakov vagy Čapek inspirációjára. Az elmeegógyintézeti bolondok gúnyájában rejtőző feltalálók azonban más következtetésekre engednek jutni sorsuk tanulságaival mint Dürrenmattéi. Ez a vízió pedig: „Hamarosan nyilvánvalóvá vált a zaj oka. Az ég alján, a felhők között megjelent mindenki, akinek valami köze volt a gyár ellopásához. Noch félelmetes helikopterén, Lágymányosi is az íróasztalán, tolvaj munkások állami anyagból összefuszított légi bicik-

likén. Ahogy repültek a „Gumikutya és Gumimacska Tröszt” felé, számuk nőttön-nőtt, valósággal elsötétítették az eget, de a munkás arcán nem látszott félelem”, a *Mester és Margaréta* egyik vízióját juttatja eszünkbe. Am Moldova látásmódjának Bulgakovéval való rokonsága több is, kevesebb is ennél a néhány idézetbe rögzíthető adatnál. A rebolhák szaporodása a szalamandrákat juttatja eszünkbe, de a negyven esztendő alatt megváltozott külpolitikai viszonyoknak megfelelően, merőben más következtetésekkel. Mózes viszontagságai a lektorátuson, vagy a házmester mindennap kiosztott pofonjai a sorbanállók között, s a könnyűekkel dolgozó munkások Karinthy ötleteire emlékeztetnek. Moldova azonban most is a maga mondanivalójához alakítja a kiosztásra kerülő napi pofon fejadagok történetét. Kellér Dezső kabaréjában szerepelt már Rottenbiller utcai köztársaságféle, s a *Veréb is madárban* a dollár és általában a valuta iránti közhódolat motívuma. Utánanézhethetnénk rokonítható-e vele Gerald Durrell, Northcote Parkinson, vagy Jerome K. Jerome, esetleg Wodehouse? Egy és másban minden bizonynyal. Mindezekből legföljebb csak arra következtethetünk, hogy Moldova átéli a széles skálájú irodalmi hagyományokat és meri vállalni őket. Egy-egy apró ötlettel tisztelleg olvasmányélményei előtt: „Írónak nem tudom, milyen vagyok — mint olvasó a legjobbakk közé tartozom.”

De lényegtelen is, hogy kik ihlették meg szatirikus világa kialakítása közben. Hiszen lehetséges, sőt tán valóságos is, hogy sok ötlete párhuzamosan keletkezett másokéval, s pusztán az a tény befolyásolta ötleteik rokoníthatóságát, hogy ő is, más is, itt és most, s azonos emberi megfontolások alapján írt szatirikus véleményyt a bennünket környező világról. Ezek a parányi rokonítások azonban jók arra, hogy jelzik, az író természetesen és magától értetődően tudja beleilleszteni nagyon is eredeti szatirikus művészetét, komikus fantáziáját a magyar és a nemzetközi szatirikus hagyományba. Mintegy manifestálva ezzel aényt, hogy annak a környezetnek, annak a társadalmi rétegnek a humorával amit ő műveiben megszólaltat, hozzájárul a magyar szatirikus hagyományok gyarapításához. És azért hiteles és meggyőző ez a hozzájárulás, mert nem kérkedik a merőben más-ként és mást akarás programjával.

KRIMI A RAKÉTA REGÉNYÚJSÁGBAN

*Bata Imre, Béládi Miklós, Sükösd Mihály
és Szabó B. István beszélgetése*

BÉLÁDI MIKLÓS: Nem szentségtörés-e, hogy az irodalomnak eme komoly csarnokában, a Kossuth klub termében, ahol Németh László, Illyés Gyula, Nagy László, Sütő András és mások művei hangzanak el és ahol már oly sok nevezetes, ünnepi esemény zajlott le – ezen a helyen most a krimiről akarunk beszélgetni? Az irodalomnak egy olyan területéről, ágaról, amelyet a legjobb akarattal sem tekinthetünk maradandó értékek hordozójának. Joggal kérdezhetnék tőlünk, hogy jön a csizma az asztalra, hogy kerülhet a krimi a Kossuth klubba és a rádió nyilvánossága elé? Bár megváltozott körülötte a felvevő társadalmi környezet, az irodalom nálunk változatlanul nagyon komoly dolog, a nemzeti kultúra nagy értéke, eszmék és eszmények tárháza, blaszfémia lenne, ha a krimi ezzel az irodalommal hoznánk valamiképpen kapcsolatba. Ilyen veszély azonban aligha fenyeget bennünket, mert bár a kriminek rengeteg fogyasztója van, azon túl, hogy esetleg olvassuk, igazában nem veszünk róla tudomást, kirekesztjük az irodalomnak ezt a részét irodalmi érdeklődési körünkől. Igen jellemző, hogy a mi irodalomtörténetünk és kritikánk úgyszólván egy sornyi figyelmet nem szentel a kriminek s csak legújabbban kezd vele foglalkozni az olvasás-szociológia. (Kivételnek számít annak a Hankiss Jánosnak a detektívregényről írott régi könyve, aki nemcsak a modern komparatistikának, hanem az irodalom-szociológiának is egyik hazai úttörője volt. Keszthelyi Tibor kiválóan tájékoztató munkájára, *A detektívtörténet anatómiájára* még nem hivatkozhattunk, beszélgetésünk után jelent meg.)

Lehet, az irodalomtörténetnek nem is feladata, hogy a krimivel foglalkozzék, a tárgykör jellegzetesen az irodalom-szociológia hatáskörébe esik. A kritika azonban néha-néha rávethetné a tekintetét, s erre most két dolog készíthetné. Az egyik az, hogy a kriminek óriási az olvasótábora – egyetlen adat megvilágítja, miként is áll a krimi és az irodalom viszonya. 1978-ban Agatha Christie-nek négy könyve jelent meg, majdnem 400 ezer példányban, egyenként tehát hozzávetőleg százezezer példányban, míg ugyanezen időben Móricz Zsigmondnak öt könyve látott napvilágot, egyenként 44 ezer példányban. Ez az adat még nem is jellemzi elég érzékletesen a magas irodalom és a krimi között húzódó szakadékot, mert Móricz változatlanul a nagy példányszámban kiadott írók sorába tartozik. A másik ok, ami miatt a krimire most figyelni kellene – azt a krimi és a lazán ehhez a műfajhoz kapcsolódó könyvek jellegében megfigyelhető változás indokolja. A detektívregény régebbi típusának írója vállalta, hogy sekélyes eszközökkel dolgozik, hogy kész műfaji panelekkel bonyolítja a történetet, középpontban a mindentudó detektívvvel, akinek agyafúrtsága, bámulatos logikája, rejtvényfejtő intelligenciája a legsűrűbb bűnügyi szövevényt is képes átvilágítani és fölfejteti. Ez a fajta krimi a romantikából nőtt ki, illetve a romantika eszközeit, látásmódját használta fel a maga céljaira s alkalomadtán a romantikus titokzatosságot vegyítette a realiztikus-logikus nyomozás, esetfelderítés hétköznapi elemével. Az új krimi ezzel szemben antiromantikus fogantatású, igazodik az igazi irodalom mai irányzatainak eszközhasználatához, kisebb adagokban

* A TIT és a rádió közös műsora. Az itt közölt szöveg a rádióban elhangzott beszélgetés stílusosan javított változata.

méri a rejtélyt és titokzatosságot, elveti a rémtörténetet, valószerűsége törekszik – voltaképpen a társadalomábrázoló regények panelesíthető, sematizálható vívmányait éli fel. A fordulat nagyjából G. Simenon, R. Chandler, Ed McBain regényeiben zajlott le. A kriminek ma már a valóságábrázolás és a lélektani elemzés megtevesztő köntösét kell magára öltenie, ha sikeres akar lenni – a rémtörténet vagy a bűnügy nagy rejtélye az idők folyamán unalmassá és önparodisztikussá hígult, a mai olvasó szemében Sherlock Holmes nyomozói zsenialitása helyenként átfordul önmaga ellentétébe és a mesterdetektív olykor komikusan nagyképű figuraként jelenik meg előttünk, amint fortélyos logikáját összevetjük Maigret vagy Marlowe közepszerű hétköznapiságával. Míg a régi krimi és a vele rokon regényforma azzal biztosította külön helyét és nyerte el az olvasók rokonszenvét, hogy gátlástalanul túlfeszítette a kalandorságot és titokzatosságot, a mai krimi megokolt hitelességgel igyekszik találni anyagát; arra törekszik, hogy lehetőleg minden részletnek valóságsgaza legyen, mert a krimisztori csak ezzel a megtevesztő valóságfedezettel körülfonva adható el. Az új krimi deromantizált és intellektualizált műfajjá alakult át a jó szima'ú szerzők mesteri iparosmunkájában, akik hatásosabban képviselik a kiadók érdekeit és körmönfontabb módszerekkel csalják lépére az olvasókat.

A ponyvairodalom virágkorát élte nálunk is a két háború közötti időben, de a krimi sem akkor, sem napjainkban nem tudott gyökeret verni irodalmunkban. A bűnözésről nálunk nem krimit, hanem szociográfiát lehet írni. Krimiből importra szorultunk, így ha erről a műfajról beszélünk, akkor ennek a regénytípusnak nyugaton termett és magyarra fordított darabjait citálhatjuk példa gyanánt. Ezek a könyvek beépültek a hazai olvasási kultúrába s ha ehhez hozzávesszük, hogy a film, tévé, színház révén egyik-másik adaptált világsikerű krimi mily sok fogyasztóra talált nálunk is, talán nem lesz túlzás, ha röviden foglalkozunk az irodalomnak eme szórakoztatásra szánt műfajával is. Nem az a célunk, hogy kiátkozzuk a krimit, de úgy hiszem, nem is azért jöttünk össze, hogy a dicséretét zengjük. Tárgyilagosan próbálunk foglalkozni vele, mint tömegfogyasztásra készült írásos formájú élvezeti cikkekkkel.

SÜKÖSD MIHÁLY: Nem először töröm a fejem azon, hogy a kriminek valamilyen hevenyészett meghatározási kísérletét adjam. Nem nagyon sikerült ez idáig, most sem álthatom magamat, hogy sikeres leszek. Egy valamiben bizonyos lennék: a krimi az *alkalmazott irodalom* műfajába tartozik (majd igyekszem két-három mondatral értelmezni, mit értek az alkalmazott irodalom fogalmán). Ha pusztán az elnevezésből indulunk ki, a krimi, mint tudjuk, bűnügyi történet, legalábbis napjainkig nagy általánosságban az volt. Olyan történet tehát, amelynek a középpontjában valamilyen bűneset áll, és amely bűneset megoldásra kerül, illetve, ha nincs is egyértelmű megoldás, a regény végén valamilyen lezárás következik. Mit értenék azon, hogy az alkalmazott irodalom? Ahol éles határvonalat kell húznunk az úgynevezett magas irodalom regényműfaja és a bűnügyi történet regényműfaja között, a következő: semmiféle bűnügyi irodalom, sem a tegnapi, sem a tegnapi, sem a legmaibb, nem ismeri azt a típusú katarzist, amelyet minden regény ismer, és ami a regényirodalomnak, mint tudjuk, a nélkülözhetetlen velejárója. Mármost mindaz, amit eddig, még egyszer aláhúzom, hogy igen hevenyészve mondtam, az egy ponton már itt feltétlenül tágítható és tágítandó. Amikor bűnügyi történetet mondok krimi gyanánt, akkor rögtön hozzá kell tennem, hogy napjainkban éppen ez a *bűnügyi* fogalom tágul ki és alakul át. A hagyományos bűnügyi történet napjaink krimi irodalmában egyre inkább keveredik egyfajta tényirodalommal, tényregénytípussal, ez az, amit ma leginkább megfigyelhetünk.

SZABÓ B. ISTVÁN: Sükösd Mihály alkalmazott irodalomnak nevezte a krimit, az én meghatározási kísérletem, előrebocsátom: krimipárti, de mégis talán szigorúbbnak tűnik. Úgy tartom, hogy: a *krimi olvasmány, de nem irodalom*. Az *olvasmány* fogalmát, persze, nagyon pozitív értelemben használom. Véleményem szerint a krimi-olvasmány a logikai játékok körében helyezkedik el, olyan logikai játék, amelyet olvasás útján játszhat végig a játész. Tehát e tekintetben közelebb áll a „Kicsoda? kicsoda?” játékhöz vagy éppen a nagyon magas szellemi szintű sakk-

hoz, mint az igazi irodalomhoz. Úgy is fogalmazhatnám ezt a meghatározást, hogy az igazi krimi – amelyet én, mint játékot, pártolok – *nem lehet igazán jó irodalom*; és megfordítva: az igazi irodalom nem lehet igazán jó krimi. Az egyik nagyon fontos elválasztóra Sükösd Mihály már felhívta a figyelmet, a *katarzis* fogalmára, mint a művészet, az irodalom alaptörvényére. Ezzel szemben a krimi törvényszerűségei mind *művészetén kívüli törvényszerűségek logikai törvényszerűségei*. Már azé a krimié, amelyik betartja a saját törvényeit.

A másik lényeges elválasztó fogalom a Lukáctól szintén jól ismert *különösség* fogalma. A krimiben a különösség nem játszhat szerepet, éppen azért, mert logikai törvényszerűségeknek kell alárendelnie a történetét. Az igazi irodalomban viszont a különösségnek kell megjelennie, nem elegendő, hogy mechanikus-logikai törvényszerűségek működjenek benne.

Éppen ezért: a krimi általában nem tartom veszélyesnek az igazi irodalomra nézve, hiszen nem ugyanazon a terepen helyezkedik el, nem konkurenciája az irodalomnak, kivéve azokat az újabban tapasztalható eseteket, amikor határsértéseket követ el a krimi; álruhában, igazi irodalomnak álcázza magát, azt a megtévesztő látszatot kelti, hogy az igazi irodalom élményét nyújtja az olvasónak.

BATA IMRE: A krimi magyar vonatkozású történetére vonatkozóan azt mondhatjuk, hogy itt még inkább meglátszik, hogy a krimi nem irodalom, és soha nem tartott lényegi összeköttetést az irodalommal, még annyira sem, mint azt a világ-irodalom néha-néha klasszikusan példázza. Mintha a magyar irodalom olyan igényes volna, hogy a kriminek még vissza se köszön. Ezzel szemben áll az a tény, hogy a televízió egy-egy krimije a képernyő elé parancsolja az országot, valamennyi lakóját, még az íróját is. S ez akkor is így volt, amikor még nem volt televízió, s nem vált oly nyilvánvalóvá az, hogy krimi, detektívregényt mindenki szívesen olvas, aki olvasni tud; az is, aki különben nem olvasója az irodalomnak, meg az is, mint Babits Mihály, aki nemcsak nagy írója, de nagy olvasója is volt az irodalomnak. A két háború közti magyar faluvilágban az iskolát alighagyta legénykének már volt könyvtára: félszáznyi darabja a hatfilléres Friss Újság Regénytárból. De az is érdekes volna, ha kinyomoznánk, kik írták ezeknek a sorozatoknak az egyes darbjait. Azt kell ugyanis mondanunk, hogy ezek az olcsó könyvek igen olcsón voltak megírva is.

Mikor aztán – a negyvenes évek elején – a népműveltség, a közműveltség, egyfajta romantikus koncepciója diadalmaskodott, és az akkori miniszterelnökség ügykörében megszervezték az úgynevezett ponyvalektorátust, felszámolták a ponyvakiadást, illetve annak helyére olyan olcsó könyvtárakat szerveztek, mint a Magyar Klasszikusok, mint azt a sorozatot, amelynek mellékleteként a „Röptében a világ körül” című művelődéstörténeti, ismeretterjesztő irodalom jelentkezett. Kérdés azonban, hogy ez a vállalkozássorozat ellensúlyozni, pótolni tudta-e a krimi, a detektívregényt, általában mondva a ponyvát. Mert azt ugyan nem adták ki ez időtől fogva, de csak annál nagyobb lett a becsülete a már kiadottnak.

Hasonlóképp volt ez az ötvenes évek elején. Akkor is egy romantikus népművelési koncepció jegyében iktatták ki a krimi-ponyvát a könyvkiadásból, és akkor is nagy maradt az értéke az ócskapiacon. Nagykönyvtárak krimigyűjteményei, az Országos Széchényi Könyvtár krimi-ponyva gyűjteménye például – akkoriban kezdtek megfogyatkozni. A debreceni Zsibogón vagy a pesti ócskapiacon nagy becsre lett a krimi-antikváriumoknak. Akkor is olvasták a krimi-ponyvát, amikor a könyvkiadás nem felelt a krimiolvasói igénynek.

Nem arról van szó tehát, hogy a ponyva híjával megneimesedik az olvasási kultúra. Irodalomnak és krimi-ponyvának nem létezik egymást kizáró, tagadó hatása. Az irodalom olvasója azzal még nem romlik meg, ha krimi olvas, és a krimi szerelmeseiből is lehet az irodalomnak olvasója. Más és más igény kielégítéséről van szó. S ha az irodalommal kapcsolatban a jó minőség igénye a kizárólagos, felvethetjük a jó minőség kérdését a krimi-ponyvával kapcsolatban is.

BÉLÁDI MIKLÓS: A krimi olvasmány, de nem irodalom – ez azért találó

meghatározás, mert nem a témára, hanem a téma kidolgozásának a módjára teszi a hangsúlyt és ilyenformán különbözteti meg a bűnügyi irodalmat az irodalomtól. Ha ugyanis csak arra figyelnénk, hogy az elbeszélés és regény középpontjában egy gonoszított leírása és annak kinyomozása áll, máris megszorítást alkalmazhatnánk s kötelezően el kellene mondanunk, hogy, természetesen, nem gondoltunk közben Shakespeare-re, Poe-ra, Victor Hugóra, Dosztojevszkijre és más klasszikusra. A krimi mindenekelőtt az jellemzi, hogy az irodalmi értékrangsor alacsonyabb szintjén helyezkedik el – nagyon kevés kivétellel (a regénygyáros Simenon Maigret-történetei is egy kaptafára készültek, habár akad néhány kiváló regénye; igaz, azoknak meg nem Maigret a főszereplőjük). A krimi, legyen bár az írójuk gyakorlott, ügyes tollforgató, viszonylag szűk körben kénytelen mozogni s a szerző mesterségbeli jártassága csak ezen a körön belül érvényesülhet. Bűntény, a bűnös üldözése, az esemény rekonstrukciója a nyomozás során, a félrevezető nyomok után a célravezető nyomok felderítése – ezeket az előzetesen föllálitott sablonokat legfeljebb kivételesen kerülheti meg a krimi írója. A műfaj követelményei megkötik a krimi előállító szerző kezét; bár talán más oldalról meg éppen megkönnyítik a helyzetét: az alapsztorit kell kitalálnia, aztán kevéske húst rakni a történet csontvázára s némi leleménnyel mozgásba lendíthető a gépezet.

A bűnügyi irodalom persze túl tág gyűjtőfogalom ahhoz, hogy csak úgy általában beszéljünk a krimiről – ennek a műfajnak is megvan a története.

SZABÓ B. ISTVÁN: Hogy hol keressük, s hol találjuk a krimi „őseit”, hogy mikor született a krimi, erről még a szakirodalomban is igen különböző megállapításokat lehet olvasni, egészen a végletekig: Shakespeare-ig, az antik görög drámáig vagy a Bibliáig visszamenően. A modern értelemben vett krimi prototípusa valószínűleg Angliában jött létre egy bizonyos W. Godwin nevű író tollán, aki előbb írta meg egy gyilkossági történetnek a végét, majd – a máig szokásos módon – visszafelé gombolyította a megoldás szálait. Ez a könyv: „Caleb Williams kalandjai” a 18. század végén, 1794-ben jelent meg, de akkor még nem teremtett világsívatot. A következő nagy lépés: 1828-ban Franciaországban kiadták F. E. Vidocq, egy hivatásos nyomozó emlékiratait. A legigazibb, nagy megszületése ennek az olvasmánytípusnak azonban, a múlt század végén, pontosabban 1887-ben volt, amikor Conan Doyle kiadta Angliában az első Sherlock Holmes-történetet. Az volt a modern krimi igazi születése, és érdekes módon, szinte mindjárt a csúcson született meg. Ma is olvassák a Sherlock Holmes-történeteket, és azt hiszem, hogy máig sem nagyon tudták meghaladni azok olvasókat lebilincselő játékának az érdekességét és, mint játéknak, a szabályszerűségét. Óriási volt, mint köztudott, a közönséghatás. Doyle többször is elveszejtette Sherlock Holmest, hogy megszabaduljon tőle, de a rajongó olvasók nem engedték, még a halálból is fel kellett támasztani a tisztánlátás, a győzedelmes logika, a természettudományos műveltség birtokában lévő detektív alakját. Bizonyára hozzájárult a sikerhez, hogy a Sherlock Holmes-történetek az elsők a krimik történetében, amelyek az olvasók aktív részvételére is számítanak a játékban. Ezután már nagyobb léptekkel haladva: 1899-ben Amerikában, a „modern világban” megszületik Nick Carter. Hangsúlyozandó a kriminek játék és nem művészet jellegét – érdemes megemlíteni, hogy Nick Carter nem is egy író műve, hőse, hanem egy csapaté, a logikai játék szervezésére összeállt csapaté, azaz három-négy szerző írta a Nick Carter-történeteket. Majd egy következő állomás e század elején, 1907-ben: Leblanc Arsène Lupinben, akit a televízió képernyőin, meg filmekben ma is láthatunk, megteremti az elegáns, nagyvilági bűnözőt, s ezzel a krimi egyik fontos elágazásának, a gengszter-történeteknek vagy gengszter-regényeknek az őseit is létrehozza. S ebben a században aztán szinte áttekinthetetlenül elburjánzott ez a műfaj. 1921-ben megjelent pl. Agatha Christie első könyve, és azt követte vagy nyolcvan, a mai könyvkiadásokig, mindenütt a világon. Magyarországon is. 1929-re esett G. Simenon és a ma is népszerű Maigret felügyelő fellépése, ahol van megint egy lényeges újítás, nevezetesen az, hogy Maigret felügyelő a környezet megismerésében véli föltalálni a megfejtendő rejtvények, a gyilkosságok in-

dító okait. 1930-ban ismét színre lép egy mai „ismerős”: Simon Templar, az „Angyal”, L. Charteris köteteiben. 1939-ben R. Chandler feltűnésével – a lexikonok szerint – véget ér a klasszikus, rejtvényfejtő játék-krimik korszaka. És aztán a legutóbbi évtizedekben, elsősorban az Egyesült Államokban, de máshol is, megjelenik az ún. kemény krimi, a *suspense* irodalom, a szorongás, az önmagáért érdekesítés, a nyugtalanság, sőt az agresszivitás irodalma, amelynek a horrortól a gengszter-történetekig, a sci-fi-ig és a tény-krimikig nagyon sok elágazása népszerű ma is.

SÜKÖSD MIHÁLY: Én csak pár mondatot tennék hozzá Szabó B. István iménti miniatűr krimitörténetéhez. Azt hiszem, nem véletlen, hogy az, amit klasszikus kriminek mondunk, a XIX. század második felében, és éppen Angliában született meg. Ennek két előfeltétele volt. Egyrészt az akkori legfejlettebb nagyvárosi társadalom. Ahhoz a klasszikus bűnügyi történethez, amelyet Conan Doyle és nyomában többen létrehoztak, az akkori London kellett, az akkori Anglia kellett, a világ legfejlettebb nagyvárosa, és ami ezzel együtt jár, kellett hozzá a mai értelemben vett nagyvárosi bűnözés. Egyetlen eszmétörténeti párhuzam. Gondoljuk meg, hogy ugyanabból a klasszikus kapitalista nagyvárosi, londoni élményanyagból merített Dickens nem egyszer, pl. a *Twist Olivér*ben, amelyből aztán a Sherlock Holmes-történetek napvilágot láttak. És ezzel párhuzamosan, a XIX. század második fele az az irodalomtörténeti pillanat, amikor a klasszikus regényirodalom és a klasszikus detektívregényirodalom útjai élesen elkülönülnek egymástól.

BATA IMRE: Ha a krimi, a detektívregény stb. valamiben mégis azonosítható az irodalommal, akkor az az írás technikája, a mesterség az, amiben azonosítható. Ha krimiről van szó, akkor alkalmazott irodalomról beszélhetünk. Azért szorulunk mi krimiből, detektívregényből jobbra importra, mert nálunk az irodalomban úgy alakult a munkamegosztás, hogy a lektűrre még csak-csak futja, de többre, másra nem. Ahhoz, hogy magyar krimi, detektívregény is lehessen, bravúros mesterekre volna szükség az irodalomban, akik akár jövedelmi megfontolásból, de bravúros írástechnikájuk révén könnyen és bőven termelnék a krimi és a többi. Nálunk azonban az író bravúros technikája híján ezt már azért sem teszi, mert nem kívánja rossz hírbe keverni magát.

De nemcsak az író hiányzik a krimitermeléshez, hiányzik az a szubkultúra is, amely a krimi nemcsak olvassa, de a nyersanyagot szolgáltatja is hozzá. Nálunk egyetlen nagyváros van, ahol van némi alvilág, nekünk nincs Sziciliánk és maffiánk, s hol vannak a betyárok is, akik a múlt században még a népköltészetet – a balladát – is áthatották jelenvoltukkal. A legjobb magyar bűnügyi történet Móricz Zsigmond *Forró mezőjé*, de abban meg éppen fordítva folyik a nyomozás, mint a nyugati detektívregényben. A *Forró mezők* bűnesetében minden nyomozati tényező arra törekszik, hogy ami történt, valamiképp ki ne derüljön.

Mind a harmincas-negyvenes években, mind az ötvenes évek elején, ma is hiányzik irodalmunkból a magasrendű írástechnika, az avval járó energiafelesleg, és társadalmunkból – szerencsére – az a bűnügyi bonyodalom, amely a krimitermeléshez kell. Úgy vélem, hogy a krimi, a bűnügyi történet stb. annak a kapitalista társadalomnak a terméke, amely nálunk sose tudott igazán kifejlődni. Amiben az is benne van, hogy a polgári demokráciát se gyakorolhatta a magyar társadalom, és semmi nem úgy alakult a szellemi életben sem, ahogy a polgári társadalmakban. Azokban hamar térhez jutottak bizonyos szellemi elképzelések, olyan eszmék, amik hamar tudtak népszerűsödni, mint például a pszichológia. Amikor a pszichológia áthatotta a társadalom egészét, akkor a krimi szerzője boldogan alkalmazta azt, s így a krimi nemcsak jelen lehetett, de még fejlődhetett is, mint fejlődik a mai napig.

BÉLADI MIKLÓS: Ideje, hogy e kissé hosszúra nyúlt bevezető után rátérjünk tulajdonképpen tárgyunkra, a Rakéta Regényújságban közölt folytatásos krimikre. A Rakétát nem kell bemutatni, mindenki ismeri, kiváló régi és mai novellákat közöl, számos klasszikust is, mindig ügyelve arra, hogy az írások sorában helyet

kapjanak a nehézség nélkül olvasható, nemesen szórakoztató elbeszélések is. A jó ítélettel kiválasztott krimi folytatásokban adja az olvasó kezébe, közöttük több mai világsiker.

Esett már szó arról, hogy a mai krimi új arcot vett fel, módszert és hangot változtatott; igényesebb lett, nagyobb mesterségbeli tudással készül. Vegyük sorra a Rakétában közölt regényeket s máris előttünk áll a krimi új típusa, amely a szó eredeti értelmében nem is tekinthető igazában detektívregénynek. A következőkre gondolok elsősorban: *Keresztapa*, *A Keselyű hat napja*, *Repülőtér*, *Fehér cápa*, de említhetném a mostanában megjelent *Kómát* is. A *Fehér cápa* kivételével mindegyikben megtaláljuk a bűntényt, a bűnözést, a kegyetlen és agyafúrt módon kitervelt gaztettek sorát, ám egyiknek sem detektív a főhőse. Emellett más különbségeket is felfedezhetünk, de ez a legszembeütőbb. Szerb Antal még a kor lovagjának nevezte a mesterdetektívet; úgy látszik, ennek a szerepnek végeszakadt, Szent Grál magányos lovagja helyébe másvalami lépett. Hogy mi is igazában, megtudhatjuk ezekből az idézőjelbe tett krimikből, amelyek félig nevezhetők kriminek – valójában a kaland, a horror és a társadalomábrázolás motívumaiból összerázott keverék-műfajnak tekinthetők.

SÜKÖSD MIHÁLY: Az idézőjelet én talán még nyomatékosabban tenném ki, mint Béládi Miklós. Ha ezeket a taláalomra összeválogatott címeket, műveket átnézzük, akkor a szó hagyományos értelmében vett kriminek legfeljebb a *Keresztapa* minősíthető, az is a kriminek azon alfajához tartozik, amelyet társadalmi gengszter-történetnek szoktunk mondani. Magánvéleményem szerint mindmáig a *Keresztapa* a legkiemelkedőbb alkalmazott irodalom, amely a maffiák történetét dolgozza fel. *A Keselyű hat napja* már átvezet ahhoz a hatvanas-hetvenes évek fordulójára kialakult krimiműfajhoz, amely ma a legkorszerűbbnek látszik, leginkább népszerű. Miről szól ez? Többnyire arról, hogy a középpontban nem bűneset, nem bűntörténet áll, hanem egy a hétköznapi ember előtt többé-kevésbé rejtett, háttérben meghúzódó szervezetnek a működése. *A Keselyű hat napja* esetében a CIA-nak a valamennyiünk számára ismeretlen és ebben a könyvben, illetve a belőle készült szintén kiváló filmben roppant nagy tárgyi tudással létrehozott működése. Ugyanide társítható Haley *Repülőtere*, amelyben a hagyományos krimiizgalom nem játszik elsődleges szerepet, hiszen ott az izgalom annyi, hogy felrobban-e a repülőgép, vagy nem robban-e fel. Itt megint egy szervezetnek, egy struktúrának a rendkívül aprólékos leírását kapjuk. A *Fehér cápa* megint más műfaj: csak a legtágabb értelemben vett krimi, inkább átmenet ahhoz, amit rémtörténetnek, horror történetnek mondhatunk. Szóval nagy itt a választék. Azzal fejezném be ezt a töredékes gondolatmenetet, hogy ha statisztikailag megnézzük, a hatvanas-hetvenes években készült krimik döntő többsége, és a legértékesebb vonulata az, amit úgy próbáltam jellemezni, hogy nem bűneset, hanem valamilyen szervezetnek a mechanizmusa áll a történet középpontjában.

SZABÓ B. ISTVÁN: Ezekhez az újfajta krimikhez, – vagy talán nem is krimikhez –, amelyeket Sükösd Mihály említett, szeretnék egy-két mondatot hozzáfűzni. A *Keresztapa*hoz kapcsolódva: a filmet, amelyet én is nagyon jónak tartok, nemcsak pénzügyi okokból nem mutattuk be eddig Magyarországon. Van emögött egy talán végig nem vitatott vitakérdés is. Nevezetesen az, hogy ezek az újfajta „krimik” abban is különböznek a régebbiektől, hogy itt nem a bűnüldöző, nem a detektív a főhős. Nagyon igaz, ahogy Bata Imre mondta, hogy a romantikához kapcsolódik ez az egész olvasmányélmény, és, mint tudjuk, a romantikának egyik fontos eleme, hogy az olvasó rokonszenve a cselekvő hőst kíséri. Tehát fontos, hogy milyen hős van cselekvésben. És ennél az ágnál, amelyiknek a *Keresztapa* az egyik kitűnő darabja, itt már a maffiavezér, a gengszter van cselekvésben, egyáltalán nem is látjuk a vele szemben fellépő erőket, legfeljebb csak konkurrens maffiákban. Ez így csak akkor fogadható el, csak akkor nem tekinthető társadalmilag károsnak, hogyha maga a maffia működése rávilágít annak a társadalmi berendezkedésnek a „maffia voltára”, annak a társadalomnak a bűnösségére, amely ezeket a mecha-

nizmusokat, – ahogy Sükösd Mihály helyesen elemezte –, létrehozta, sőt nemcsak lehetségessé, de szinte szukszszerűvé tette és teszi. A *Keresztapa* – szerintem – erre is rávilágít, így a regény kiadását vagy a film bemutatását én nem ellenezném. De ez a szemléleti kérdés más művekben is megjelenik, pl. a *Bonnie és Clyde* című filmben, amit nagy sikerrel játszik a Filmmúzeum, amely a cselekvő hőst, akivel „együtt megy” a néző, lényegében egy tömeggyilkosban teremti meg, igen motíváltan.

Ami pedig a tény-krimiket illeti, tehát a *Keselyűt*, vagy a *Repülőtér* címűt: itt a Rakétának én javára írnám azt is, hogy nem egyszer ugyanazt az olvasói érdeklődést és hatást tudja felkelteni valódi tények közlésével. Így pl. a közelmúltban a Moro gyilkosság históriája, vagy még korábban a Baader–Meinhoff-féle csoport tevékenykedése és titokzatos öngyilkossága, és így tovább, azt gondolom, hogy az olvasóban olvasás-szociológiaiag legalábbis ugyanazt az olvasmányélményt kelthetik, mint pl. a *Repülőtér*, vagy mondjuk a CIA működését oly hitelesnek tetsző, jó krimi-olvasmányba átemelő művek kelthetnek, mint a *Keselyű*.

BATA IMRE: Nagyon böcs vállalkozásnak tartom, hogy a Rakéta Regényújság krimivel csalogatja magához az olvasót, s a krimi mellett valódi irodalmat is kínál. Ez nem árukapcsolás. Arukapcsolásnak ugyanis azt nevezhetjük, amikor a szükséghez a bővít, a felesleget kapcsolják. A Rakéta Regényújság krimije nem bővli, s a krimi nemcsak kell az embereknek, de ha megfontoljuk, szükségük is van rá.

Éppen a *Repülőtér* kapcsán jut eszembe, hogy micsoda tárgyi információ-mennyiséghez juthat általa az olvasó. Nem mindenkinek jut osztályrészéül, hogy egy modern óriásgep és egy monumentális repülőér belvilágát megismerhesse; aligha bárkinek is az olvasók közt, aki ezt a bonyolult munkaszervezetet áttekinthetné. A *Repülőtér* révén olyan ismeretekhez jutunk, amik ugyan feleslegesek számunkra, de azért szükségesek is. Mert nem a repülés és a repülőtér számít, hanem az összetett szervezet, a bonyolultság, vagyis a bonyodalom. A bonyodalom bizonyos határon túl éppúgy romantikus, mint az a tény, hogy távoli világokba avat bennünket be az író. A maffia is azért érdekes, mert távoli, titokzatos világ, s az ilyen távoli, romantikus történeteket szereti a közönség. De csak egyfelől romantikus a *Repülőtér*, a *Keresztapa*, másfelől viszont éppen a közelsége ragad meg. A krimi szerzője ugyanis nemcsak a bűnügybe avat be, hanem abba az életkörbe is, ahol a bűn megeshk.

Mindezzel azt akarom jelezni, hogy a Rakéta Regényújság végre világszínvonalú krimivel, bűnügyi történettel szolgál a közönségnek, nem úgy, mint a két háború közti hatfilléres Regénytár például, amely valóban bővít adott. Más a krimi és más az irodalom lényegi vonatkozásban, de a jó minőség a krimiben is számít. És ahogy a harmincas években bővli jutott a nagyközönségnek krimiből, semmi nem jutott az irodalomból. A Rakéta Regényújság nagyközönsége jó krimit kap, ahogy ugyanott megkapja a jó irodalmat is. Más az irodalom és más a krimi, de ahogy az irodalom is lehet rossz, a krimi is lehet a maga nemében jó.

SZABÓ B. ISTVÁN: Amit Bata Imre mondott, szeretném én is megtoldani egy mondattal a Rakétára vonatkozóan. Véleményem szerint az utóbbi évtized magyar kiadáspolitikájának az egyik legszerencsésebb és legfontosabb lépése volt a Rakéta megindítása, mintegy hat évvel ezelőtt. Úgy is fogalmazhatnám, hogy olvasásszociológiai ismereteinknek végre egy logikus és következetes gyakorlattá váltása valósult meg a Rakétában, amelynek szándékait igazolja a példányszám is, igazolja az olvasottsága és népszerűsége is. Teljesen egyetértek azzal, hogy a Rakétában természetesen helyen van a krimi, alkalmasint külalakjában is; ebben a regényújság formában kevésbé öltözhethet irodalmi áruhába, mint hogyha könyvtalokban jelenik meg. Egyedül abban nem hiszek, és gondolom, hogy nem is ez a Rakéta feladata, hogy a krimivel az igazi, értékes irodalomhoz vezetné el az olvasót. Az én véleményem szerint a kriminek kb. ugyanolyan helye van a Rakéta regényújságban, mint a keresztretjtvénynek.

BÉLÁDI MIKLÓS: Igaz lehet, hogy a krimi általában nem csinál konkurrenciát

a komoly irodalomnak, mindaddig, amíg a krimi és az irodalom elkülönül egymástól és világosan megkülönböztethető, hogy egy-egy könyv az írásbeli kultúra melyik részén helyezkedik el. Ha azonban a krimi kilép abból az erkölcsi hierarchiarendszerből, amelyben a törvényt képviselő detektív és a büntetést érdemlő bűnöző szembenállása szabta meg az értékek arányát, új helyzettel találjuk magunkat szemben. Ezt látjuk a *Keresztapában*, kisebb mértékben *A Keselyű hat napjában*: az erkölcsi világrend megfordítását. Komoly gondot azért okoz ez a regénytípus, mert megtévesztő külsőben jelenik meg: mindkét regény ugyanis jó regény, nem lehet kézlegyintéssel napirendre térni fölötte. A *Keresztapa* a maffia szociológiáját, szervezeti felépítését és működését tárja az olvasó elé; valójában azt, hogy a társadalom egyetlen vonását, a mindenáron való pénzszerzés embertelen formáját rajzolja meg izgalmas történet formájában. Az író annyi valóságanyagot kever bele a történetbe, oly lélegzetelállító ügyességgel adagolja a szociális motivációt, a családi összetartozás érzését, a szexet a legvéresebb kegyetlenséggel, hogy a gyanútlan olvasó a címszereplőnek és családjának a sorsát rokonszenvvel követi nyomon. A könyv szadizmussal és ocsmánysággal tömi az olvasó fejét s noha tudjuk, hogy az író célja nem ennek az elaljasult világnak a megszerettetése, hanem az ettől való elrettentés – mégis, itt létrejön valami kevert hatás, aminek bűvköréből csak az vághatja ki magát, aki átlát az ilyen típusú regények kétélű mesterfogásain.

Hadd idézzem itt Németh László egyik írásának néhány mondatát a *Megmentett gondolatokból*, nem a krimiről szólunk, de egynémelyik megállapítását erre a műfajra is vonatkoztathatjuk. A mai irodalom egy része – írja Németh László – még a művészi szempontból védhető is, veszélyes circulus vitiosusba lépett a kor hibáival: a dolce viták leleplezik az ifjúság kicsapongását, de kedvet is csinálnak hozzá, börtönbe juttatják a vasút-rablót, de még furfangosabb tervek gyártására készítik a fantáziát, elszörnnyednek a kegyetlenségen, de nem az elszörnnyedést, a kegyetlenséget oltják tovább, beviszik az emberek szívébe a cinizmust. Az irodalomnak nem az a célja, hogy a veszélyt, mint rossz közérzetet, bénaságot költöztesse belénk. Eddig a nem szó szerinti idézet. Itt az a kérdés vetődik föl tehát, amire már Szabó B. István utalt, s amiről sok évvel ezelőtt egy amerikai film bemutatása kapcsán sajtóvita is folyt. A mai krimi egynémelyike, ennyit elismerhetünk, fölötébb ravasz, kétszínű alkotásnak tekinthető. Nem kétséges, hogy a *Keresztapa* maffia-ellenes könyv, s nem tesz különbséget a maffia szembenálló csoportjai között. Ám ha egyszerű leleplezése lenne ennek a hatalmas vagyonú alvilágnak, nem érne el olyan hatást kritikájával, mint azzal, hogy az egyik csoportot látszólag kitünteti rokonszenvével; vagyis, ha nem tenne úgy, mintha az egyik fél oldalán több igazság lenne, mint a másikon. Az író másik ravasz fogása a kegyetlenség bemutatásánál érhető tetten. A válogatott kegyetlenségek rajzában, mely elriasztó, megfélemlítő, de idegborzoló is egyben. A *Keresztapa* szerzője elsőrangúan ért ahhoz, hogy hogyan, milyen eszközökkel lehet az olvasót sokkszerű hatások sorozatával lenyűgözni.

BATA IMRE: Nem az a gond, hogy a krimiben a kegyetlenség van ábrázolva, hanem inkább az, hogy olyan értékrend érvényesül eközben, ami a deviáns, aszociális individuumot megdicsőíti; győzhet ugyan a társadalmi törvényrend, mégis úgy tűnhetik föl az olvasónak, hogy a gyilkos, a rabló – a deviáns, az aszociális – az, aki szabad, aki bátrabb mindenkinél, aki meri magát kivonni a rend világából; vagyis az az idea jut így érvényre, hogy a rend az individuum gátja, s aki lázad, annak valamiképp mégis igaza van. Pedig az individuális lét sokkal problematikusabb, szövevényesebb, mint ahogy az a gengszter, a gyilkos személyében általában manifesztálódik, ha krimiről van szó.

Mert a *Repülőtér* hőse is deviáns, de nem az számít, hanem az általa támasztott bonyodalom; s ezért az a deviáns mégis csak az, aki eldöntötte magában, hogy szabad, s úgy vet véget majd – határozza el – önnön életének, hogy közben egy repülőnyi embert ránt magával a halálba, minthogy felesége csak így juthat pénzhez... Mert ha nem lenne elhatározásában valami nemes, ha pusztán csak ön-

gyilkos örült volna ez a hős, akkor fölbillenék a mű szerkezete. Ráadásul még arra is szükség van, hogy mások is felelősek legyenek a bonyodalomért; szaporítani kell a mulasztásokat, sőt, magában az egész szerkezetben hibának kell lenni, hogy az egész szerkezet úgy működjék, amiből lehetőleg ne lehessen kibonyolódni. Az izgalomnak és az érdekességnek az érdeke diktál; ennek van alávetve minden.

Ennek a pszichológia, amelyel természetesen kitűnően bánt az író, ennek a struktúra, amely iránt ugyancsak van érzéke a szerzőnek. Mert neki bizonyosságot kell tennie arról, hogy banni tud azzal a kulturális anyaggal, amely – úgy látszik – mostmár ugyancsak része a már említett szubkultúrának. Igaz, hogy mihelyt a kulturális anyag a szubkultúra részévé válik, el is veszti szuggesztíóját. Közhelyértékű ismeret lesz belőle, s minthogy a krimiben ez van, s az olvasó – a krimi-olvasó! – is annyit hallotta, hogy a könyökén jön ki, ismét csak az érdekességnek van hatása, nem annak a kulturális ismeretnek, amelynek értékét kellő mértékben devalválta az agyonhasznátság.

SZABÓ B. ISTVÁN: Vannak veszélyes, ártó krimik, de szerintem nem elsősorban az irodalomra veszélyesek és nem az irodalomnak ártanak, hanem társadalmilag lehetnek veszélyesek. Németh Lászlónak egy óvó, aggályos figyelmeztetését idézte Bérádi Miklós, ezzel szemben, mondjuk idézhetnénk, mindenki jól ismeri, Babits Mihály jó véleményét az igazi detektívregényekről. Különbséget kell tenni a bűnügyi rejtély megoldása, az aktív detektív mellett kiálló játékos, logikus detektívregények és az agresszív, bujtogató krimik között. Szerb Antal, Németh László idézett gondolatával némiképp egybecsengően – egy meghatározott nagyon komor, nagyon feszült és sötét történelmi időben azt monda, hogy a gengszter-típek és -történetek hozzájárulnak egy olyan embertípus kialakulásához, amely állandóan a hatalom fegyveres átvételéről álmodik, és „fel a kezekkel”-t kiált a civilizációnak. A mi mai történelmi és társadalmi időnkben sem fölösleges erre a veszélyre felhívni a figyelmet, s így különböztetni meg regényben, filmben a logikai játék izgalmát az agresszivitás izgalmától.

Nem irodalmi, hanem szociológiai szempontból látom én némelyik krimist ártónak és veszélyesnek. Az irodalommal csak úgy volna konkurenciában, hogyha egy meghatározott időkontingens lenne kiszabva az olvasásra. De ilyen időkontingens nincs. Mondjuk, a Népsport újságról, amit én nagyon becsülök, szintén fölvethető lenne, hogy konkurrens az irodalomnak, mert hiszen annak az elolvasására is időt fordítunk, s ami benne van, az nem irodalom.

SÜKÖSD MIHÁLY: Itt már elhangzott egy példa, hogy tiz-tizenkét évvel ezelőtt levettek a műsorról nálunk egy amerikai filmet, melynek a naturalis kegyetlensége elborzasztó volt. Gyorsan hozzátennem, hogy ez egy igen rossz amerikai film volt, amelyet eleve tévedés volt bemutatni. Volt abban az időben másik példa is sajnos. Jónévű publicisták vetették fel, hogy miért kellett a *Rocco és fivérei* bemutatni, amikor az megrontja és szadizmusra neveli az ifjúságot. Már most a különbség igen tetemes, a *Rocco és fivérei*, mint tudjuk, ma már klasszikusnak tekinthető filmaikotás. Tehát roppant csínján kell bánnunk ilyenkor minden egyes példának a latolgatásával. Másik példa. Németh László nagy angol kortársa, a többszörös Nobel-díj aspiráns Graham Greene, egyáltalán nem szégyellte, sőt teljesen természetesnek tartotta, hogy az életműve felében szabályos krimitörténeteket írt, csak éppen egy Graham Greene tehetségével. Azt hiszem, hogy Németh László életművét betűről betűre ismerem, de nem emlékszem, hogy ő valaha egy fél mondatot is leírt volna pro vagy kontra a krimiről, ami nyilván azt jelzi, hogy nem vett a kezébe soha detektívregényt. Különböző hagyományok ezek, eltérő az angolszász irodalom és a magyar irodalom tradíciója ebben a kérdésben. Még egy utolsó példa. Eléggyé közismert, hogy Hemingway egyik legfőbb inspirátora egy ma is jelentékeny írónak és eleven olvasmányának tekinthető szerző volt, Dashiell Hammett. Hammett-től tanult Hemingway párbeszédtechnikát, Hemingway-től tanult aztán a modern angolszász krimi egyik klasszikusa, Chandler. Aki egy kicsit is ismeri Hemingway világát, az Chandlernél azonnal észreveszi a párbeszédtechnikától kezdve a brutális

motívumok kedveléséig egy sor jellemző Hemingway-eszközt és a Hemingway-eszközök használatát. Hogy az alapkérdésre megpróbáljak válaszolni, én azt hiszem, hogy valamennyiünknek, akik ilyen-olyan minőségben a krimi bírálói, olvasói, fogyasztói vagyunk (mert valamennyien, akik itt ma beszélgetünk, a krimi fogyasztói vagyunk, különben nem tudnánk erről beszélgetni), szóval nekünk is az a dolgunk, amit a *Rakéta* szerkesztői felső fokon tesznek, és amennyire megítélni tudom, a krimifilmek kiválasztói is meglehetősen magas szinten tesznek: kiválasztani az értékeket, kiválasztani azt, ami ebből az általunk körüljárt műfajból a legértékesebb, azt betenni a *Rakéta*-ba, azt játszani a moziban, arról beszélni a Kossuth klubban és a rádióban. Meg vagyok róla győződve, hogy a *Rakéta* szerkesztői krimik tucatjait olvassák el addig, amíg az éppen kiválasztott történet folytatásos közlésre kerül. Ez másként nem megy.

BÉLÁDI MIKLÓS: Egy dolgot kell már csak röviden érintenünk: lehet-e olvasásra nevelő eszköz a krimi? Az olvasás szociológiájával foglalkozó szakértők témája ez a kérdés – az, hogy betölthet-e közvetítő szerepet a népszerű irodalom, a lektűr; hozzásegíti-e fogyasztóját ahhoz, hogy később majd a komoly irodalom, a jó írók műveinek olvasója legyen belőle? Megkérdezhetjük: a krimi a nemes irodalomra vezető kalauznak tekinthetjük-e vagy olyan pótlék-olvasmánynak, amely épp az igazi irodalomhoz vezető utat zárja el az érdeklődő előtt? Kedvet csinál vagy igényeket rombol, ízlést sorvaszt? Lépcsőfok, amelyről magasabbra visz az út vagy az ízlés zsákutcája, ahonnan nem lehet továbbjutni? Ami engem illet, a válaszom tagadó: aki csak krimi, lektürt, ún. népszerű irodalmat olvas, az nemigen kap arra kedvet, hogy a szellemileg megerőltetőbb olvasmányok után nyúljon.

A kérdés tehát az, hogy tekinthetjük-e a krimi közvetítőnek, az igazi irodalom megszeretése előiskolájának?

SZABÓ B. ISTVÁN: Erre én kategórikusan nemet mondok. Én ebben nem hiszek. Olvastam én is efféle irodalomszociológusi föltételezéseket, de semmivel ezt még bebizonyítani tudtommal nem sikerült. Amint már korábban is mondtam, az én véleményem szerint a krimi egy másik szférában helyezkedik el, mint ahol az irodalom, másféle a hatása, másféle a befogadói hatása is. A *Rakéta* Regényújság egyik nagy érdemének azt tartom, hogy lehetőséget teremt arra, hogy olyan emberek, akik folytatásos krimiért veszik meg az újságot, *ettől teljesen függetlenül*, esetleg el fognak olvasni a *Rakétából* igazi irodalmat is.

A kettőnek semmiféle belső, tartalmi, szerves kapcsolata egymással nincs, erre az olvasóra egészen másképp fog hatni a krimi, mint ahogy hatni fog rá egy Dosztojevskij vagy egy Tersánszky Józsi Jenő elbeszélés.

BATA IMRE: Hogy a krimi fokozat az olvasásra való nevelődésben, azt nem lehet elfogadni akkor sem, ha olvasáskutatók állítják. Az állítás azon a félreértésen alapszik, hogy az irodalomértő is lehet krimiolvasó; de mennyivel több a krimiolvasó! Az azonban nyilvánvaló, hogy másképp olvassa a krimi az irodalomértő, mint a mániákus krimiolvasó.

Hogy melyik tudja megkülönböztetni a krimiben is a jót a rosszat? Annak, aki csak a krimi rabja, mindegy, csak lekösse őt az olvasmánya, vagyis, hogy a krimi érdekes legyen. És az érdekeség valóban nélkülözhetetlen vonása a bűnügyi históriának. De ha Babits olvasott kikapcsolódásképp detektívregényt, ott az érdekeséget logikának hívták. Kérdés, hogy az érdekesre vágyó krimiolvasó mennyire követi a történet logikáját. A jó kriminek éppúgy rétegei vannak, akár az irodalmi műnek, mert a maga határai közt az is életté van szervezve.

Arról van szó, hogy a krimi a másik krimiig lehet eljutni. És olvasója voltaképpen az irodalomban is az érdekeset keresi. Hogy a krimiben is lehet találni lélektant, strukturális rétegzettségét, az igaz, mint mondtam, de minden irodalomra emlékeztető mozzanat a krimiben csak írástechnika, csak rutin. Szuggesztív hatása nincs; a krimiben mindez bagatell, banális világértelmezés, mert csak így fér meg a minden áron való érdekes. A krimi akármilyen érdekes, mégsem Dosztojevskij írta, vagy szerényebben bánva az igénnyel, a krimi szerzőjének nem

volt dosztojevszkiji ambíciója. Így aztán a krimi izgatott ugyan, de nem zaklatott föl. Nem is volt szerzőjének más szándéka. Talán akkor tűnnék ez föl igazán, ha Poe bűnügyi novelláinak valamelyikét összehasonlítanánk egy bravúrosan megírt krimivel.

SÜKÖSD MIHÁLY: Teljes mértékben egyetértek barátaimmal abban, hogy nem nagyon hiszek egy ilyen lépcsőzetes olvasási tervben. Még nem láttam élő embert, aki mondjuk detektívregényen kezdte volna, aztán Berkesivel folytatta, aztán jött Moldova és így tovább, fel az egekbe. Irodalomszociológiai felmérést sem olvas-tam, amelyben ezt elhihetően bebizonyították volna. Egy ponton lennék hajlamos tágítani a kört. Amit én itt korábban tényirodalomnak, *non fiction*-regénynek mon-dtam, ez a legújabb krimiváltozat: erről elképzelhető, hogy éppen azért, mert rop-pant történelmi és politikai információmennyiséggel dolgozik, a maga történelmi, társadalmi, szociológiai, politikai kihívásaival, ha nem is a magas regényirodalom felé, de egyfajta kitűnő, ismeretterjesztő irodalom, memoár-irodalom, tényirodalom felé utat törhet.

BÉLÁDI MIKLÓS: Megpróbálom röviden összegezni az elhangzottakat. Min-denekelőtt néhány szót még a Rakétáról mondanék. Kiváló találmány valóban ez a regényűjság, mert nagyon nagy olvasmányéhséget elégít ki vele a kiadó és a szer-kesztő; ezt hangsúlyoznám, az olvasmányéhség kielégítését. A Rakéta egyszerre kínál az olvasónak nagyon jó, nemes irodalmat, klasszikus és mai műveket, igényes válogatásban, ehhez kapcsolja hozzá a krimi, a szórakoztató és a bűnügyi tárgyú regényeket. S azt láttuk, hogy ezek a tömegtermelészerűen előállított regények újabban sokat tanulnak a komoly irodalomtól, átvették módszereit, részint témáit és mindig törekszenek bizonyos szakmai hitelességre, reális környezet- és társa-dalomrajzra, az ábrázolt téma pontos leírására. Ezek a könyvek sokkal jobban meg-írt munkák, mint a régi ponyvák; elsőrangú mesteremberek alkotják őket. Mit nyúj-tanak ezek a regények? Észrevehetően erősödik egy tendencia, amelyről Sükösd Mihály meg mások beszéltek: teljesen valószerű, hiteles környezetrajzot adnak, még enyhe társadalomkritikát is megkockáztat némelyik, csak annyit persze, ameny-nyi nem sérti a kiadó és olvasó érdekeit. És emellett aztán bőven izgalmat, érdekes cselekményt és hozzá a hatáskeltő elemeket, erőszakot, szadizmust, borzongást, szexet és így tovább. Látnunk kell, hogy ezeknek a könyveknek nagy része nem tar-tozik az irodalomhoz, irodalompótléknak tekinthetjük őket, a manipulálás okosan, tervszerűen előállított eszközei; hasonló a szerepük, mint a gyorsan változó divat-cikkeknak, használati eszközöknek. Ravaszabbak ezek a könyvek, mint a régi pony-vák, éppen azzal, hogy jobbak, érdekesebbek, izgalmasabbak. Ezért nehezen hihető, hogy a krimi átvezető, közvetítő lépcsőt alkothat a nemes irodalomhoz; inkább elte-relő szerepet tölt be. Egyetlen módon nem jelent veszélyt, ha a komoly irodalommal együtt, amellett olvassák, vagyis ha tudjuk, hogy mit kapunk tőle, ha nem irodalom-nak, hanem időtöltésnek tekintjük: szórakozásnak, kikapcsolódásnak. Kocogni, vagy kertészkedni hasznosabb, egészségesebb dolog, de jó könyvekkel együtt, azok mel-lett krimi kézbevenni nem ártalmas, kivált nem életveszélves cselekedet. Németh László ír arról, hogy egy nagvobb írói társaságban annakidején ajánlotta, találjanak meghatározást a ponyvára. Illyés Gyula mondatát ítélték legjobbnak: ponyva az az írásmű, amelynek célja nem az igazság kiderítése, hanem a szórakoztatás. Láttuk, a krimi nem ponyva, de szerepét, helyét illetően mi is maradjunk ennyiben.

JEGYZET KATKÓ ISTVÁN KISREGÉNYEIRŐL

A történet, mely regénnyé formálódik, nem biztos, hogy megtalálja helyét a filmvásznon vagy a képernyőn – de amelyik televíziós filmnek bevált, az bizonyára beválik elbeszélésnek, vagy kisregénynek is. A jogosan emlegetett „mai témák” igazi igénylője nem a regény – hanem a film. Az író feltámaszthat olyan környezetet, melyet kevéssé, vagy egyáltalán nem ismernek olvasói, és az írott mű igazi erejét az mutatja, hogy megismerteti, amit mások nem ismernek. A filmrendezők és a színészek munkája azonban akkor a leghálásabb, ha nem a megismertetést, hanem a ráismertetést kell szolgálniok. Érthető, hogy a képernyőn a mai ember és a mai téma érvényesülhet leginkább, és a témák közül is elsősorban a városiak, hisz a történet megvalósítói is legtöbbször városban élnek, legjobban azt ismerik.

Katkó István kisregényeit, a *Háziőrizet* kivételével, előbb ismertük meg a képernyőről, mint nyomtatásból. Közülük az *Öt térfi komoly szándékkal* és az *Együtt futottunk* regénynek éppoly kerekded és érdekes, mint tv-filmnek. Legújabbban megjelent kisregényei közül kevés jót mondhatunk a *Dicső rokonom*ról, annál többet a *Háziőrizetről*. Ez egymagában arról árulkodik, hogy Katkó keresi a kifejezés, az elbeszélés hozzáillő formáit, és amikor ezt megtalálja, írásai figyelmet érdemelnek. Legszerencsésebben a *Háziőrizet* történetében valósítja meg mindazt, amire ma képes, sőt ígéri is mindazt, amire még képessé válhatik. Ennek az ígéretnek teljesítése azonban nem könnyű. Éppen azért nem könnyű, mert a filmre, tv-filmre átdolgozható történeteket szinte csak könnyen lehet szépprózában megformálni. Másszóval: ennek a műfajnak a könnyűség a legnagyobb veszélye. Különösen, ha a feladat kezdi ránevelni az író, hogy „könnyen” dolgozzék, mert neki erre magától is hajlama van.

Vajon könnyen megragadhatók-e kortársaink életének kérdései? Néha talán túl könnyen is megragadhatók, mert a mindennap kínálja őket, és még szemrehányás is érheti azokat, akik a kínálatot visszautasítják. Az időszerűség, a maiság kéz alá simulása azonban inkább akadályozza, semmint elősegíti, hogy az író a jelenségek mélyébe lásson, vagyis elérje az ábrázolás valódi teljességét, a részletből az egésze nyíló kilátást, az esetlegesben és kisszerűben a „nembelinek”, az emberi lét lényegébe vágónak érzékeltetését.

A jelen mindig érdekes, de mindig érdekesek-e a jelen hétköznapi emberei? Bármelyik kor érdekessége dokumentumszerű ábrázolásra is csábít, de az ilyen ábrázolásnak többször az esetlegesen túli jelenségekről kell lemondania. Katkó az *Együtt futottunk* fiúalakjának, a Kölyöknek sorsában időszerű témára talált: az ifjúság egyik zabolátlan rétegének testet öltött vágyálmaival ajándékozza meg hőseit, de ezért az ajándékért a Kölyöknek úgyszólván az életével kell megfizetnie. Katkó jól érzékeli az ilyen ábrázolás lehetőségeit és fegyelmезetten alkalmazkodik hozzájuk. Nem könnyelmű és nem kockáztat, mivel csaknem ösztönösen érzékeli a probléma és a főszereplő korlátozott jelentőségét. Ez az írói fegyelem és takarékoság teszi számára lehetővé, hogy szélsőséges helyzeteket és eseményeket bizonyos drámai tárgyilagossággal ábrázolhasson.

Az *Együtt futottunk*, mint írásmű mindvégig izléses és hiteles marad, sőt a mi kortársaink számára érdekes is, anélkül, hogy hőse sorsának végső kérdését feltenné. Írói erény még ennek a kérdésnek mellőzése is. Az a világ ugyanis, melyben az ilyen „hősök” élnek, és amelynek legfelső életszínvonalát, (a „márkás” kocsit, a ház-mesterlakáshoz képest fényűzőnek látszó hotelszobát stb.) a Kölyök néha el is éri: ez az áhított álomvilág a felemelkedés rendkívül korlátozott lehetőségeivel szolgál. A hamis vágyálmokat kigyomlálni nem tudjuk, de legalább az igazi szintjükre szál-

litsuk le őket. Katkó ezt megteszi, a bizonyításhoz szükséges határok betartásával teszi meg, ami az ábrázolás sikerét éppúgy biztosítja, mint e kisregény társadalmi hasznosságát is. Adósunk marad-e az író annak a folyamatnak bemutatásával, mely a szimulálásból kifejlődő valóságos neurózishoz vezet? Az *Együtt futotunk* tv-változata a Kölyök öngyilkosságával végződik, ez a kifejelet éppoly drámai, mint egvértelmű, de az ilyen kifejeletet regényben a nehezebb felépíteni.

Vannak bonyolult és kényes témák, melyeket csak a lehető legegyszerűbb, sőt naiv megoldással lehet hitelesen, tehát torzítás és hazugság nélkül ábrázolni. A *Háziörizet* ennyiben írói telitalálat. Az is bizonyos, hogy a „személyi kultusz” korszakának ezeket az elmebajos színezetű, és ugyanakkor agyafúrtan végigvitt, de mindenképpen társadalmi szégyennek minősülő cselekedeteit Katkónál őszintébben és hitelesebben kevesen tudták bemutatni. Ez az őszinteség és hitelesség az elbeszélő „én” ártatlanságán és gyanútlanágán, vagyis naivságán alapul. A professzor személyi biztonságának biztosítására kirendelt Öklös, aki revolvért fog azokra, akik védencét letartóztatják: helyzetnek éppoly drámai, mint amennyire erkölcsileg szép is. Az, ahogyan a hivatalilag kijelölt védenc egy iskolázatlan és kiműveletlen Öklös valóságos és legszemélyesebb védencévé válik, ennek a folyamatnak rajza finom és tiszta írói munka, mely mellőz minden henye és könnyelmű megoldást, miközben a legegyszerűbb módon tudja célját elérni. A *Háziörizet*nek kétségtelen írói erőnei, jó érzékkel megteremtett valódisága azonban Katkó Istvánra nem könnyű felelősséget is hárítanak. Aki az ilyen teljesítményből nem tud továbblépni, az menthetetlenül visszahanyatlik. Ámde innen továbbjutni csak fáradságosan lehet. Katkónak meg kell találnia a módját, hogy ne a hajlamaival ellentétes megoldásokat, de ugyanakkor mégse a legkönnyebben adódókat válassza.

Vészi Endre:

A TRANZITUTAS

Ha a jövő irodalomtörténészei feldolgozák majd a hetvenes évek magyar prózájának történetét, ebben a munkában bizonyára előkelő helyre sorolják Vészi Endrének az eltelt évtizedben keletkezett novelláit, kisregényeit. Vészi ugyanis prózáink tagadhatatlanul érezhető apályával ellentétben olyan teljesítményt nyújtott a jelzett időszakban, mely teljesítmény mind művészi szempontból, mind a kor lényeges emberi és társadalmi problémáit megragadó érzékenységet tekintve figyelemre méltó. Elég itt utalnunk olyan írásaira, mint a *Tériszony*, a *Kacsasült délelőtt tízkor*, a *Nyárközép csodái*, vagy az *Angi Vera* és a *Party* című kisregények, de megemlíthetnénk nagy érdeklődéssel bemutatott rádiójátékait is. Vészi bátran, hatásos művészi eszközökkel vetett fel olyan, a társadalom fejlődésének ellentmondásait jelző kérdéseket, melyek valamennyiünket nyugtalanítanak, s melyekről őszintén, mély valóságismerettel csak kevesen szóltak kortársai közül. E kérdések vállalása és írói feldolgo-

zása kétségtelenül maradandó érdeme Vészi Endre munkásságának.

Új kötete — mely tíz novellát, egy kisregényt és két hangjátékot tartalmaz — ha bizonyos értelemben közvetettebb formákban is, de a fentebb vázolt alapállásból közelíti meg a valóságot. A közvetettség abban jelentkezik, hogy az egyes írásokban az ábrázolás gyakran az ironikus groteszk, a megszokottat más értelmi perspektívába helyező abszurd felé hajlik. Ilven megoldásokkal már korábban is találkoztunk Vészi prózájában, azonban csak elvétve. Most a kötet egészére ez jellemző. Szembetűnő változás korábbi novelláihoz képest az is, hogy a cselekmény, a történet itt a végsőig, szinte már a lírára emlékeztetően sűrített. Arra törekszik, hogy a gondolati-érzelmi tényezőket a maguk összetettségében minél pontosabban, minél részletesebben kivetítse. Vészi, akinek a líra éppoly „kézenfekvő” műfaj, mint a próza, eredendő természetességgel ötvözi a kettőt. E műfajházasítás, valamint a groteszk és abszurd elemek beépítése végül is olyan lehetőségeket adnak az írónak, melyek az ábrázolást sokrétűvé, bonyolult emberi világunkat adekvátan kifejezhetővé teszik.

Ez a módszer kitűnően alkalmas arra,

hogy az író egy-egy figura megelevenítésekor a történelmi, társadalmi háttér legjellemzőbb vonásait is úgy rajzolja meg, ahogy azok az alakok cselekedeteiben, gondolkodásában jelen vannak. A Párhuzamos útítársak című novellában például a gyenge, a karrierizmusra hajlamos jellem és a kifejlődését elősegítő körülmények kettősségében ismerjük meg Máriászt, a történezt. Ez a törtető típus — tudományos címek és magas pozíció birtokában — nem is leplezi módszereit, sőt erényt kovácsol belőlük, mert érzi, hogy a társadalom rövidzárlatai gyakran a kezére játszanak. A Sárga Sörény Bakos Gyulája egy letűnt történelmi időszak áldozata, aki képtelen felfogni, hogy közben az emberi kapcsolatokban sok minden megváltozott, természetesebb, humanusabb lett. Szigorúan puritán, már-már rideg erkölcsi nézetei, melyeket környezetére próbál kényszeríteni, inkább jellemzőnek egy érzéketlen bürokratát, mint olyan embert, aki valóban a tisztaság megszállottja. Az író egy groteszk, gyilkosan ironikus helyzetben teszi nevetségessé Bakost, s egyúttal azt a kort is, mely figuráját kitermelte.

A tranzitutas című kisregény a művészvilág két jellegzetes alakjának furcsa karikatúrája. Sors Tamás, a valamikori halvány tehetségű költőből filmgyári bedolgozóvá lett gegman, és Náthás Avar, a mások ötleteiből élő dramaturg egyformán ahhoz a körhöz tartoznak, melyben a valódi művészi teljesítményt többnyire a látszatok ügyes megteremtése pótolja. Lelepleződésüket egy különös haláleset idézi elő. Sors Tamás végre úgy érzi, az élet felkínálta neki a lehetőséget, hogy kitörjön a nyomasztó szürkeségből. Erede, tehetsége azonban kevés ahhoz, hogy megálmodott nagy regényét megírja. Ötletét, mint már annyiszor, jó pénzért most is eladja Náthás Avarnak. De a végső rádöbbenés kiszolgáltatottságára, tehetetlenségére, olyan indulatokat kavart benne, hogy az öt módszeresen kifosztó, megalázó Avarra támad. A történetnek ez a mozzanata az, mely Sors Tamás szálnalmas figuráját némileg rokonszenvesebbé teszi, szemben a hiéna Avaréval, aki végképp elárulja visszataszító voltát.

A líra, az abszurditás és a mindennapi élet reális elemei keverednek az olyan novellákban, mint a Késő esti látogató, A gondviselő, Az öregasszony és a látogató.

Az író hol egy különös szituációt teremt, hol alakjainak bizzar kapcsolatára helyezi a súlyt, de mindig azzal a szándékkal, hogy a néha többretegű mondanivaló a való élet eleven problémáit hordozza. A beteg, haladóklo öregasszonyt meglátogatja az isten. Az irreális helyzet — a legfőbb gondviselő megjelenése — az asszony nyomasztó magányának olyan vetülete, mely a megszokott eszközökkel történő ábrázolásnál jóval élesebb fénybe állít egy teljesen magára maradt emberi sorsot. A helyzetével viszzaélő özvegy tragikomikus története — A gondviselő — a jóhiszeműség és az azt csapdájába ejtő alattomos számítás lélektanilag pontosan kidolgozott mozzanataival emelkedik a kötet legjobb írásai közé.

Az író gyermek- és ifjúkorát idézik az önéletrajzi fogantatású Liliputi halál és A kredenc tündérei című novellák. A lírikus Vészi Endre jelenlétét különösen itt érezzük erőteljesen. A kredenc tündéreiben kiváltképpen. Apa és fiú kapcsolatáról kevés ilyen őszinte írás született az utóbbi évtizedekben. Vészinek sikerült e kapcsolat bemutatásában érzékletesen ábrázolnia azt a furcsa viszonyt, mely ragaszkodó szeretettől volt gyermekien meghitt, s az apa gyengéit, botlásait megbocsátani nem tudó, már-már gyűlöletig fokozódó haragtól állandóan feszült. Ennek a kettős érzésnek árnyalt megfogalmazását a költői eszközök tették maradéktalanul teljessé.

A kötetben található két hangjáték — Nyulacskáim, Hárman — a látszólag ismerős, többek által megírt problematika ellenére is izgalmasan érdekesnek hat. Vészi ugyanis merészen túllép a megszokott ábrázolási módokon, az eszközök gazdag, változatos tárházát alkalmazza. A tehetséges mérnök és az őt elnyomó basáskodó vezető története — Nyulacskáim — kegyetlenül éles, az abszurditásig fokozott szatíra. Az egymásra épülő viisszás helyzetek, a karikirozott jellemek és a várható kifejtéssel homlokegyenest ellentétes megoldások elősegítik, hogy az ismerős alapötlet gondolati magva merőben új értelmet kapjon. Hasonlóképpen történik ez a Hárman című hangjátékban is, a különbség az előbbihez képest talán csak annyi, hogy itt a groteszk elemek kapcsolása kissé esetlegesebb, s ez végül bizonytalanná teszi a mondanivaló értelmezhetőségét.

Egy hangjáték természetesen a maga közegeben éri el a kellő hatást, hiszen a tech-

nikai effektusok fontos tartozékai. A Nyulacskaím és a Hárman azonban így, könyvben olvasva is tartalmas élményt jelent. (*Magvető Könyvkiadó*)

KOVÁCS SÁNDOR

Almási Miklós:

PÉLDÁUL A SZIRUP

A hetvenes évek kulturális közéletének egyes visszas jelenségeit elemzi új könyvében Almási Miklós. *Például a szirup* címmel az alkotói tevékenység időszerű etikáját, a követendő művészi magatartás főbb princípiumait kíséri meg körvonalazni, a művészettel kapcsolatos szemléletünket, igényeinket, reagálásainkat megújítani. A szellemi környezet, az alkotói munkát körülvevő háttér megtisztítása érdekében írja esszéit. Eszmefuttatásai nem direktívákat adnak, hanem ajánlásokat fogalmaznak meg, nem köztáblaszerű normákat rögzítenek, hanem választásra ösztönöznek, nem fogalmi úton közelítik meg a kérdéseket, hanem a művészi gyakorlat útjait és útvesztőit követik végig. Tapasztalatokat adnak át, hogy azok sugallatára együttgondolkodásra, belátásra késztesse.

Almási Miklós olyan kulturális viselkedés- és magatartásformákat jár körül elemző leírásaival, amelyek a rendszerező gondolkodás eszközeivel még nem általánosíthatók, szociológiai meghatározásokkal meg nem ragadhatók. Csak éppen *vannak*, hatnak, terjednek — irritáló jelenlétükkel, provokáló gesztusaikkal megzavarják összpontosításukban a művészeket, lelohasztják alkotó kedvüket, bénítják ihleteiket. A konvenciók és sztereotípiák, a kényszerek és előírások torz nyilvánosságformái ezek, a művészetet körülvevő groteszk és agresszív „alvilág” vagy „félvilág”, melynek közegellenállása jóval hatékonyabb, mintsem az avatatlan szemlélő gondolná. Elemzéseivel, szerves gondolatmeneteivel a hamis presztizsértékek e tenyésző látszatvilágát mutatja be előttünk frappánsan a szerző.

Sajátságos panoptikumot vonultat fel könyvében: szájjártató üresfejúek, bennfenteskedő naplopók, erőszakos fél- és negyedtehetségek ágnak előttünk. Almási

nemegyszer figyelmeztet arra, hogy ezeknek egyesített ereje ítéletpótlékaival időnként manipulálni képes a közvéleményt, befolyásolni a közizlést, elzárni a közönség érdeklődésének különböző útjait. S hogy ez így van, azért a felelősséget nem hárítja egyoldalúan művészeti életünknek e végletes típusaira, ellenkezőleg: azért is világítja át tevékenységüket, hogy ráeszméltesse bennünket közéletünknek azokra a gyöngeségeire, amelyek mintegy mozgásteret, kifutási lehetőséget adnak az emberi hitványságok fokozott érvényesülésének.

Panasz és vád húzódik meg közvetetten Almási esszéiben arra vonatkozólag, hogy milyen sok buktató és nehézség veszi körül nálunk a tehetség és az alkotó produkció érvényesülését. Túl nagy a terepe az irigységnek, rosszindulatnak, cinikus rágalmaknak, a pitiáner percmemberké pletykáinak. S ez abból is fakad — mondjuk ki nyíltan! —, mert rosszul gazdálkodunk tehetségeinkkel. Sorsuk a sztárolás és az elfelejtés végletei szerint szabjuk meg, helytelenül alkotott módszereinkkel tönkretesszük önbecsülésüket, elkoptatjuk egyéniségüket. Ahol a kultúrpolitika és a kritika elmulasztja a reális értékrend kialakítását, ott a kulturális börze szabadon tenyészik. Ahol a kulturális élet értékelő-rendszerező-orientáló mechanizmusai nem működnek egészségesen, ott óhatatlanul fellépnek az értéktudat, a minőségérzék zavarai: a pletyka, az agyonmagasztalás, az elhallgatás, az elázta-tás, a sértettség, a kivárá-s, a rezignáltság és a többi, Almási könyvében szemléletesen élénk vetített attitűd.

Am ezen túl is baj van értékfogalmainkkal, hatásmechanizmusainkkal. Arról ugyan is már nem a kritika és a kultúrpolitika tehet, vagy legalábbis nem elsősorban tehet, hogy a művészek, alkotók egy része mind kevésbé akarja vállalni az igazi művészet katartikus élményét, viszolyog attól a revelációtól vagy megrendüléstől, amelyet az ilyen alkotásnak feltétlenül keltenie kell. A művészek, írók körében manapság valahogy nemigen van igény arra a műre, amelyik életünk megváltoztatásának szándékával lép fel, amelyik beleszól életünkbe, szorongatja eszméletünket, felborzolja lelkiismeretünket. Holott csak ez a fajta művészet ér igazán valamit, — nincs igazi műalkotás megrázkódtatás, felindultság, tisztulás, felemelkedés nélkül. A művészet mindig újrakezdés és továbblépés — ezt a vál-

lalkozó mozdulatot igényli Almási esszé-sorozata alkotótól és befogadótól egyaránt.

Az elkényelmesedésben, a távlatok beszűkülésében látja legnagyobb gátját a jelentős teljesítmények születésének. Az elkényelmesedés ugyanis mindig ellensége az eredetiségnek, az újnak: tunyaság és konzervatizmus édestestvérek. Olyan kulturális atmoszféra megjelölését jelöli ki célul, amelyben a karakteres egyéniségek a meghatározóak, s ahol azok magukkal rántják a lazálókat, a középszerűrel megelégedőket is. Ha úszni akarsz, dobd be magad a mélyvízbe, ha maradandó művet kívánsz alkotni, feszítsd meg összes erőidet, ne mondj le semmiről, verekedd át magad összeszorított fogakkal a nehézségeken — ez Almási Miklós esszéinek sok változatban visszatérő vezérszólama. Vagyis azt követeli a művésztől, hogy legyen minden esetben önmaga, törekedjen szellemi önállóságra, mint találoán mondja: „valakiság”-ra a konvenciók megvetésére, igazi és álérték reális megkülönböztetésére. Esményét abban látja, aki — idézem szavait — mer „...autonóm egyéniségnek... lenni, olyannak, aki tesz az egészre, és megy a maga útján, bármit mondanak, pontoznak, jegyeznek.” Aki tehát nem a kulturális élet hivatalos és nem hivatalos protokoll-listáival, hanem egyedül a művel foglalkozik.

Nagyon fontos része könyvének az a fejezet, amelyben az alkotók mai elmagányosodása ellenében orvosszerűl a közös „kiscsoportos” szellemi műhelyek létrehozását ajánlja. Ezeknek katalizátorszerepe, teremtmő gondolatokat életre hívó hatása kétségkívül nyilvánvaló. Csak éppen megszervezni, összetartani e társulásokat nagyon nehéz, szinte lehetetlen. Eleve gyanú, idegenkedés, rosszhiszemű feltételezések sora veszi ugyanis ezeket körül. Mit akarnak, miért akarnak többet, miért akarnak valami mást? — kérdezik a várakozók, a kibicek, a szokványos tehetségek. S teremtenek egyszeriben olyan fojtó levegőt, vagy éppenséggel légüres teret a jószándékú alkotó társulások kö-zül, amelyek azokban elfonnyasztták a lendületet. S még inkább újukban állanak a klikkek, amelyekről Almási Miklós úgy véli, hogy manapság már kihálóban vannak. Túl rózsaszín szerintem ez a vélekedés. Lehet, hogy egyes szakmákban van már e téren némi változás, de a lényeg sok tekintetben ma is hasonló: a klikkek alakulnak, módosulnak, de fennáll-

nak. S mivel az alkotói tevékenység köre nálunk számos tekintetben hierarchikus jellegű, már e klikkek is hierarchia szerint tagolódnak. Ahhoz, hogy az Almási kívánta egészséges szellemi kiscsoport-organizmusok létrejöjjenek, előbb meg kellene változtatni a jelzett hierarchikus tagolódást, az eddiginél jobban demokratizálni kellene kulturális közéletünket. S ez a folyamat elképzelhetetlen a kultúrpolitikai irányítás aktivitása nélkül.

A munkáról és a munkáért szólnak ezek az oldott, csevegő formában, a kötetlen diskurzus hangján előadott, pesties szólásokkal fűszerezett írások, a munkát gátló körülmények kíméletlen ecsetelésével a jobb feltételek megteremtésére ösztönöznek. S távolról sem csupán a művészi teremtés kö-zegében — tulajdonképpen egész szocialista társadalmunk munkaerkölcsének problémáit is feszegetik. Folyamatosan és sokrétűen ráébresztenek annak szükségességére, amit a szerző egyik esszéjében így állít elénk hallaszthatatlan tennivalóként: „...Szocialista feltételek között újra kell tanulnunk dolgozni, sőt újra át kell gondolnunk motivációs rendszerünket, beleértve a munkára szorítás szankcióit is, hogy tartani tudjuk (olykor: utolérni) a szocialista országok intensitásszintjét.”

FENYŐ ISTVÁN

Lázár Ervin:

BERZSIÁN ÉS DIDEKI

A mese, mondják, nemcsak gyermekeknek való. Lewis Carroll, Alexander Milne, Saint-Exupéry, Alain Fournier meséiben vagy T. S. Eliot macskaverseiben a felnőtt olvasó is gyönyörűséget talál: élet-tapasztalatot, emberismeretet, kivált költészetet. Lázár Ervin meséi is ilyenek: úgy mondják, nagy táboruk van a tizenaluli közönség körében, s tapasztalom, kedves olvasmányok a felnőttek között. A Móra kiadó gondozásában jelennek meg, igaz, mégis ott látom őket tanárok, újságírók és tudós irodalmárok könyvespolcain. Korábbi *A hétfejű tündér* című kötetének hősei: Mikkamakka, Bruckner Szigfrid, a kiérdemesült oroszán, Aromo, a fékezhetetlen agyvelejű nyúl és Vacskamati, aki azt hiszem a mesevilág macskáinak népes közösségébe tartozik, hamar népszerűek

lettek a különféle korosztályokhoz tartozó olvasóknál. Joggal tartanak igényt erre a népszerűsége a *Berzsián és Dideki* című mesekönyv hősei is: maga Berzsián, a kiváló, ám mostanában írásundorban szenvedő költő, Sróf mester, valójában „ezer-egymester” aki bámulatos fürgeséggel barkácsol a televízióból taligát s a taligából televíziót, Violin, a dobhártyarepesztő csudazenész, a locska-fecske Zsebenci Klopédia, továbbá Dideki, a télen is virágzó kis kert úrnője, Ribizli, a repülő kutya, aki a virágok illatával táplálkozik, és ellenségük: Áttentő Redáz, aki ha leveszi keménykalapját, a szurokfelete fejéből áradó sötétséggel homályba tudja borítani a félvilágot. Szóval, ők Lázár Ervin új mesehősei.

A meséhez ugyanis mindig karakteres: gyönyörű avagy fertelmes, jóságos avagy szörnyűséges hősök kellene. E mesehősök természete és egyénisége alakítja ki a mesevilágot, a történetet, a „levéget”. A mesevilág és a történet kulcsfigurája ezúttal Berzsián. Telve jószándékkal, szeretettel, s telve gyöttrő kétséggel és elégedetlenséggel, minthogy nem jön az ihlet, késlekednek a híres „jobbladák”, amelyek természetesen sokkal szebbek szoktak lenni, mint a „balladák”. Annyira késlekednek, hogy a természetes költő még azt is elmulasztja, hogy hatvanadik születésnapján versben köszöntse hőn szeretett mesterét. A történetet, amely e szomorú mulasztást és a mester „hatvanéshárom-negyedik” születésnapján bekövetkező elégtételt megörökíti, Csorba Győzőnek ajánlotta Lázár Ervin. Ki lehet találni ezek után, hogy kicsoda is valójában Berzsián. Nem más bizony, mint a kajlabajszú, természetes meseíró maga. Saját rosszkedvével, türelmetlenségével, indulataival birkózik Lázár Ervin, midőn Berzsián költő kedvének elborulását, majd csudálatos felderülését eleméli. A mesének személyes jelentése van, s ez a személyesség nyilvánvalóan már az érettebb olvasó megértésére számít, minthogy ez az olvasó nemcsak a fordulatosságos csodálatos történet iránt érdeklődik, inkább az foglalkoztatja, ami a történet mögöttes

terében mozog. Vagyis az író világlátása, élettapasztalata, emberismerete és személyes mondanivalója. Berzsián költő küszködése saját rosszkedvével, fortyogó indulataival s megbékélése a világgal, önmagával.

A mese költészete is ebből a személyességből ered. Lázár Ervin mesenoveláinak mindig a költőiség a legfőbb ereje. Ennek a költőiségnek lehet forrása a történet során alkalmazott dramaturgia, amely általában a világ mese- és mondakincsének ősrégi anyagából való. Ilyen mese-dramaturgiai eljárás a jó harca a rosszal: Berzsián és barátai küzdelme Áttentő Redáz ellen, amely a fény és a sötétség ősi viaskodását fejezi ki. A költőiség forrása továbbá a szelíd humor és irónia, amellyel Lázár saját mesehőseit — Berzsián esetében önmagát is — szemléli, ábrázolja. Ennek az iróniának időnként éle van: a mesevilágon kívül álló valódi világot itéli meg, azt a világot, amelyben „az emberek lopnak, csalnak, hazudnak. Lustálkodnak. Vizezik a bort. Klórozzák a vizet. Egymásnak vermet ásnak. Részrehajlók, kárörvendők, önzők, zsugoriak, gyávák, pöffeszkedők, irigyek, kontárok, tohonyák.” Igen, Berzsián költő és barátai nem sok bizalmat éreznek az iránt a világ iránt, amely a mese tündérbirodalmán kívül található. Végül a költőiségnek talán legfőbb — szüntelenül buzgó, bővizű — forrása a nyelvi ötletesség és humor. Lázár Ervin már korábbi meséiben is önálló mesenyelvet teremtett, ezen a nyelven beszélteti új könyvének hőseit is. A nyelvi játékosság, a játszi szóalkotás és szóképzés szabja meg ennek az egyéni mesenyelvnek a természetét. Már a mesehősök neve is csupa játékos ötlet: Zsebenci Klopédia, Szörényször Tejbajszán, Áttentő Redáz. Aztán Berzsián rosszkedvének fokozatai: a hervadtáldia állapot, az elázott-zászló, majd a vízzeltelt-szarvasnyom szomorúság! Így érzi magát a költő, aki nem írt elég elégíát s elodázta az ódákat. Így aztán nem is tehet mást, beül barátaival a Hörpentő nevű szörpentőbe, ahol Vinkóci Lőrenc méri a bort.

POMOGÁTS BÉLA

Farkas Árpád:

ALAGUTAK A HÓBAN

Farkas Árpád nevét jó tizenöt esztendővel ezelőtt hallottam először, pesti bölcsész-hallgatóktól. Különösen erős érdeklődésű fiatalok gyülekeztek akkortájt az Eötvös-kollégium élő irodalmi szemináriumán — egyrészük ma már ismert költő, irodalomtörténész, kritikus, néprajzos —, ők hozták a hírt: a kolozsvári egyetem Gaál Gábor Körében igen nagy a költői rajzás. Újat, mást keresnek, valami hasonlatosat, mint nálunk is az akkor induló fiatalok. A szeminárium résztvevői maguk is a költészet gondjával voltak nagy mértékben elfoglalva: együttesen szerettek volna megjelenni, az *Elérhetetlen földnek*, a *Kilencek* antológiájának az ügyét szerették volna mielőbb dűlőre vinni. Utassy József, Kiss Benedek, Kovács István is a résztvevők közé tartozott, — de bizony túl sok akadályba ütköztek. Annál lelkesebben szóltak arról, hogy erdélyi társaiknak milyen szépen látszik igazodni most az útjuk: az egyetem padjaiból azonnal a frissen induló megyei lapokhoz kerültek, s különösen Sepsiszentgyörgyön, a *Megyei Tükör* című lap körül ígéretes az élet. Hat fiatal költő van a lapnál, kitűnő, megértő a főszerkesztő, segíti az irodalmat a megye, a párt, a néptanács. Már antológiájuk is megjelent, ott a városban. Minden fiatal költőről, Csiki Lászlóról, Magyar Lajosról, Czegő Zoltánról, Vári Attiláról, Tömöri Péterről szeretettel szóltak, Farkas Árpád emlegetésekor azonban szinte felgyúlt a szavuk. Költőnek, barátnak, embernek is kivételes; nagy fejezet lesz majd róla az irodalomtörténetben. Kovács István — a *Kilencek* leginkább történeti érzékű költője — egyik legszebb versét, az *Agyúöntők földjént* már Farkas Árpádnak ajánlotta.

Hazai fiataljaink felismerésével rokon volt a nagy erdélyi öregek vélekedése is. A 87. évében járó Kós Károly örömmel írta soros levelében: úgy hiszi — s hinni akarja —, hogy a hosszú szikkadás után beköszöntött az erdélyi, a romániai magyar irodalom „új életszakasza”. Megújulás jelei mutatkoznak a különböző korosztályokhoz tartozó írónál, s a fiatalok körében is megindult az egészséges kiválasztódás. A

Megyei Tükör körül csoportosuló „székely magyar szabadcsapatról” írt, „amely — Kós Károly levelét idézem — szembefordulva az elfelejtkező öregekkel és a nyugati irodalom áfiumától megbódult fiatalokkal, bátran és tudatosan vallja és vállalja az irodalmi hagyományokkal, szülőföldjével és népével való elkötelezettségének örök írói parancsát.” Bizonyításul a Sepsiszentgyörgyön megjelentetett *Kapu-állító* című antológiát említette, amely — írta — „a csoporttagok lírai, epikai és drámai termésének olyan válogatását tartalmazza, mely bizonyítja nemcsak vállalásuk komolyságát, de néhányuknak... alapos irodalmi kultúráját és igazi írói elhivatottságát.” A néhány között elsősorban ő is Farkas Árpádot említette. A bukaresti *Előréből* még egyik versét, a *Kerti törpét* is kimásolta és elküldte: „ebből bizonyára igen jól meglátod a mi valóságunk egyik szektorát”.

Azóta évtizednyi idő telt el; az antológiában szereplő írók útja sokfelé vezetett. Útjukról, sorsukról Gálfalvi György adott a nemzedéktárs értékszigorával képet, 11 interjúban.

Farkas Árpád útja egyenes máig; belekerült a Kántor Lajos és Láng Gusztáv írta *Romániai magyar irodalom történetébe*, sőt a romániai magyar nyelvű iskolák tankönyvébe is. Nálunk sem ismeretlen: az értők kezdettől méltatták költészetét.

Hadd utaljunk mégis életének némely mozzanatára: 1944-ben született, Udvarhely megyében. Azon az „édes anyaföldön” — ha lehet Benedek Elek vallomásának címét kölcsönözni —, amelyiken a nagy elődök közül — többek között — Tamási Áron és Tompa László, az élő kortársak közül meg Kányádi Sándor és Szabó Gyula tanulta a szót. Székelyudvarhelyt járt középiskolába, Kolozsvárt egyetemre, dolgozott a sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör* szerkesztőségében, jelenleg a marosvásárhelyi *Igaz Szó* munkatársa; bár változatlanul Szentgyörgyön lakik. A *Másnapos ének*, s a *Jegenyekőr* című kötetei után most jelent meg a harmadik verseskötete. Címe: *Alagutak a hóban*.

Első verseiben, indulása idején, nyugalom volt és otthonosság, simogatón, gyöngéden szólt. Később az otthonalanság és idegenség motívumai is megjelentek költészetében. De az alapmagatartás maradt:

„tisztességgel és felelősséggel” bánt a tollal, vállalta népét és az idő gondját. „Hófúvásban, csattogó szélben” is mondta felismeréseit; a történelem századainak és a jelennek a gondját. A maga népe sorsára hajolva az emberiség gondjait is fogalmazta: a gézen átütött a vér. Legteljesebben új kötet verseiben.

Régi erényei új verseiben is jelen vannak: természetesen lélegző soraiban pengeélességűek a mítoszi villanású képek, magaslát a levegő, a modernség és népiség egységében fogalmazódnak a gondolatok; együtt van realitás és látomás; igazságkereső szenvedély és friss képi látás; esztétikai és etikai érték. S még árnyaltabb a hangja, mint korábban volt; ugyanazokat a gondolatokat és indulatokat visszafogott-ságában is gazdagabban hangszerezi.

Van kritika, amely jó lelkiismerettel és bizonytalankodva bár — a költő visszavonulásáról beszél, úgy vélekedvén, hogy „a kötet egészét a végtelen dúdolok határozzák meg”. Nem így van. Nincs itt szó különbekéről, nincs szó visszavonulásról; se a szerelmek hátszágába, se az emlékekbe. Annyi fagyban, hóban dúdolni, amennyiről a versek beszélnek — még a csillagok is csikorognak —, nagyon nehéz volna; befagyna a száj.

Az idő lett zordabb, s az ifjúság ligetes mezői után immár a férfikor sziklás fennsíkjai vezet az út; tavaszról télnek. Régebben is gyakorta szólt „véraláfutásos ég alatt” az ének, de ennyi tél, ennyi hó nem volt még sohasem a versekben — pedig Vörösmartytól Adyig, Illyésig, Nagy Lászlóig és Csoóri Sándorig elég sokszor hullott költészetünkben a hó, sokféle jelentésben. Farkas Árpádnál is több jelentésű a fehér hó: nem csak csönd, nem csak tél, nem csak héthatárnyi reménytelenség — de a mag a hó alatt Adys reménysége is.

Tagadhatatlan: keserű, reménytelen sorok is kerülnek az egyes versekbe; olykor pillanatokra csak a szerelem és az emlék látszik menedéknak. El-elidőzik a költő a szerelem tisztásain, de a szerelem sosem lesz lobogója, melegedik az emlékeknél, de elesett hangulataiból mindig felemelkedik. Nem akar s nem is tud lemondani huzamosabban a történeti jelenlétről. Még az

eltűnt időkből is azokat idézi, akik nagyra vállalkoztak: Petőfit, a szabadságért életét áldozót, Bólyai Jánost, a semmiből új világot teremtet, Adyt, az ostorforgatót, Kós Károlyt, a széledőkkel szemben a szelet állót, s Tamási Aront, aki „kötelet font sárból, szivárványból, erdők, legelők csöndjéből, patakok morajlásából... s Farkas-laka fölött egyik végét földobta a mennybe.”

S a láz, a gyémántgerinc, a hit költőjének mutatják azok a versek is, amelyek pillanatnyi közérzetét, a gúzsbakötő tehetetlenség elleni gyürkőzését jelzik. Mintha olykor Nagy László hólyagos nyelvű diákjának krónikás énekét mondaná tovább, gyulladt, alvatlan szemmel. Hangban is *A halottak élén* Adyjához s a *Versben bújdósó* Nagy Lászlóhoz kapcsolódva:

Sürgetek sajgó igéket
lázitok velőt, verő ereket
s mi belőlünk loppal illan el, már újra
termelik
működő álmaink és „szorgos szavaink”.

Nem, nem a lemondás érik itt. S a címadó vers is másról beszél. Hull a hó, „tér-dig, derékig, torkig ér / suttogva fojtogat... A Nagy Pólyában a lét hallgatni tanul, / hó tömte szájjal szól, aki beszél...”

Világprobléma ez. Már visszhang is érkezett rá másik földrésről, túl az óceánról; emberekről, akik vallják Farkas Árpád vágját:

Alagutat a hóba
Milljomnyi egymást kereső utat!
itt a szívdobogás is havat olvaszt.

Nem a lemondás hangja ez, de a beomlott tárnát mindig újranyitó József Attila-i hang. Azoknak a Nagy László-i embereknek a hangja, akik térdig hóban, szívükig fagyban is viszik a szivárványt a hegy magasába. Folytatása Farkas Árpád régi hangjának:

Orrabukva az avaron

derékig csonterdőben is
csak menni, csak menni,

CZINE MIHÁLY

Szélpál Árpád:

KERÉKNYOM

Két év alatt immár második verseskötete jutott el hozzánk Szélpál Árpádnak, aki hajdan, húszévesen Kassák avantgarde folyóiratának, a MÁ-nak volt legfiatalabb belső munkatársa, ma pedig — nyolcvankettedik évén túl — a MÁ gárdájának utolsó élő képviselője. A hazai kritika már előző kötetére is felfigyelt (Verssek, 1977), hiszen az majdnem fél évszázados költői hallgatást szakított meg. Még meglepőbb azonban, hogy Szélpál alig két év múltán az előzőnél terjedelmesebb, szinte teljes egészében új termést hozó kötettel állott elő, amelynek művészi minősége, tematikai és hangzásbeli gazdagsága újabb fejlődést jelent a költő pályáján.

Talán van valami törvényszerű abban, hogy Szélpál sokoldalú életművén belül a líra ilyen bipolárisan sűrűsödik: a pálya elején és végén. Az iskolapadból alig kinőtt ifjú számára még mintegy a világot újjáformáló társadalmi cselekvés — illuzórikusan túlbecsült — eszközt jelentette az aktivista szabad vers, megannyi nyelvi robbanószerszer a régi világ eresztékei alatt. Szélpál akkori mondanivalói kevésbé voltak egyéniek, megszenvedettek, gyakran csak visszhangozták a kassái „kollektív individuum” eszményét. Verse inkább volt politika, mint líra. Az izmusok hullámainak csillapultával azután Szélpál más, köznapibb eszközökkel harcolt eszményeiért: újságírással, szociofotóval, szerkesztéssel, mozgalmi munkával, míg el nem szakadt a hazai valóságtól. Az emberi lét másik határhelyzete, az öregség, a halál közelsége tette újra költővé. Legújabb kötetén is búvópatakként húzódik végig — hol rejtetten, hol a felszínre jutva — az elmúlás gondolata és a vele szembe forduló nagyon is emberi törekvés: valami módon legyőzni a halált, megőrizni önmagunkat, vagy legalább hátrahagyni valamit, ami megőrzi porba írt nyomunkat e földön.

Különös jelentőséget kap innen, az élet végéről visszatekintve a gyermekkor világa: a felnevelő alföldi táj, a szülők emléke, a falusi iskola. Ma már alighanem csak Szélpál verseiben él számunkra is

hozzáférhetően az a régi Törökszentmiklós, amelynek piacterén „vasárnap délután / forog a fűtykös, a fokos, sűrű a vér, szárad a boltban a szentjánoskenyér / a pulton süvegcsukor, zsákban a mák / egy lány kinyitja muskátlis ablakát...” és csak a sok évtizedes életen át, a gyermekkor óta idegeiben, érzékeiben őrzött benyomások felidézése teheti olyan meghitté, hitelessé a hazai táj költői képét: „az ég tükrében / a táj fésűli lenhaját”, „szottyadt körtek maradék mézén / akácvirág édes emléken / osztoznak a sovány darazsak.”

Szélpál egyik alapélménye a hosszú életű ember sajátos, ellentmondásos viszonya a világhoz. A döbbenet, hogy már jóval túlélte szülei életkorát: „félnem kell-e vagy csodáljam / hogy fiatalabbak nálam?”, a körülötte felnövő új világgal szembeni idegenség, amit csak súlyosbit az emigráns lét keserősége: „az idővel hadilábon állok / a világgal is / sehová sem tartozom.” Idegen számára a betonból, vasból épült új világ, a gépkocsik bűze nem jobb, mint a hajdani út felvert pora volt, és fáj neki, hogy „hörögnék a legyilkolt vetések / a betonlepedő alatt”. Keserűen regisztrálja, hogy „bomlik ami rend ami forma / a gyár a táj a tér / formátlan versek vergődnek a számban / atompernyét szítál a szél”.

Ezzel az elidegenülő világgal mégsem közömbösen áll szemben Szélpál. Ma sem tagadja meg régi önmagát, ma is az emberség, a haladás, a jó ügy elkötelezettje, aki kötelességének tartja a küzdelmet akkor is, ha úgy érzi, hogy harcát szélmalomok ellen vívja. Egyik versében megrajzolja önarcképét. Ő az a „száműzött, kit gyötör az otthon éhe... / az igazság szomszárja kit kiszárit... / kinek kétsége az eget hasítja”.

Hit és kétely, harc és elfáradás, küldetés és megfutamodás ellentétes motívumait nagy erővel és megkapó őszinteséggel sikerül Szélpál Árpádnak megszólaltatnia a kötet egyik legjobb ciklusát alkotó bibliai parafrázisokban. Az őszövetési mítoszok eddig is sokszor felhasználtak, de úgy látszik, kiapadhatatlan forrásai az irodalomnak. Szélpál főként Ady és Babits nyomdokain jár, de olyan szuverénül tud bánni forrásaival, hogy miközben Ézsaiás, Jeremiás és Jób szerepével azonosul, megőrzi saját emberi-költői integritását. A bibliai akusztika mintegy felerősíti a költő

saját hangját, és egyéni mondanivalóját egyúttal az általános szintjére is emeli. Némely sora már-már klasszikus tömörségű: „ki egykor égő paraszat prédikáltam / most idegen szavak száradnak a számban” (Ézsaiás sarujában) „jaj nekem hogy prófétának kell lennem / ki plántál veszejt gyomlál nevedben / noha csak gyermek vagyok én” — sóhajt fel Jeremiással, és a világtól való elidegenedését is Jób nevében sikerül legérvényesebben megfogalmaznia: „cafatokban válik le rólam a világ”.

Sajátos, profán isten-ember viszony jellemzi ezeket a verseket. Szélpál költői világában az ember virraszt, míg az Isten alszik egész éjjel, és az ember az az etikus lény, aki még Istenért is felel: „porig sújtottál de felkelek / és követelem hogy végre te is felelj / mert én érted is felelek”.

Hangsúlyos vonulata a kötetnek a honvágyversek sora. Ezekben csavargónak, vándornak, leggyakrabban pedig bűjdosónak aposztrofálja magát, ezzel a történelmi múltat, nemzeti hagyományokat, Rodostót idéző szóval. Magyarságához idegenben is úgy ragaszkodik, mint léte legalapvetőbb értelméhez. Néhány szép, elégikus hangú vers szól az öregkorban is tovább melegítő, megtartó érzésről, a szerelemről.

Természetesen vannak egyenetlenségek

a kötetben. Akadnak túlírt darabok, keresett motívumok, öncélúnak tűnő formai játékok, remek részletek mellett a műegész olykor megoldatlan marad, de a kötet úgy, amint van, Szélpál Árpád eddigi költői pályájának csúcspontja, a határainkon túli mai magyar líra figyelmet érdemlő eredménye.

A versek magukon viselik az avantgarde költői múlt nyomát, de már higgadtak, letisztultak. Szélpál talán az ifjúkori eszmények iránti hűségéből ragaszkodik még mindig az interpunkció elhagyásához meg a kisbetűs írásmóddhoz; lényegesebb azonban, hogy az avantgarde-től tanult szabad képzettársítás olykor hasító erejű képeket villant fel verseiben. De azt gyanítom, hogy ebben nem annyira Kassák, mint inkább az avantgarde eredményeit klasszicizáló József Attila volt Szélpál mestere.

A költő azonban — érthetően — ma is Kassák eszmei örökösének érzi és vallja magát. Látomásában — immár az irodalomtörténet fénykörével megvilágított asztal körül — újra együtt ül a régi társaság, már csak ő hiányzik, „hogy a létszám teljes legyen / újra kezdeni együtt / akár százszor / valahányszor / a versből lángot / embert és világot / formál az értelem”. (Párizs, 1979.)

FEHÉR IMRE